

Információs Társadalom

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

Alapítva 2001-ben

Szerkeszti: Csótó Mihály – Molnár Szilárd – Rab Árpád

Lapterv: Szépkilátás Stúdió

Kiadja:

Az INFONIA (Információs Társadalomért, Információs Kultúráért)

Alapítvány – a Gondolat Kiadó, a Nemzeti Hírközlési és Informatikai

Tanács együttműködésével

Szerkesztőbizottság: Nyíri Kristóf – elnök

Adam Tolnay

Alföldi István

Berényi Gábor

Demeter Tamás

Kolin Péter

Lajtha György

Mimi Larsson

Molnár Szilárd

Patrizia Bertini

Pintér Róbert

Prazsák Gergő

Székely Iván

A folyóirat kiadását a Nemzeti Hírközlési és Informatikai
Tanács (NHIT) támogatja.

NHIT

Szerkesztőség: 1111 Budapest Egy József utca 1. E/601.

tel.: 463-2526, fax: 463-2547, e-mail: titkarsag@infonia.hu

Gondolat Kiadó: tel.: 486-1527, e-mail: gonczi.moni@gondolatkiado.hu

www.gondolatkiado.hu

Kapható a Gondolat Könyvesházban, 1053 Budapest, Károlyi u. 16.

(a Petőfi Irodalmi Múzeum épületében), tel.: 266-4999,

fax: 266-6556, e-mail: konyveshaz@gondolatkiado.hu

Készült a Rolling-Site Nyomdában.

ISSN 1587-8694

A folyóirat a 2008/1. számától kezdve megtalálható a Thomson Reuters indexekben
(Social Sciences Citation Index®, Social Scisearch®, Journal Citation Reports/Social
Sciences Edition).

TANULMÁNYOK

Prazsák Gergő

**Generációk és értékrendszerek:
a tudás új útjai**

A kutatás a korszerű tudáshoz való hozzáférés lehetőségeit és gyakorlatát vizsgálja. A tanulmányban elsőként a tudáshoz való hozzáférés új útjainak jellemzőit mutatjuk be, melyet joggal nevezhetünk a tudás új szociológiájának (wikitudás). Ezt követően a European Social Survey adatfelvételeinek eredményeire támaszkodva, az értékrendszerek vizsgálata alapján következtetünk az új tudáshoz való hozzáférés generációk közötti különbségeire. A tanulmányban megvizsgáljuk, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentésében milyen szerepe van az internet segítségével hozzáférhető tudásnak.

Kulcsszavak: Wikitudás, prosumers, társadalmi és digitális egyenlőtlenségek, értékrendszerek, generációk, European Social Survey

6

Tóth János

**Szimulakratív szignifikáció
és szimulakratív színterek – egy deviáns
publikációs gyakorlat vizsgálata**

Tanulmányunkban egy olyan publikációs anomáliát vizsgálunk, amely a digitális környezet által biztosított lehetőségeket kihasználó illegitim tudományos közlési stratégiák sorába illeszkedik. A problémaleírás és –analízis kettős elméleti háttérre támaszkodik: Egyfelől a bourdieui tőkeelméleten keresztül az objektivizált kulturális tőke szimulákrumait, működését és azonosítási lehetőségeit állítja középpontba, másfelől pedig a kommunikáció participációs elméletét (PTC) használja a publikációs folyamat problematizálására és a problémaelimináció konceptualizálására.

Kulcsszavak: open access, ragadozó folyóiratok, tudományos tőke, publikációs etika

24

Iványi Márton

„Kiber-szubkultúrák ”: internet és radikalizmus

A közösségi média, és tágabb értelemben a világháló tapasztalatai a fellelhető adatok már-már kontextualizálhatatlannak tűnően sokrétű jellege és mértéke mellett is azt sugallják, hogy a kibertér számos ideológiának, és rengeteg ezek által átitatott online cso-

portnak, „enklávénak” ad otthont. A szociálpszichológia által jól ismert csoportpolarizációs jelenség tükröződik azon radikális online mozgalmak tevékenységén, amelyek immár a világháló sokszínűség nagy nyerteseinek tekinthetők.

Kulcsszavak: világháló, közösségi média, csoportpolarizáció, radikalizmus 45

KUTATÁSI JELENTÉS

Muhi B. Béla – Kőrösi Gábor – Esztelecki Péter

A blended learning módszer alkalmazásának lehetőségei a számítástechnika oktatásában

A blended learning (magyarul vegyes oktatás vagy kombinált tanulás) egy olyan oktatási forma, amely összeköti a hagyományos oktatási formákat az e-learninggel (elektronikus oktatás). A blended learning tehát olyan oktatási módszer mely a manapság igen divatos e-learning mellett személyes jelenlétet is megkövetel a tanár és a diák oldaláról. Ilyen alkalmakkor zajlanak a konzultációk, a mentori tevékenységek, a csapatmunka, azaz kombinálható az elektronikus felület a nyomtatott tananyagokkal és a személyes jelenléttel. A blended learning, a hagyományos jelenléten alapuló oktatás és konzultáció, valamint a távoktatás elektronikus tanulási környezetének illetve tananyagainak változatából alakult ki. A blended learning egyben egyéni és társasági oktatási-tanulási módszer, irányított és felfedezés-orientált. A blended learning oktatási módszer egyre népszerűbb, számos oktatási intézményben alkalmazzák már világszerte, így Magyarországon és Szerbiában is. Kutatásunkban a számítástechnika oktatásában való hatékonyságát vizsgáltuk ki a középiskolában.

Kulcsszavak: számítástechnika, oktatás, blended learning 66

KITEKINTŐ

Tamaskó Dávid – Z. Karvalics László

Információs forró pontok, komplex segítő környezet 78

KONFERENCIA BESZÁMOLÓ

Z. Karvalics László

A Gulágtól az e-kormányzatig – Hézagos tudósítás egy információs társadalom szakkonferenciáról 84

OLVASÁS KÖZBEN

Kovács Kamilla

**A megfigyelés társadalma (Christian Fuchs: Social
Networking Sites And The Surveillance Society) 88**

Lea Podhradská

**Az internetfüggőség sokfélesége – félreértelmezett
szabadidő és tanulás (Nicola F. Johnson) 97**

English summaries of the papers 105

Lectori Salutem!

Sokszínű, mégis koherens – legalábbis reményeink szerint idei második számunk ezt az érzetet kelti majd Olvasónkban, miután a végére ért legfrissebb írásainknak, melyek középpontjába leginkább a tudás termelésének és megosztásának új, és leginkább közösségi formái állnak. Kezdeként Prazsák Gergő komoly elméleti megalapozással egészen Bolyai Jánosig nyúl vissza az emberiség egységes, központi tudományos közösségének és intézményének igényével, majd az elméleti felvetéseket a European Social Survey (ESS) 2010-es felmérése nyomán vizsgálja.

Második írásunkban Tóth János kényes kérdéseket feszeget, a tudományos publikációk univerzumát digitális környezetben, illetve ennek utóbbi 10-15 évben zajlott változásait, a háttérbe lévő problémákat és mozgatórugókat. A tudományos publikációt (és a publikációs kényszert) tőkekonverziós szemszögből vizsgálva, kiemelve ezen környezet illegitim stratégiáit. Iványi Márton cikkében naprakész körképet kapunk a világháló egyik egyre jobban látható és nagy figyelmet kiváltó tulajdonságáról: a szélsőséges és radikális megnyilvánulásokról. A világhálón létrejött tartalmak nem kis mértékben ideológiai töltetűek, a tanulmány a radikális ideológiák széles spektrumának online jelenlétével kapcsolatban vizsgálja egyebek mellett a politikai szélsőségek, a radikális iszlám, valamint a radikális környezetvédő mozgalmak tevékenységét és funkcióit a kibertérben.

Megszokott rovataink közül a Kutatási Jelentésben ezúttal Muhi Béla, Kőrösi Gábor és Esztelecki Péter ismerteti eredményeit a blended learning számítástechnika oktatásban való hatékonyságának vizsgálatáról, melyet egy zentai középiskolában végeztek. Kitekintőnkben Tamaskó Dávid és Z. Karvalics László a tudás-alapú városfejlesztés egészségügyben való alkalmazására hoz sikeres külföldi példákat, illetve a magyar viszonyokra való átvihetőséget vizsgálja és szorgalmazza.

Z. Karvalics László ezen túl beszámol az UNESCO IFAP programja tavaly szeptemberben, Juzsno-Szahalinszkban lezajlott konferenciájának („Az Internet és a szociokulturális átalakulások az információs társadalomban”) érdekesebb előadásairól is. Végezetül recenziót közlünk két aktuális és egyben örökzöld témában: Kovács Kamilla beszámolóját a megfigyelés társadalmáról Christian Fuchs, míg Podhradská Leáét az internetfüggőségről Nicola F. Johnson műve ihlette.

Jó olvasást kíván,
A szerkesztőség

Prazsák Gergő

Generációk és értékrendszerek: a tudás új útjai¹

A „*semmitől egy új más világot teremtettem*” írja Bolyai János apjának 1823. november 3-án. A zseni levelét a zivataros múltú Temesváron fogalmazta, mely akkoriban éppen a Magyar Királysággal együtt a Habsburg Birodalom részét képezte. A soknemzetiségű Birodalom határai azonban nem voltak végtelenek. Mások mellett két tudós is e határokon kívülre szorult. Az egyiket a Göttingenben élő Gaussnak, a másikat a tatárföldi Kazanban élő Lobacsevszkijnek hívják. Mindhárman az első, nemeuklideszi geometria megalkotásán törték fejüket. Míg Gauss tételeit nem rendezte egységes kiadványba, addig Bolyai és Lobacsevszkij nagyjából azonos időben publikálták munkáikat, melynek következtében ma már hasonlóan, mint a *differentiál- és integrálszámítás* esetében (Leibniz-Newton) két matematikus, Bolyai János és Nyikolaj Ivanovics Lobacsevszkij neveivel jelölik az első kidolgozott nemeuklideszi geometriát. A viták persze azóta sem szűntek meg. Azért sem, mert főleg az előbbi matematikusok között folyamatos levélváltás, kapcsolat volt, annak jóvoltából, hogy Bolyai János édesapja, az ugyancsak matematikai tudományokban is jeleskedő Bolyai Farkas akadémikus szoros barátságot kötött és ápolt Gauss-szal. Így levelezésükben többször is szó esett a jó képességű Jánosról, akit Farkas többször is Gauss-hoz akart küldeni tanulni. Szegények voltak. Gauss is szegény sorból származott, s Lobacsevszkij sem az elitből került ki. Egymástól távol, de szellemükben mégis egymáshoz közel éltek. Ráadásul ugyanazon törték a fejüket. Talán a korszak hozta ezt, mint ahogy Bolyai Farkas fogalmaz:

„Abban is van valami igaz, hogy bizonyos dolgoknak mintegy megvan a maguk korszaka, amikor különböző helyeken egy időben fedeztetnek fel, amint tavaszkor az ibolyák mindenütt kikelnek, ahol csak süt a Nap.” (idézi: Weszely 2002:126)

Úgy tűnik, hogy nem elsősorban a tisztázatlan „tulajdonviszonyok”, mint inkább az üzemszerű együttműködés érdekében jut Bolyai János arra a következtetésre, hogy az emberiségnek szüksége lenne egy központi tudományos közösségre, intézményre. A következőképpen fogalmaz: „*a közjóra nézve nagyon célszerűnek látom egy általános tudós társulatnak a földöni fölállítását*” (Bolyai 2003:268). Az intézmény struktúrájának részletes leírása mellett, annak funkcióját is bemutatja.

¹ A kutatás az Európai Unió és Magyarország támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával a TÁMOP 4.2.4.A/2- 11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program” című kiemelt projekt keretei között valósult meg.

„Mi üdvös intézet által más felől azon rengeteg vagy tömérdek hasznú eredmény is elérődhetik, hogy minden eddigi köziratok, tehát kolossalis könyvtáraknak is tartalma vagy lényege kivonatja a tudni vágyók kedvére valahára eszközölthetők, ahelyett hogy eddigelé a tudás szomjától égőt, ha egy csak kis könyvtárba is belépett, némi aggály, elcsüggedés és borzalom lepte meg s kedvetlenítette arra nézve, hogy legottan érezte a lehetlenséget mindazt átolvasni, s már valóban alkalmasint több író van, mint olvasó, vagyis inkább több író és tanítani akaró, mint tanoló és tudó, s valahára a köz-célt s jó írásmódot megismerve, azután szégyellje bárki is éretlen koholmánnyal, vagy mellékes célból, világ elébe lépni. Mi a legegyszerűbbön létesülhet a már fönnálló tudós társulatok vagy bármi névvel nevezett tudományos helyek-, egyetemek-, akadémiák-, fő- s kisebb tanodáknak, le a falusi papságok, s tanodák vagy iskolákig, következő jó móddal vagy jó rend szerinti egyesítése által: mi javallat kivételét reménylhetők az illető uralkodók is annyival inkább pártolandnak: hogy ez által bármily igazi köz hasznú találmány csakhamar köz tudásra is juthat, vagy köz birtokká válhatik; s ez tehát eddigi távir(o)dák kiegészítőjéül mintegy szellemi távirda lesz; s levelezés úgys eddig is, mindenütt, társulatok s magánszemélyek között is, szabad volt, s a szükséges örökös joga az illető államfejek részükről ezutánra is természet szerint, vagy mint önkényt értetődik, mindig fönnmarad, s ez összeköttetés a különböző államokbani tudós társulatok között hasonlólag létesülhet, mint más felekezetek, például a római kath[olikus] vallásúak, az egész földön annyiban vagy arra nézve egy fő alatt állnak, mely Rómában lakik.” (uo.)

Az emberiség számára rendelkezésre álló tudás összegyűjtésének, rendszerezésének ötlete nem Bolyaitól származik. Az i.e. 297-ben alapított *Alexandriai Könyvtár*, a *középkori kolostorok* vagy a felvilágosodás *enciklopédistái* mind ugyanennek az elképzelésnek az ígézetében működtek, azaz a *kollektív memória palotáit* szerették volna létrehozni mind architektúráját, mind tartalmát illetően (Csepli, Prazsák 2013).

Az új alexandriaiak²

Az internet megjelenése, melyet Bolyai szóhasználatával élve bizonyos értelemben akár *szellemi távirdának* is nevezhetünk, döntő módon változtatta meg az emberiség tudását. A következőkben az iménti Bolyai-idézet nyomán vizsgálunk meg néhány elemet ezekből a változásokból.

Az emberiség tudásbővítő igénye nyilvánvalóan nem független attól a természeti környezettől, melyben él. A tudás ebben az értelemben a primer túlélés záloga, melynek felhasználása a *környezet* kihívásaival való megbirkózás, egyszersmind a környezet, *világgá* történő átalakításával is együtt jár (Gehlen 1976). Tehát a *tudás* nevű játék tétje, az emberi lény *fennmaradása*. Ebben az értelemben a tudás nagyon is *mindennapi*, hiszen az információk túléléssel kapcsolatos hasznosságát jelenti. Az *emberi nem* egyedeinek sajátossága, hogy nagyobb közösségekben élnek (Dunbar 2006), melynek következtében együttélési szabályokat alakítanak ki. Ezeknek a szabályoknak az ismerete jelenti az

² A cím Tapscott és Williams által írt kötet fejezetcíme (2007).

értéktudást, azaz annak tudását, hogy mit lehet megtenni a közösségben, a társadalomban s mit nem.

Másfelől a *tudás* különböző típusai megkülönböztethetők a *gyakorlat* és az *elmélet* szerint is. Az előbbi megkülönböztetés mindkét eleme megjelenik Bolyai elképzelésében, voltaképpen erről szól az egész idézet. Az utóbbi megkülönböztetésre pedig a közkinccsé tétel, a hasznosság szempontjából reflektál Bolyai János: „*ez által bármily igaz köz hasznú találmány csakhamar köz tudásra is juthat, vagy köz birtokká válhatik*”. Ebből a szempontból mindenképpen kiemelendő a *gyakorlati tudáshoz való egyetemes hozzáférés* elképzelése. Tehát nem csak és kizárólag a „tudásgyártók” együttműködéséről, hanem annak terjesztéséről is beszél. Bolyai már a 19. század közepén Morse távírójának bemutatását követően utal arra, ami csak a 21. században vált általánossá. Jelesül arra, hogy a korábban viszonylag stabil, tudományokat elsősorban *befogadó*, valamint a tudományokat *csináló* (tudós) közösségek közötti *határok elmosódnak*. A legújabb információs viszonyok között (Web 2.0) ez azt jelenti, hogy a *tartalomfogyasztó* egyben *tartalomkészítő* is. Ráadásul abban az esetben is, ha ez kifejezetten nem is célja, hiszen mindenki akaratlanul is digitális „nyomokat” hagy maga után az interneten. Ezek a nyomok pedig rendkívül jól használhatók különböző szolgáltatások, illetve újabb tartalmak kifejlesztésére. Az egyik legnagyobb piacvezető cég, a Google is voltaképpen ezeknek a látszólag értéktelen nyomoknak a felhasználása révén „nőtt nagyra” (Battelle 2006). A tartalom létrehozásának ez a nem direkt formája is jól jellemzi azt a napjainkban egyre jelentősebb, alulról felfelé (*bottom-up*) szerveződő tartalomkészítési logikát, melyben a tartalom *gyártó-fogyasztón* (*prosumer*) múlik minden. Azokon a felhasználókon, akik a *tömeges együttműködés* megvalósítói, akik nélkül lehetetlen lenne a korszerű globális tudásgyarapítás, az *ötletpiac-terek* (pl. *InnoCentive*), illetve a korszerű *wiki-munkahelyek* létrejötte és működése. A *wiki logika* további jellemzője a *nyitottság* és a *megosztás*, mely arra vonatkozik, hogy mindenki „*online polgári jogán*”, mintegy születésétől fogva részt vehet a folyamatokban. Ennek következtében, akárcsak a Bolyai által megjelölt aktorok esetében („*falusi papságok, tanodák*”) nem csak a tudáshoz való hozzáférés biztosított, hanem a *tudás létrehozásában* való részvétel is.

Mindennek a tudásra vonatkozóan legalább két következménye is van. Egyrészt az, hogy a *szerzőség* kérdése egyre inkább irrelevánssá válik. Ennek az az oka, hogy nem, vagy csak nagyon nehezen állapítható meg, hogy bizonyos tudások pontosan kinek a neveihez köthetők. A tartalmak egyre nagyobb része már kifejezetten *nyílt tartalomként* készül, azaz *szabadon másolható, megosztható, továbbfejleszthető*. Ez nem csak a tudás szabad felhalmozásában és rendszerezésében, de a tudás *termelését elősegítő eszközökhöz* való szabad hozzáférésben is megjelenik (nyílt forráskódú szoftverek). Míg a korábbi, hagyományos tudásfelhalmozás során a szakértők (tudós) közössége a szerzői jogok védelmével próbálta garantálni a minőséget, addig az új környezetben a mindenki által *szabadon hozzáférhető* és *módosítható*, tovább is *fejleszthető* eszközökkel. Tehát bizonyos értelemben a hangsúly a mennyiség minőséggé válására került, azaz arra, hogy több embernek több hasznos ötlete lehet, mint kevesebbnek.

Pontosan ez veti fel a következő kérdést, mely nem a szerzői jogok, hanem a „gyakorlati” haszon, a tudás „jósága” és „megbízhatósága” felől érinti a tömeges szerzőiséget. Ahogy Bolyai elképzelésében is láthattuk, ki kell szűrni a „*koholmányokat*”. Míg a hagyományos, nota bene „akadémiai” tudás esetében ez a tudós közösségre, azaz annak a

központi intézménynek a munkatársaira hárult, aminek létrehozásáról Bolyai is írt, addig a *wiki logika* éppen a tömegek erejében látja a kontrollt. Tehát a tömegek ítélete által minősül használhatónak vagy használhatatlannak a *tudás*, illetve a *koholmány*. Mivel a korszerű kommunikációs eszközök jóvoltából az új és újabb „tudások” egy pillanat alatt bejárhatják a világot, melyről a felhasználók közössége csak bizonyos idő elteltével tud véleményt alkotni, semmi garancia nincs arra, hogy *ellenőrzött* vagy *ellenőrizetlen* tudással találkozunk a felhasználó.

A széles körben elterjedt *wiki szoftverek* nagymértékben támogatják az új, valódi tudás összegyűjtését, létrehozását, fejlesztését. Számos olyan portál, szoftver működik, melyek közös jellemzője, hogy *wiki alapúak*. Ezek teljes áttekintésére ezúttal nincs mód. Azonban kiemelnék közülük egyet, a *Wikipédiát*, mely sok szempontból mintaadónak tekinthető. A rendszer *soknyelvű*, melynek következtében talán nincs is olyan nyelv ma a világon, melynek beszélője ne találna tartalmat rajta. Ez nagymértékben hozzájárul a tudás *demokratikus* terjesztéséhez, mely arra épül, hogy *születésénél fogva mindenkit megillet az emberiség által felhalmozott tudáshoz való hozzáférés*.

A Wikipédia rendszere, eltérően sok más rendszertől (pl. *Metapedia*) *névtelenül* (IP címmel) és *névvel* is lehetővé teszi a szerkesztést. Az *aktualizált* szerkesztés egy „*puffer*” oldalra kerül, mely mások jóváhagyására vár. Miután ez megtörténik, a szócikk részét képezi a szerkesztett tartalom. Van egy úgynevezett *vitalap* is, ahol az *új alexandriai enciklopédisták* megvitathatják a szócikk kérdéses elemeit, és a vita után elfogadott álláspont kerül a szócikkbe. A szerkesztési jogok mindenki számára adottak. Azonban vannak olyan *exkluzív jogok*, melyek használatával a Wikipédia szerkesztői bármit törölhetnek (erre akkor kerül sor, ha gyalázkodó, kirekesztő, stb. megnyilvánulások jelennek meg egy-egy szócikkben). Továbbá ugyancsak az online Wikipédia „*járőrök*” figyelmeztetik az egy-egy szócikk köré gyűlt közösséget a „*nem ellenőrzött*” tartalmak validálására.

A Wikipédia a tudáshoz való hozzáférés *korszerű, hatalommentes, racionális diskurzus*-ra épülő, *demokratikus* eszköze. A szócikkek egymáshoz való viszonya, illetve a kereszt-hivatkozások (*hypertext*) rendszere voltaképpen egyetlen globális enciklopédiává fűzi össze a tartalmakat. Ennek részét képezi a korábbi tartalomtulajdonosok által, például a 2001-ben alakult Creative Commons segítségével biztosított tartalomátadás is (teljes könyvek, stb.).

Ennek talán legkorábbi megjelenését (2001-ben indult) az *internetarchive.org* kezdeményezés jelenti, melynek különös jelentősége van az *új alexandriaiak* feltűnése szempontjából. A Brewster Kahle által elindított nonprofit kezdeményezés célja, hogy amennyire lehet, a teljes internet (weboldalak) valamennyi tartalmát összegyűjtse, archiválja, egy amolyan internet *tartalom történeti könyvtár*-t hozva létre. A Wikipédia azonban ennél sok szempontból több és más is. Ahogy Bolyai is rámutat: a tudás olyan mértékben halmozódott fel, hogy a rendszeres elsjátítása komoly probléma elé állíthatja a tudásra éhes befogadót. A különböző tudások közötti eligazodás nem egyszerű feladat. A Wikipédia összességében azt feltételezi a felhasználókról, hogy hozzáfértek. Azaz egyrészt képesek véleményt alkotni a tartalmakról, másrészt ismerik a szerkesztés technikáját is. Ezzel együtt aki igényli, segítséget kaphat a szerkesztéshez szükséges technika elsajátításához. Összességében elmondható, hogy az enciklopédistáknak mind a Wikipédia rendszer, mind tartalmainak felhasználása szempontjából némi előzetes ismeretre szükségük van.

Ezért is van a Wikipédiának egy *Wikiversity* nevű kezdeményezése. Ennek lényege, hogy a különböző témák szerint kategorizált elektronikus tananyagokat bárki számára, ingyenesen hozzáférhetővé teszik (számos szint van: az iskola elöttitől egészen az egyetemig). Az elektronikus tananyagok feldolgozása két lehetőséget is kínál. Egyrészt a hagyományos oktatásban használható, az offline oktatás kiegészítéseként. A tananyagokban található *szöveges* és *képi, mozgóképi* elemek nagymértékben segítik a tudás elsajátítását, melyben ezt az oktatási formát használó tanár is a tanulók segítségére van. Ebben az esetben az *offline* intézményhez kapcsolódóan kerülnek felhasználásra a tananyagok, így az elsajátított tudáshoz iskolai végzettséget igazoló *bizonyítvány* is tartozik. Ha valaki elsősorban mégsem a bizonyítványok miatt érdeklődik, akkor arra is lehetősége van, hogy saját maga dolgozza fel a tananyagokat, éljen bárhol a világban (természetesen internet infrastruktúrára azért szükség van). A *hypertext* jóvoltából a tananyagok kivisznek a „virtuális” iskola falai közül a Wikipédia teljes enciklopédikus tartalmára. Pontosabban azokra a tartalmakra, melyeket a tananyag szerkesztői „ellenőrzöttek” tekintenek. A tananyagokat a korábbi *akadémiai tudás* birtokosai állítják össze, de számos esetben nem csak hogy lehetősége van a felhasználóknak, hanem kifejezetten *meg is kéri őket* arra, hogy vegyenek részt a további fejlesztésekben. A non-profit Wikipédia számos más aloldallal is rendelkezik, azonban mindegyik jellemzője az *ingyenesség*. A társadalomfilozófia lényege, hogy mindenki hozzáférjen az emberiség legkorszerűbb tudásához, mégpedig korszerű módon. A *demokratikus* hozzáférés pedig azt jelenti, hogy ezt semmilyen *rendi, rasszista* vagy *anyagi* jellegű okoskodások nem akadályozhatják meg. A tanulás következtében pedig a Wikipédia voltaképpen a *társadalmi mobilitás korszerűbb csatornájának* is tekinthető, mely hozzásegíthet a *kényelmesebb, „jobb”* élethez.

Mindennek feltétele, hogy viszonylag általános legyen az internethez való hozzáférés. Ez a hozzáférés még az Európai Unióban sem egységes, annak ellenére, hogy a világ egyik legfejlettebb régiója. Számos kutatás igazolja, hogy a keleti és déli területek infrastruktúrája, illetve az ezeken élő emberek attitűdjei „korszerűtlenebbek”, mint a nyugati vagy északi területeken (Florida 2004; Csepeli, Prazsák 2010). Az is nyilvánvaló, hogy a még legfejlettebb területeken élők esetében sem beszélhetünk teljes körű internethasználatról. A *fejlettebb* területek esetében viszont a társadalmi felzárkózás, a *modernizáció* szempontjából nem csak az infrastruktúra, hanem a tudáshoz való hozzáférés biztosítása is roppant fontos. Ehhez pedig kézenfekvő eszközt kínál például az interneten elérhető tudásbázis, a Wikipédia, de voltaképpen az egész internet is.

Generációk, értékrendszerek és a tudás új útjai

A következőkben a European Social Survey (ESS) 2010-es felmérése nyomán megvizsgáljuk, hogy miként alakul az európaiak internethasználata. Tesszük ezt annak érdekében, hogy az előbbiekben megfogalmazottakra vonatkozóan, elsősorban az *internet-használat* és a *társadalmi egyenlőtlenségek* szempontjából következtetéseket vonjunk le a rendelkezésre álló adatok alapján. Ettől a kérdéstől természetesen az sem lehet független, hogy mire használják az internetet a megkérdezettek, elsősorban a *digitális bennszülöttek*.

Magyarországon ma már többé-kevésbé elérhető az internet gyakorlatilag minden településen. Nem volt ez mindig így, hiszen kínosan lassan épült ki a korszerű hálózat: ma sincs így minden háztartásban. A *hálózatfejlesztés* egyik hajtómotorja – nem függetlenül a *tartalomfejlesztéstől* – a társadalmi integráció volt. Többen is megfogalmazták, hogy a hálózat- és tartalomfejlesztés ebből a szempontból *szociálpolitikai kérdés* (Csepeli 2006; Karvalics 2006). Számos kormányzati program indult, melyek fókuszában a szociálpolitikai szempontból lényeges társadalmiasulás kérdése állt. Ilyen volt például a több kormányzati cikluson is átívelő, különböző nevekkkel illetett, ám ugyanazt a célt kitűző programcsomag. A program keretében a 2000-es évek elején létrehozott Informatikai Kormánybiztosság, majd később az Informatikai és Hírközlési Minisztérium katalizálta azt a folyamatot, melynek során *közzszolgálati dolgozók, ápolónők, könyvtárak* megfelelő eszközökhöz jutottak, *új közösségi hozzáférési pontok* jöttek létre a határokon kívül (eMagyar pontok) és belül (eMagyarország pontok) egyaránt. Az infrastruktúra-fejlesztéssel együtt, pedig az ugyancsak szociálpolitikai megfontolások vezette tartalomfejlesztő programok is elindultak, melyek következtében a leghátrányosabb települések lakói is hozzáférhettek a korszerű közzszolgáltatásokhoz, valamint megakadályozandó a kistelepülések elnéptelenedését, elpusztulását, korszerű infrastruktúra került az óvodákba és az iskolákba is (Prazsák 2002, 2003, 2004, 2005).

A hálózat kiépülése, a hálózatra csatlakozó eszközök terjedése és a minimálisan elérhető tartalom olyan lendületet adott a korszerű infokommunikáció elterjedésének, hogy ma már Magyarországon is többen vannak azok, akik használnak számítógépet és internetet, mint azok, akik nem. A kormányzati programoknak köszönhetően az első csatlakozói csoport tagjai, az *újítók* (Rogers 2003) közt nem csak és kizárólag a multinacionális nagyvállalatok magyarországi alkalmazottai és a tudományos infrastruktúra használói voltak megtalálhatók, hanem közzszolgálati dolgozók is. Elsősorban a fiatalabbak. Az iskolai és óvodai programok is a fiatalabbakat szólították meg, figyelembe véve a *fordított szocializáció* jelenségét is (Csepeli, Prazsák 2010:86).

Az internet széleskörű társadalmi elterjedésének korai szakaszaiban nem csak Magyarországon, de másutt is a világban döntő hatást gyakoroltak az úgynevezett *elsődleges digitális egyenlőtlenségek*, melyek közül az *életkor*, a *lakóhely településtípusa* és az *iskolai végzettség* mindenképpen döntő volt. Jóllehet mára már csökkentek ezek az egyenlőtlenségek, teljes mértékben nem szűntek meg. Sőt, *másodlagos digitális egyenlőtlenségek* kapcsolódtak hozzájuk. Az egyenlőtlenségek ez utóbbi típusa arra utal, hogy a használat alapján jelentős különbségek vannak az internetet gyakran és ritkán használók között. Utal még arra is, miként változhat az internethasználat lélektani háttere. Galács és Ságvári remekül összegzi a másodlagos egyenlőtlenségek Hargitai és Di-Maggio féle koncepcióját, melyek a következők köré csoportosulnak *„technikai apparátus, autonóm használat, képességek és készségek, társadalmi támogatás és felhasználási cél”* (Galács, Ságvári 2008:39).

A következőkben bemutatásra kerülő elemzés során az elsődleges egyenlőtlenségek közül a *gazdasági aktivitás* mutatói (dolgozik, tanul) valamint az *életkor* és a *településtípus* került a modellbe. A *másodlagos egyenlőtlenségek* szempontjából viszont az *értékrend* jóval általánosabb, *kulturális*, *társadalomlélektani* meghatározottságait is áttekintjük.

A következő elemzések az ESS 2010-ben felvett, ötödik hullámának adataira épülnek. A kutatásban 27 ország vett részt. Az elemzések a teljes adatbázisból két ország

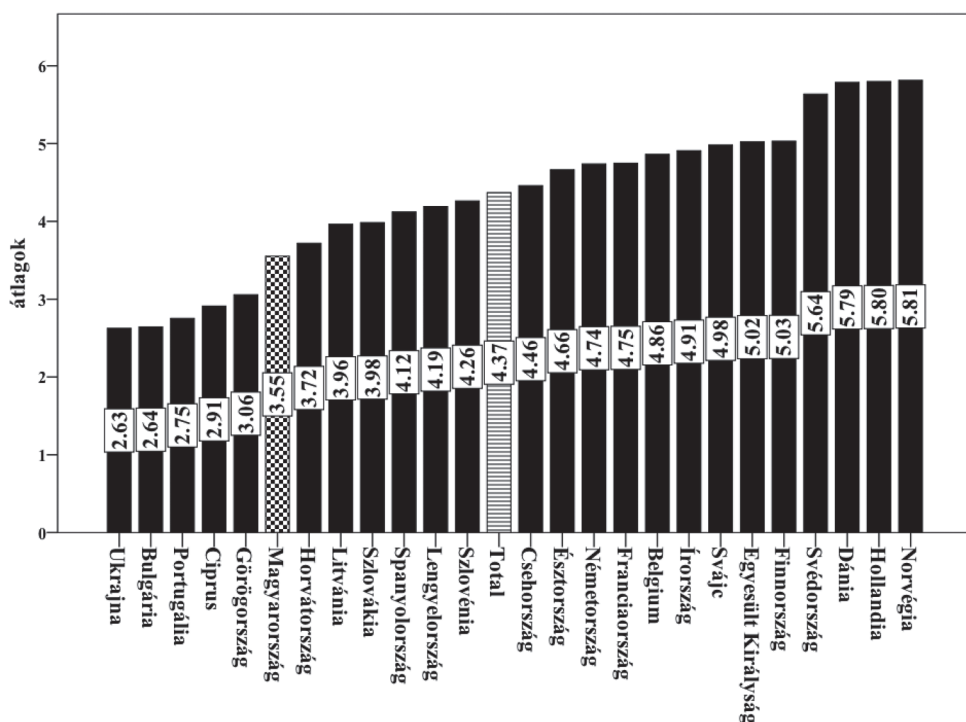
kivételével³ valamennyi kutatásban részt vett országra vonatkoznak, azaz európai körképet nyújtanak az internet használatáról. A 2012-es adatfelvételben már nem szerepelt az a kérdés, mely az internethasználat intenzitására kérdezett rá 2002 óta. Azért nem, mert mint ahogy a *másodlagos egyenlőtlenségek* kapcsán láthattuk, ma már elsősorban nem az a kérdés (illetve nem annak kellene lennie), hogy hozzáfér-e valaki az internethez vagy sem, hanem az, hogy mit csinál az online térben. Ennek felmérése viszont meghaladta volna az adatfelvétel kereteit, hiszen az ESS kutatás alapvetően nem az európai internethasználói szokások felmérése céljából zajlik immár tíz éve, hanem szélesebb társadalmi kérdésekkel foglalkozik. Az elemzésben maradt 25 országból, a közel negyven-ezer megkérdezett jól reprezentálja elsősorban Európa nyugati és déli területeit. Kelet és délkelet felé azonban csökken a reprezentáció mértéke. A nagyobb nyugat-európai országok (EU) közül Olaszországra és Ausztriára nem terjed ki az elemzés, ugyanis ezekben az országokban nem került sor adatfelvételtre.

Internethasználat országonkénti mértéke

Az internethasználat gyakoriságát a következő kérdéssel igyekeztek az elmúlt évtizedben, így 2010-ben is felmérni: „*Milyen gyakran használja az Internetet, a világhálót vagy az e-mailt – otthon, a munkahelyén vagy más helyen – magáncélra?*” A válaszokat egy nyolcfokú skála⁴ használatával gyűjtötték be, melynek legalsó fokán azok helyezhették el magukat, akik arról számoltak be, hogy sem otthon, sem munkahelyükön *nem férnek hozzá* az internethez. Eggyel nagyobb értékkel pedig azok, akik *sosem használják*. A teljes európai mintában a hozzáférés hiánya miatt minden ötödik (21%) megkérdezett maradt ki 2010-ben az információs társadalom nyújtotta előnyökből, továbbá 12% annak ellenére nem használja az internetet, hogy lenne rá lehetősége. A megkérdezettek mintegy 70 százaléka több-kevesebb gyakorisággal használta az internetet. A skála legmagasabb fokát 2010-ben, a napi rendszerességgel internethasználók foglalták el, akik aránya megközelítette a 44 százalékot. Az *elsődleges digitális egyenlőtlenségek* szempontjából a skála alsó fokán található két csoport, míg a *másodlagos digitális egyenlőtlenségek* szempontjából ez utóbbi, 44 százalékos csoport lehet különösen érdekes. A következőkben azonban nem bontjuk szét ezt a két csoportot, hanem együttesen kezeljük a teljes mintát, annak érdekében, hogy mind az *elsődleges* mind a *másodlagos* meghatározottságokra következtethessünk. A következő ábra a skála átlagait mutatja a kutatásban résztvevő országokban.

³ Oroszország és Izrael kimaradt az elemzésből, a kulturális és földrajzi távolság, valamint Oroszország esetében a nagy népességszám miatt, mely torzította volna az eredményeket.

⁴ 0: nincs hozzáférése; 1: soha nem használja magán célra; 2: ritkábban mint havonta egyszer; 3: havonta egyszer; 4: havonta többször; 5: hetente egyszer; 6: hetente többször; 7: mindennap

1. ábra.
Internethasználat gyakorisága Európában, 2010

Az országok közötti különbségek jelentősek. Míg a skandináv országokban és Hollandiában összességében átlagosan hetente többször, addig Ukrajnában, Bulgáriában, Portugáliában átlagosan havonta még egy alkalommal sem használták 2010-ben a megkérdezettek az internetet. A jelentős különbségek abból is adódnak, hogy míg Skandináviában nem éri el a 10 százalékot az internethez hozzá nem férők aránya (Hollandiában 5%), addig a sor másik végén lévő országok gyakorlatilag minden második állampolgára nem fér hozzá az internethez. Ebből a szempontból azt lehet mondani, hogy amíg az országok előbbi csoportjára a *másodlagos*, addig utóbbi csoportjára az *elsődleges* digitális egyenlőtlenségek jellemzők.

A korszerű tudáshoz való hozzáférés jellemzői

Az elsődleges digitális egyenlőtlenségek szempontjából különösen fontos kérdés az *életkor*. A fentiek alapján megkerülhetetlen annak tisztázása, hogy az életkori különbségek milyen meghatározottságokat jelentenek az internethez való hozzáférésben.

Témánk szempontjából különösen fontos kérdés, hogy a fiatalabb generációk internetelérése hogyan alakul, és hogy mire használják az internetet. Az ifjúsági nemze-

dékek, generációk meghatározása nem egyszerű Európa határain belül sem. Mannheim (1952) szerint a *generáció* nem csak és kizárólag az azonos korosztályhoz, kohorszhoz tartozók halmazát jelenti, a születési idő tényén kívül más befolyásoló tényezők is vannak. Mégpedig a közösen át- és megélt *élmények, traumák*, azaz a nemzedék tagjainak valamilyen értelemben közös sorsa. A fiatalabb generációk esetében a Kelet-Európában lezajlott rendszerváltás, az EU-hoz való csatlakozás lehet ilyen közös élmény, akárcsak az információs társadalom kiépülése, a társadalmi szervezőerőként való megjelenése (Csepeli, Prazsák 2004b). A generációk operacionalizálására ezzel együtt a születési időt érdemes alkalmazni. A következő ábra, mely a Magyar Ifjúság 2012 kutatási tervéből származik, azt mutatja be, hogy mely korosztályokat tekintik ifjúsági korosztálynak a különböző európai országokban.

ország	életkor (éves)																															
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	
Hollandia																																
Egyesült Királyság																																
Észtország																																
Ausztria																																
Luxemburg																																
Görögország																																
Olaszország																																
Portugália																																
Spanyolország																																
Belgium																																
Dánia																																
Franciaország																																
Svédország																																
Csehország																																
Litvánia																																
Szlovénia																																

2. ábra.

Ifjúsági korosztályok az európai országokban

A 2. ábráról megállapítható, hogy egyetlen olyan ország sincs Európában, ahol a 25 éveket vagy annál fiatalabbakat ne tekintenék az ifjúsághoz tartozónak. Sőt, bizonyos országokban még a 30 évesek is az ifjúsághoz tartoznak. Mindezek alapján a következőkben a 26 éven alúkat az ifjúsági generáció, míg a 26 éven felülieket az idősebb korosztályok közé soroljuk.

Elsőként érdemes az internethasználók, illetve internetet nem használók megoszlását áttekinteni az ESS 2010-es felmérése alapján. Az internethasználat gyakorisága döntő módon különbözik az egyes életkori csoportokban. Ezt mutatja az 1. táblázat.

1. táblázat.

Internethasználat gyakorisága a különböző életkori csoportokban Európában (ESS, 2010)

	<i>átlag</i>	<i>nincs hozzáférése, sosem használ (%)</i>	<i>mintán belüli arány (%)</i>
16-25 évesek	6,24	6,3	16,2
26-65 évesek	4,66	28,3	65,5
65 éven felüliek	1,69	76,1	18,3
összesen	3	54,7	100,0

F próba szig. <0,00; eta2: 0,22

Látható, hogy a *fiatalabbak* esetében gyakorlatilag már mindenki internethasználó, hiszen a 26 éven aluliak mindössze 6,3 százaléka érintetlen az internet által. Az *életkori* hatás roppant erős, ugyanis a 65 éven felüliek esetében ugyanez az érték meghaladja a 76 százalékot, azaz a 65 éven felüli európaiak alig 24 százaléka használ inkább kevesebb, mint több rendszerességgel internetet. A legidősebb csoport ezzel együtt mégis rendkívül fontos az európai internethasználati jellemzők szempontjából is, ugyanis népességen belüli arányuk meghaladja a 16 éven felüli ifjúsági generációt. A felnőtt korosztályok esetében is ma már döntő többségben vannak azok, akik hozzáférnek, és valamilyen rendszerességgel használják is az internetet. Ezzel együtt az is látható, hogy az ifjúsági korosztályra összességében jellemző a *heti többszöri*, már-már *napi* rendszerességű internethasználat. Azaz az internethasználat lehet olyan közös élmény az ifjúsági korosztály esetében, melynek következtében Európa-szerte *generációról* beszélhetünk. Ezzel szemben a felnőtt, munkaképes korosztályok esetében havi-heti rendszerességű, azaz sokkal ritkább az internethasználat. Kérdéses, hogy kik és mire használják az internetet.

A kérdőív ez utóbbi kérdésre konkrétan nem kérdezett rá, azonban az *értékrendszer* és a szociológiai kontextus alapján levonhatók bizonyos következtetések, melyek talán közelebb vihetnek a feltett kérdésre adható válaszok megtalálásához. Az internetezés során felkeresett tartalmakat közvetlenül csak abban az esetben lehetne elemezni, ha minden internethasználó valamennyi eszközének megfigyelése rendelkezésünkre állna. Technológiai szempontból ez megoldható, azonban ehhez szükséges feltétel a kutatásban résztvevők hozzájárulása. Egyértelmű, hogy ez lenne a korszerű szociológiai kutatás (Csepeli, Prazsák 2004). Ennél kevésbé objektív eszköz, ha megkérdezzük, hogy mely oldalakat, milyen tartalmakat látogat a megkérdezett. Ilyen kérdés azonban terjedelménél fogva sem szerepelt a kérdőívben. A harmadik, kevésbé objektív eszköz az, hogy az offline élet jellemzői alapján következtetünk az online magatartásra.

Az offline mindennapi élet természetesen rendkívül komplex. Témánk szempontjából azonban három elemét mindenképpen érdemes közelebbről is szemügyre venni: a *gazdasági aktivitást*, a *lakóhely településtípusát* és az *életkort*. E három kemény szociológiai meghatározottságnál bizonyos értelemben kevésbé, más értelemben sokkal inkább „keményebb” meghatározottságot jelent az *értékrendszer*. Kevésbé „keményet”, hiszen az értékek természete a *mimikri*, a *kamuflázs*, a *hipokrizis* (Csepeli 1998), valamint az értékek *teoretikus* és *gyakorlati* megjelenése közötti feltételezhető különbségek miatt (Váriné 1987) nehezebben megismerhetők, mint pl. az életkor. Azonban éppen hátrányuk adja előnyüket is. Az értékek természete egyfelől a személyiséghez kapcsolódik. Ebben

az értelemben értéknek nevezhetjük azokat a személyes motivációkat és célokat, melyek függvényében mindennapi életünket éljük. Motivációink, céljaink azonban nem lehetnek függetlenek a szűkebb vagy tágabb környezet által fontosnak tartott céloktól. Ez utóbbi motivációk és célok összessége jelenti annak a társadalmi környezetnek az *értékrendszerét*, melyben élünk. Ez az értékrendszer *szűkebb* értelemben az *aktuális társadalmi környezet* által elfogadott és elutasított *célok* és azok eléréséhez szükséges *eszközök* rendszere (Rokeach 1973).

Amennyiben *időben* kiterjesztjük a társadalmi környezet által elfogadott célok és eszközök rendszerét, az *értékrendszer* tágabb értelmezéséhez jutunk. Ez pedig a *kultúra*, melyet mindennapi gyakorlatunkkal mi magunk tartunk fenn, de ezzel együtt formálunk is. Az *értékek* és az *értékek rendszere* ennek megfelelően egyfelől a személyiség *integritását, harmonikusságát* biztosító, az attitűdöknél sokkal inkább *változatlan* „magját” jelenti a személyiségnek. Másfelől az *értékek*, az *értékek rendszere* nem lehet független a társadalmi és kulturális környezettől. Ennek következtében az *értékek kapcsolatát teremtenek* a személyiség (a „bent”) és a társadalom, a kultúra (a személyiséghez képest „kint”) között. Ez a kapcsolat egyrészt arról gondoskodik, hogy céljainkat és motivációinkat *konfliktusmentesen* össze tudjuk illeszteni önmagunkban. Másrészt arról, hogy navigálni tudjunk a társas hálózatban. Mivel a még rendkívül gyakori online részvételtől beszámolóknak is van offline életük (testük, stb.), így ezektől az *offline értékektől* az internethasználat, az *online magatartás* sem lehet független. Természetesen mindez nem jelenti az online és az offline viselkedés és a környezet azonosságát. Más a két környezet, hiszen az online tér sokkal inkább átjárható határokkal írható le, mint a fizikai világ tere. Akár az egyik, akár a másik világban kalandozik a résztvevő, a lélektani értelemben vett meghatározottságai mégsem lehetnek teljesen függetlenek személyétől és annak az offline térnek a berendezettségétől, melyben teste megtalálható. Mindezek alapján az *értékek* megfelelő eszköznek bizonyulnak akár offline akár online cselekedetek motivációinak és céljainak leírására.

Mind a *személyiség*, mind a *tágabb kulturális környezet* leírására alkalmazott értéktesztek nyilvánvalóan korlátozottak. Egyrészt azért, mert használatukkal a rendszerbe szerveződő értékek korlátozott száma írható csak le, ráadásul korlátozott mértékben. Másrészt azért is, mert a tesztek alapján nem lehetséges tökéletesen előre jelezni, hogy bizonyos helyzetekben hogyan aktivizálódnak ezek az értékek, azaz arra, hogy a tesztekben kinyilatkoztatott értékek ugyanúgy jelennek-e meg a gyakorlatban, mint ahogy a megkérdezett gondolkodik arról. Ezzel együtt az értékeket a 20. század elejétől a pszichológiát követően már a szociálpszichológia és a szociológia is terminusként használja (Kluckhohn 1951).⁵

⁵ Más tudományágak már jóval korábban elkezdték használni az értékek terminust. Európában a Platon előtti filozófusok munkáiban, mintegy 2500 évvel ezelőtt olvashatunk már az értékek központi elemének tekinthető „jó” és „rossz” megkülönböztetéséről, s az annak alapján értelmezett *bűnről* (Anaximandrosz). Ugyancsak az ókori görögökhöz kapcsolódik a *szép* és a *csúf* esztétikai megkülönböztetése (Platón), mely akkoriban még együtt járt a „jó” és a „rossz” megkülönböztetésével (Καλοκαγαθία). Ezzel együtt természetesen a később megjelenő teológia (Szt. Tamás), közgazdaságtan (Marx) és szociológia (Weber) sem hagyta érintetlenül az *érték* terminust.

Az értékek társadalmi és szociálpszichológiai felmérésének, elemzésének egyik legkorábbi darabját Thomas és Znaniecki Amerikába vándorolt lengyel parasztok értékeinek változását leíró kutatás jelenti (Thomas, Znaniecki 1918). A szerzőpáros által használt *kvalitatív* elemzések mellett ekkoriban jelentek meg az első, roppant korlátozott érvényességűnek tekinthető *értékteszt*ek is (Allport, Lindzey, Vernon 1931). A későbbiekben Morris, Rokeach, Hofstede, Inglehart *kvantitatív* értéktesztjei azon túl, hogy a megkérdezettek értékeinek, értékrendszereinek leírására vállalkoztak, megkísérelték azoknak a kultúráknak a leírását is, melyben a megkérdezettek éltek.

Mind az egyén, mind a tágabb társadalmi közeg, kultúra leírásának igényével fejlesztette ki értéktesztjét Schwartz. Ennek, az eredetileg közel 50 kérdést tartalmazó tesztnek (Schwartz 1992) a rövidített változata (21 kérdést tartalmazó PVQ⁶) került be az ESS felmérésbe is, melyből a jelenleg elemzett adatok is származnak (Schwartz 2003). A teszt két nagyobb dimenzió mentén, 10 *értékosztályt* különböztet meg. Schwartz célja a korábban kifejlesztett tesztek használható elemeinek megtartása és kevésbé használható elemeinek kihagyása volt. Ennek következtében a tesztrel mért *értékosztályok* számítása rendkívül *technikai*.⁷ Schwartz megközelítése igyekszik egyszerre gondoskodni a korábbi tesztekben megjelenő *értékhierarchiáról* és az egymással *ellentétes értékek kölcsönös kizárásáról*. Az előbbi, azaz az értékek hierarchiája, voltaképpen a különböző értékek rendszerbe szerveződését jelenti, míg utóbbi azt, hogy a megkérdezett lehetőség szerint ne válassza egyszerre azokat az értékeket, melyek *kizárják egymást* (pl. *változás* vs. *változatlan*ság)⁸.

A megkérdezetteknek 21 személyiségleírásról kell egy-egy hatfokú skálával eldönteniük, hogy mennyire hasonlítanak ahhoz az emberhez, akit az adott leírás bemutat.⁹ A 21 személyiségleírás alapján 10 *értékosztály* számítását javasolja Schwartz. Az értékosztályok két nagyobb tengely mentén helyezhetők el.

Ezek közül az egyik a *konzervációtól*, a megőrzéstől a *nyitottságig*, a változás fontosságának hangsúlyozásáig terjed. Az értéktengely előbbi végén három értékosztály található: *konformitás*, *tradíció*, *biztonság*. Mindhárom értékosztály a változatlanyságot, a megőrzést, a kiszámíthatóságot, a konform viselkedést hangsúlyozza. Az értéktengely másik végén az *autonómia* és a *kockázatvállalás* található. Azok az emberek, akik keresik az *újdomságokat*, a *szabadságot*, szeretnek *kalandozni*, sokkal inkább *kockázatvállalók*, mint azok, akiknek inkább az fontos, hogy *megfelelő módon viselkedjenek*, és *kiszámítható körülmények között éljenek*.

A másik tengely az *egyéntől* (individualizmus) a *közösségig* (idealizmus) ível. Az *individualista* ember *hedonista*, hiszen fontos számára, hogy *jó körülmények között, kényelmesen* éljen. Fontos számára a *teljesítmény* is, azaz, hogy *sikeres legyen*, de az is, hogy *megmutassa képességeit* és ezért *nagyra becsülik mások*. A *teljesítmény* ez utóbbi értelemben nem teljesen független a *hatalom akarásától*. Az az ember, akinek értékrendszerében előkelő helyen

⁶ Portrait Values Questionnaire

⁷ A teszt használatához lásd: Prazsák 2013.

⁸ Annak következtében, hogy mindenki olyan választ ad a feltett kérdésre, amelyet akar, ezért nem lehetetlen, hogy valaki minden kérdést ugyanúgy osztályoz. Ebben az esetben természetesen lehetetlen sorrendiséget megállapítani.

⁹ A személyiségleírások felsorolására ezúttal nincs lehetőség, de megtalálható az ESS honlapján.

található a *hatalom, szeretne gazdag lenni*, sőt kifejezetten vágyik arra, hogy *mások azt tegyék, amit ő mond*. Ennek az értéktengelynek a másik végén az *idealizmus*, a *közösségiség* értékosztályai találhatók. Ezek közül az *univerzalizmus* inkább filozófiai magasságokban „szárnyal”. Akinek fontos az *univerzalizmus*, úgy véli, hogy *mindenkinek egyenlő esélyekkel kell rendelkeznie az életben*, fontosnak tartja, hogy *meghallgasson másokat*, valamint *meggyőződéses környezetvédő*. Az *altruizmus* értékosztály az *univerzalizmusnál* konkrétabb. Azok, akiknek értékrendszerében előkelő helyen található az *altruizmus*, a teszt állításai szerint *törődnek mások jólétével*, s fontosnak tartják, hogy *becsületesek legyenek barátaikhoz*.

Schwartz több mintán is tesztelte kérdőívét, s arra jutott, hogy különböző kultúrákban is használható kérdőíve. Ez persze nem jelenti azt, hogy minden kultúra azonos lenne. Kutatásai éppen arra irányulnak, hogy a fenti tíz értékosztály segítségével leírja a különböző kultúrákat. Azaz bemutassa azt, hogy az adott kultúra tagjaiból vett reprezentatív minták válaszainak aggregálása alapján az adott kultúrát mely értékek jellemzik, s melyek nem. Ezzel együtt a megkérdezettek *individuális* értékrendszerének vizsgálatára is alkalmas a teszt.

A 2. táblázatban találhatók azok az elemzések, melyek az ifjúsági és az annál idősebb korcsoportokban mutatják az *életkor*, a *gazdasági aktivitás*, a *lakóhely településtípusa* és az *értékrendszerek* szerepét. Megállapítható, hogy az ifjúsági korosztályok esetében más meghatározó tényezők játszanak szerepet, mint a felnőtt korosztályok esetében. Másrészt az is egyértelmű, hogy mind a *fiatalabbak*, mind az *idősebbek* esetében *releváns* meghatározottságok, nem teljesen azonos mértékben és módon alakítják az internet-használat *szociológiai* és *kulturális* kontextusát.

Az ifjúsági, 16-25 éves korosztályok az internethasználat szempontjából egységesnek tekinthetők. Következik ez abból is, hogy esetükben a fiatalabb és a kevésbé fiatal életkor nem befolyásolja az internethasználat gyakoriságát. A legerősebb meghatározó tényezőt az jelenti, hogy a megkérdezett *tanul-e* vagy sem. Akik tanulnak, gyakrabban használják az internetet, mint azok, akik nem. Az iskola melletti *munkavégzés* ugyancsak pozitívan befolyásolja az internethasználat gyakoriságát, tehát akik *dolgoznak* (is) gyakrabban használják az internetet, mint azok, akik nem. Igen lényeges kérdés a *lakóhely településtípusa*. Annak ellenére, hogy manapság a vezeték nélküli (mobil) hálózatok lehetővé teszik, hogy a kisebb, rosszabb infrastruktúrával rendelkező településeken is könnyedén hálózatra csatlakozzanak a felhasználók, Európában összességében még mindig meghatározó jelentősége van annak, hogy *farmon*, *tanyán*, *községben* vagy *városban* él a megkérdezett. Minél kisebb településen él az európai fiatal, annál kevésbé valószínű, hogy napi rendszerességgű internethasználó. Tehát a kisebb települések hálózati infrastruktúra-fejlesztésében még vannak tartalékok.

Érdemes ennek a három szociodemográfiai változónak a hatását a 26 éven felüliek esetében is áttekinteni. A legnagyobb különbség, hogy a 26 éven felüliek esetében az *életkor* döntő mértékű meghatározottságot jelent. Mégpedig fordított irányút: azaz minél *idősebb* a megkérdezett, annál *ritkábban* használja az internetet (ezt láthattuk az 1. táblázatban is). Az eredmény azt mutatja, hogy az internethasználat szempontjából jelentős az *életkori szakadék*. Továbbá arra is következtethetünk, hogy a 26 éven felüliek korosztálya nem egységes, több generációt is lefed, azaz a 26 éven felüliek esetében generációs különbségekről is beszélhetünk. A *tanulás* és a *munka* ezúttal is pozitív irányba befolyásolja az internethasználatot, hiszen akik *dolgoznak* és *tanulnak* gyakrabban használják

az internetet. Azonban a két tényező jelentősége az ifjúsági korosztály esetében talált meghatározottságokhoz képest fordított. A 26 éven felüliek esetében a *munka*, vagyis az, hogy az elmúlt héten dolgozott-e a megkérdezett *jóval nagyobb jelentőségű*, mint az, hogy *tanult-e* mellette. Az eredményekből arra következtethetünk, hogy az *offline tanulást* és *munkát* támogatja az internet, akár az ifjúsági, akár a felnőtt korosztályokról van szó. A lakóhely településtípusa ezúttal is azt mutatja, hogy összességében a (nagy) városokban élők, talán a kedvezőbb infrastrukturális lehetőségek miatt is, gyakrabban csatlakoznak a hálózatra, mint a kisebb településeken élők.

Látható, hogy *mind a fiatalabb*, *mind az idősebb* generációk esetében az *aktív*, „dolgos” életet élők életében sokkal fontosabb az internet használata, mely nyilvánvalóan nem lehet független attól, hogy érdekeltek *teljesítményük* fokozásában. Amennyiben az *individualizmus*hoz tartozó *teljesítmény* érték meghatározó erejét nézzük, akkor azt láthatjuk, hogy *mind az ifjúsági*, *mind a 26 éven felüli* korosztályok esetében támogatja az internet gyakori használatát. A fiatalok esetében azonban az összefüggés jelentősebb: azok a 16-26 éves európai fiatalok, akiknek életében fontos a *teljesítmény*, gyakoribb internet-használók, mint azok, akiknek nem fontos. Annak következtében, hogy a 26 éven felüliek esetében viszonylag magas az inaktívák (nyugdíjasok) aránya, a *teljesítmény* szerepe valamelyest háttérbe szorul. Esetükben a *hedonizmus* jóval nagyobb meghatározottságot jelent. Ebből arra következtethetünk, hogy számukra elsősorban kevésbé a *munkához*, mint inkább a *szórakozáshoz* kötődik az internethasználat.

Az európai ifjúság esetében tehát a tanulás, a munka és ezekkel együtt a *teljesítmény* döntően meghatározza azt, hogy milyen gyakran használ internetet a megkérdezett. A *korszerű munka* és *tanulás* nem független a csapatmunkától, a *közösségi* feladatmegoldástól. Az *atipikus* munka és tanulás (Castells 2006) korszerűbb formáit támogató hálózati együttműködés jelentőségére utal az is, hogy az ifjúsági korosztályok esetében az *altruizmus* a legfontosabb érték, mely meghatározza az internet használatát. Azok az európai fiatalok, akiknek igazán fontos a *közösségiség*, az hogy *törődjenek barátaikkal*, hogy *segítsenek* nekik: gyakoribb internethasználók. Az *atipikus online tanulási formák*, illetve az *offline tanulás kiegészítéseként az online (blended) tanulás* egyértelműen összefügg az *altruizmussal*, a *közösségiséggel*. Látható ez abból is, hogy *mind a fiatalabb*, *mind a 26 éven felüli* korosztályok esetében az *univerzalizmus* értéknek fontossága támogatja a napi rendszerességi internethasználatot. Akiknek az *egyenlő bánásmód*, *mások meghallgatása*, a *másokért és a természeti környezetért vállalt felelősség* fontos, jóval többet és gyakrabban használják az internetet. Az *univerzalizmus* ebben az értelemben az a *közösségi érték*, mely nélkül lehetetlen lenne a 21. század Európájában a korszerű, együttműködésre épülő *munkavégzés* és *oktatás, tanulás*: azok a fiatalok használják gyakran az internetet, akiknek értékrendszerében fontos helyen található az *univerzalizmus*.

Mind az ifjúsági, mind a felnőtt korosztályok esetében, a *teljesítményt* követően a *nyitottsághoz* kapcsolódó *autonómia* található a következő legfajszínűsabb helyen. Azok az emberek, akik *szeretnek maguk dönteni saját életük alakulásáról*, akiknek *értékrendjében* előkelő helyen szerepel a *szabadság és a kreativitás*, napi rendszerességgel használják az internetet. A fiatalabb, posztadoleszcens korszakban lévők (Somlai 2010) esetében az *autonómia* iránti igény szerint kisebb különbség látható az internetet használók és nem használók között, mint a náluk idősebbek esetében, azonban a különbség mégsem elhanyagolható. Ugyancsak pozitív irányú hatással van az európai ifjúság és a 26 éven felü-

liek esetében is az inkább individualizmus értéktengelyéhez közel álló *hedonizmus*. Tehát azok, akik szeretik *kényeztetni magukat*, gyakoribb internethasználók, mind az ifjúság, mind a 26 éven felüli korosztályok körében. Azonban az is látható, hogy ez különbség inkább jellemző az idősebbekre, mintsem a fiatalokra. Ebből arra következtethetünk, hogy a 26 éven felüli európaiak esetében összességében nagyobb mértékben van jelen a *szórakozás* az internethasználatban, mint a fiatalabbak között. A *kockázatvállaló* értékrend ugyancsak támogatólag hat a 26 éven felüli európaiak internethasználatára, azonban az ifjúság internethasználatának gyakorisága nem különbözik aszerint, hogy milyen mértékben *kockázatvállaló* a fiatal.

A *nyitottság* értéktérrel ellentétes póluson található értékek kifejezetten *gátolják* a gyakori internethasználatot. Az európai ifjúság esetében a *konformitás*, a *tradíció* és a *biztonság* közül az utóbbi kettő szerepe szignifikáns. Azok az európai fiatalok, akik számára fontos a *biztonság*, az hogy *biztonságos körülmények között éljenek*, ritkábban használják az internetet. Az összefüggés igen gyenge, azonban nem elhanyagolható. Ebből a szempontból az ifjúsági korosztályok veszélynek lehetnek kitéve, miközben az interneten böngésznek, azonban ezeket a veszélyeket bőven ellensúlyozni képes az a közösségi beállítottság, mely elsősorban az *altruizmus*hoz és az *univerzalizmus*hoz kötődik. *Autonómiában*, mint internetet nem használó társaik, s nagyobb mértékben is figyelnek egymásra. A kérdéses helyzet megelőzéssel, felvilágosítással kezelhetőnek tűnik. Vészhelyzetről nem beszélhetünk.

Az ifjúsági korosztály internethasználói nem ragaszkodnak a *tradíciók*hoz, vagy ha igen, akkor ritkábban használják az internetet. A *tradíció* értékosztály állításai közül az egyik a hagyományokhoz való ragaszkodást, a másik pedig a visszahúzódnást méri. Ez utóbbi esetében az információs társadalom elitjének, a *netokráciának* jellemzői éppen ellentétesek a *tradíciók*hoz való ragaszkodás értékével. Bard és Söderqvist (2002) szerint a *netokrata*, egyáltalán a *netokrácia* működési logikája a *figyelem gazdaságtanára* épül. Azaz arra, hogy a hasznos információk *birtoklása*, *megosztása*, illetve az ezzel való kereskedés szervezi a *netokráciát*. A hálózat központjába tartozás ezért értelemszerűen *nem* a visszahúzódnással, hanem nagyon is az aktív jelenléttel párosul. A *tradíciók*hoz való ragaszkodás, a visszahúzódnás értékeinek előtérbe helyezése ezért *nem támogatja* az aktív hálózati részvételt.

A 26 éven felüliek esetében a *konzerváció*hoz tartozó értékek előtérbe helyezése ugyancsak *gátolja* a rendszeres internethasználatot (kivéve a *konformitást*, melyben nincs különbség internethasználók és internetet nem használók között). Tehát azok a 26 éven felüliek, akik mereven ragaszkodnak a *tradíciók*hoz és értékrendjük központi elemét a *változatlanságra*, a *biztonságra* törekvés jelenti, nem, vagy csak kevésbé tűnnek fel az online világban.

Összefoglalóan az európai ifjúság internethasználati szokásairól elmondható, hogy nagymértékben kötődik a *tanuláshoz*, a *munkához* és a *teljesítményhez*. Ezek az egyéni boldogulás szempontjából fontos meghatározottságok azonban erőteljesen körbe vannak bástyázva azokkal a *közösségi* értékekkel, melyek az *együttműködésre*, egymás *segítésére*, az *univerzális értékekre* helyezik a hangsúlyt. Természetesen szó sincs arról, hogy a fiatalabbak ne szórakoznának, ne bolyonganának az internet olyan eldugott zugaiban, ahol veszélyek leselkedhetnek rájuk, vagy ahol „rosszalkodhatnak”, azonban az ilyen típusú

devianciák inkább deviánsak, mintsem általánosak. Mindez nem jelenti azt, hogy ne kellene elővigyázatosnak lenni, de az adatok összességében arra utalnak, hogy az európai ifjúság megfelelően használja az internetet. A gyakori internethasználat támogatólag járul hozzá a korszerű *hálózati tudáshoz* való hozzáféréshez, a *tanuláshoz*. Azért is rendkívül fontos ez az eszköz, mert Európa nem egységes. Számos kelet-európai területen a kisebb falvakban élőknek nincs lehetőségük arra, hogy eljussanak a megfelelő oktatási intézménybe. Azaz a kultúrához való hozzáférésük, a kulturális életbe történő bekapcsolódásuk gyakran egyetlen eszköze az internet. Ha ez nincs, akkor a Bolyai-féle vízió is csupán egy kiváltságos réteg számára lesz elérhető.

A Wikipédia és az ahhoz hasonló platformok igen jó lehetőséget kínálnak arra, hogy a modernizációs folyamat eltérő fázisaiban lévő területek lakossága, ifjúsága bekapcsolódjon az európai és a világ szellemi vérkeringésébe. Mégpedig úgy, hogy mindkét esetben ne kelljen elvándorolniuk, mely hosszú távon a települések, s azon keresztül a rendkívül értékes kulturális sokszínűség pusztulásához vezetne. A napi tapasztalatok és rutinok a kultúra részét képezik, függetlenül attól, hogy milyen településtípuson történnek az események. Ezek összegyűjtése, a jó gyakorlatok alkalmazása a kultúra minden tagjának eminens érdeke. A szóbanforgó kulturális folyamat egyúttal a kultúra *adaptációs képességének* záloga is, melytől nem független a kultúrában élők életminősége. A kedvezőtlenebb körülmények között élők számára a *tudáshoz*, a *kultúrához* való *demokratikus hozzáférés* biztosítása nem csak *szociális szempontból*, hanem a *kultúra versenyképessége szempontjából* is lényeges. A kevésbé fejlett területeken szinte „skanzeni” körülmények között élő fiatalok számára a helyben elérhető, legkézenfekvőbb, és egyben legegyszerűbb esélyt az online eszközök használatával elérhető tudás megszerzése jelenti. A hálózatra kapcsolódással pedig társas hálózatuk is nyitottabbá válhat, melynek következtében olyanokkal is kapcsolatba kerülhetnek, akiktől korábban életkörülményeik miatt elzárva éltek. A *szegénység*, a *hátrányos helyzet* mind a tudáshoz való hozzáférés, mind a társas hálózatban elfoglalt hely függvényében is alakul. Ez utóbbi ma már igen szorosan összefügg a kommunikációs rétegződéssel, a korszerű infokommunikációs eszközökhöz való hozzáféréssel és azok használatával (Csepeli, Prazsák 2009). Az ifjúság veszélyeztetettsége elsősorban az infrastruktúrához való hozzá nem férés függvényében alakul: az elzártságban, az elzárkózásban, a kitaszítottságban. Egyértelmű, hogy amennyiben az ifjúság nem fér hozzá az internethez, az interneten tárolt tudáshoz, akkor a *kulturális kasztrendszer* határai is bezáródnak (Fekete, Prazsák 2014).

2. táblázat.

Az európai ifjúsági és felnőtt generációk internethasználatát meghatározó tényezők (lineáris regresszió, standardizált béta együtthatók, ESS, 2010)

	16-25 évesek	26 éven felüliek
életkor	nem szig.	-0,32
dolgozott az elmúlt 7 napban ¹	0,1	0,17
tanult az elmúlt 7 napban ²	0,23	0,04
település ³	0,07	0,03
biztonság	-0,06	-0,08
tradíció	-0,03	-0,06
konformitás	nem szig.	nem szig.
altruizmus	0,09	0,07
univerzalizmus	0,03	0,06
autonómia	0,05	0,11
kockázatvállalás	nem szig.	0,05
hedonizmus	0,05	0,08
teljesítmény	0,06	0,02
hatalom	-0,04	-0,03
magyarázott variancia %	8	32,5
esetszám (fő)	6411	33246
mintán belüli arány (%)	16,2	83,8

¹ dummy változó: 1: dolgozott; 0: nem dolgozott

² dummy változó: 1: tanult; 0: nem tanult

³ A településtípus kódjai: 1:tanya; 2: falu, község; 3: város vagy kisváros; 4: nagyváros elővárosa; 5: nagyváros

Irodalom

- Allport, C. W. and Vernon, P. E. 1931. *A study of values*. Boston: Houghton Mifflin
- Bard, A., Söderqvist, J. 2002. *Netocracy. The new power elite and life after capitalism*. London: Pearson Education
- Battele, J. 2006. *Keress! Hogyan alakítja át kultúránkat, üzleti életünket a Google és az internetes keresés*. Bozai, Á. ford. Budapest: HVG
- Bolyai, J. 2003. Fogalmazványok a Tanhoz, illetőleg az üdvtanhoz. In: Benkő, S. szerk. *Bolyai János marosvásárhelyi kézíratai I.* Kolozsvár: Erdélyi-Múzeum Egyesület
- Castells, M. 2006. *A hálózati társadalom kialakulása*. Rohonyi, A. ford. Budapest: Gondolat-Infonia
- Csepeli, Gy. 1998. *Szociálpszichológia*. Budapest: Osiris
- Csepeli, Gy. 2006. Régi és új szociálpolitika. In *Információs társadalom*. Vol.6. No.2.
- Csepeli, Gy., Prazsák, G. 2004. Paradigm Change in Sociology. In: *Review of Sociology*. Vol 10. No. 2.
- Csepeli, Gy., Prazsák, G. 2004b *Kettős korszakváltás*. In: *Publicationes*. Miskolc.
- Csepeli, Gy., Prazsák, G. 2009. Új technológiák – kommunikációs rétegződés – társadalmi státusz. In: *Információs Társadalom*. Vol. 9. No.2.
- Csepeli, Gy., Prazsák, G. 2010. *Örök visszatérés? Társadalom az információs korban*. Budapest: Jószöveg

- Csepeli, Gy., Prazsák, G. 2013. *Örök visszatérés? 2.0* Budapest: Apeiron (eBook)
- Dunbar, R. I. M. 2006. Vannak-e kognitív korlátai az e-világnak? Darskóczy, P. ford. In: *Világosság*. Vol. 47. No. 6–7.
- ESS Round 5: *European Social Survey Round 5 Data (2010)*. Data file edition 3.0. Norwegian Social Science Data Services, Norway – Data Archive and distributor of ESS data
- Fekete, M., Prazsák, G. 2014. Kulturális kasztrendszer: Autonómia és közösségiség szerepe a fiatalok kulturális aktivitásában. In: Nagy, Á., Székely, L. (szerk.) *Másodkézből – Magyar Ifjúság 2012* Budapest: Iszt Alapítvány-Kutatópont
- Florida, R., Tinagli, I. 2004. *Europe in the Creative Age*. London: Demos
- Galács, A., Ságvári, B. 2008. Digitális döntések és másodlagos egyenlőtlenségek: a digitális megosztottság új koncepciói szerinti vizsgálat Magyarországon. In: *Információs Társadalom* Vol. VIII. No. 2.
- Gehlen, A. 1976. *Az ember. Természete és helye a világban*. Kiss, J. ford. Budapest: Gondolat
- Kluckhohn, C. 1951. Values and value-orientations in the theory of action: An exploration in definition and classification. In: Parsons T. & Shils E. (eds.), *Toward a general theory of action*. Cambridge, MA: Harvard University Press
- Magyar Ifjúság 2012 *Kutatói Terv*. Társadalomkutató Nonprofit Kft
- Mannheim, K. 1952. The Problem of Generation. In: Kecskemeti, P. (ed.) *Essays on the Sociology of Knowledge*. New York: Oxford University Press
- Prazsák, G. 2002. *Internet penetráció a helyi önkormányzatoknál*. Budapest: NHIT
- Prazsák, G. 2003. *Elektronikus igazgatás, okmányirodák*. Budapest: NHIT
- Prazsák, G. 2004. *A Brunszvik Teréz óvodai számítógépes program fogadtatása*. Budapest: NHIT
- Prazsák, G. 2005. *A Brunszvik Teréz számítógépes program első éve*. Budapest: NHIT
- Prazsák, G. 2013. Kultúrák közötti meg(nem)értés. In: Bacsák, D., Krámer, L., Szabó, M. szerk. *Kulcskérdések a társadalomtudományban 2011-2012*. Budapest: ELTE TáTK
- Rogers, E. 2003. *Diffusion of innovations*. New York: Free Press
- Rokeach, M. 1973. *The Nature of Human Values*. New York: The Free Press
- Schwartz, S. H. 1992. Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries. *Advances in Experimental Social Psychology* Vol. 25.
- Schwartz, S. H. *A proposal for measuring value orientations across nations* [Chapter 7 in the Questionnaire Development Report of the European Social Survey]
- Somlai, P. 2010. Változó ifjúság. *Educatio*. Vol. 19. No.2.
- Tapscott, D., Williams, A.D. 2007. *Wikinómia. Hogyan változtat meg mindent a tömeges együttműködés*. Garamvölgyi, A. ford. Budapest: HVG
- Thomas, W.I., Znaniecki, F. 1918. *The Polish Peasant in Europe and America*. Chicago: University of Chicago Press
- Váriné, Sz.I. 1987. *Az ember, a világ és az értékek világa*. Budapest: Gondolat
- Weszely, T. 2002. *Bolyai János. Az első 200 év*. Budapest: Vince
- Z. Karvalics, L. 2006. A szociálpolitika megváltozó kontextusai az információs társadalomban. In: *Információs társadalom*. Vol.6. No.2.

Prazsák Gergő, PhD. 1976-ban Budapesten született. 2002-ben az ELTE Szociológiai Intézetében szerzett diplomát, média és kutató szociológus szakirányon. 2009-ben filozófiából doktorált a PTE-n. 2002 és 2010 között a Nemzeti Hírközlési és Informatikai Tanács kutatója. Több magyarországi egyetemen tanított, jelenleg az ELTE TáTK tudományos munkatársa. 2009-ben részt vett az ELTE TáTK interdiszciplináris társadalmi kutatások doktori programjának alapításában, melynek azóta is oktatója, témavezetője. Az MSZT Információs társadalom szekciójának elnöke. Kutatási területei: érték- és kultúraszociológia, információs társadalom, társadalmi konfliktusok. prazsak@gmail.com

Tóth János

Szimulakratív szignifikáció és szimulakratív színterek – egy deviáns publikációs gyakorlat vizsgálata¹

Bevezetés

Az elmúlt években a felsőoktatás területén tapasztalható egyes jelenségek deskripciója során a közgondolkodásban egyre gyakoribbá vált a közgazdaságtanból jól ismert gazdasági buborék fogalmának metaforikus alkalmazása. Ezek az alkalmazások általában a diploma várható piaci értéke és a diploma megszerzéséhez szükséges befektetések értéke közt felfedezni vélt aránytalanságokra koncentrálnak (lásd Deresiewicz 2011, Wood 2011, Williams 2011, Reynolds 2012), és analogikusan azokra a gazdasági folyamatokra utalnak, amelyekben egy adott eszköz piaci értéke nem tükrözi annak belső értékét. Az ún. „akadémiai buborék” ugyanakkor nem csak a diploma megszerzésébe fektetett és általa nyerhető erőforrások közti aránytalanság leírására lehet alkalmas, hanem a tudományos világ más tagjai vagy folyamatai közti aránytalanságok jelzésére is.

A tanulmány kiindulópontja annak szándéka, hogy a „buborék” analógiáját egy olyan tőkekonverzió szemszögéből vizsgáljuk és specifikáljuk, amely a diploma helyett egy másik, de a tudományos mezőben szintén releváns tőketípus, a publikációs tételek megszerzése és hasznossága közti speciális viszonyt képes magyarázni. Ez a viszony egyfelől a kutató, mint ágens számára a közkeletű néven „publikációs kényszer”-ként jelentkező probléma szempontjából releváns, másfelől pedig elválaszthatatlan néhány, az e problémákra adott és viszonylag új keletű problémaeliminációs stratégiától.

Ennek megfelelően a továbbiakban megkíséreljük bemutatni a „buborék” fogalmának egy lehetséges, a (bourdieu-i értelemben vett) tudományos mezőn belül érvényesnek posztulált alkalmazását, amelyet elsősorban a kulturális tőke objektivizálásának, valamint az objektivizált és az intézményesített tőketípusok közti konverzió folyamatában vizsgálunk. A vizsgálat főként az objektivizált kulturális tőke szimulákrumainak

¹ Jelen szöveg a Pécsi Tudományegyetem által 2012. március 27.-én „Borders & Connections – Határok és kapcsolatok” címmel rendezett nemzetközi konferencián elhangzott előadásom (‘The Dangers of Academic Bubble Economy from a Young Researcher’s Perspective’, megjelent: *Acta Sociologica – Pécsi Szociológiai Szemle* 5 (1), 61-67.) jelentősen átdolgozott és kibővített, magyar nyelvű változata.

bemutatását célozza meg, körüljárva azok megalkotását, működését és leleplezési lehetőségeit, valamint röviden kitér arra az értékkülönbözetre is, ami akkor keletkezik, amikor az objektivizált kulturális tőke tudományos értéke nem tükrözi az általa nyerhető intézményesített tőke mező-gazdasági értékét.

A tudományos közlemény, mint individuális kutatói tőke

A tudományos közlemények a marxi felfogás keretein belül egyszerre tekinthetők áru- és termelőtőkének: áruk abból a szempontból, hogy hasznosak lehetnek mások számára és egyúttal értéket képviselnek a piacra lépő szerzők számára is. A kézirat formájában megtermelt eredményeket a szerzők a tudományos közlemények elsődleges piacán kínálják fel eladásra a piaci szereplőknek – általában különböző publikációs platformokat üzemeltető kereskedelmi vállalatoknak, felsőoktatási intézményeknek vagy tudományos társaságoknak, melyek ezeken a piaci szereplőkön keresztül a másodlagos piacon jut el a fogyasztókhoz, elsősorban a tudományos közösség más tagjaihoz. Az eredeti szerzők fizetségüket a kiadóktól szinte kivétel nélkül szimbolikus javak formájában kapják meg, melyek ráadásul ritkán többek annak pusztá tényénél, hogy adott írásuk X kiadónál vagy Y kiadványban jelent meg; a kiadók jelentős része ellenben az így megszerzett javakhoz csak pénzfizetés ellenében engedi hozzáférni a fogyasztókat. A szerzőnek ez a modell anyagilag elsősorban azért éri meg, mert az árujuk az eladás után termelőtőkéként viselkedik: Egyfelől a publikálással nyert szimbolikus javakat úgy kísérelheti meg (állások, felkérések, tisztségek, pályázatok, ösztöndíjak stb. formájában) pénzre váltani, hogy egy sikeres konverzió után a publikáció, úgymond, nem cserél gazdát, hanem ismételten felhasználható (vagyis egy kutató a publikációs listája minden olyan tételét felhasználhatja egy későbbi konverziónál, amelyet egyszer már sikeresen felhasznált más konverzióknál), tehát a publikáció a kutató számára egyéb, a rendszerből megszerezhető javak kitermelésének eszköze.

Másfelől pedig a publikáció akkor is termelhet értéket a kutató számára, ha azzal ő a továbbiakban semmit nem csinál, de más kutatók fogyasztják és felhasználják saját áruik megtermeléséhez: A rendszerben ugyanis az adott publikációra tett külső hivatkozások a hivatkozott publikáció szerzője számára külön, szimbolikus értékkel rendelkező javakként jelentkeznek, amiket azután ugyanúgy ciklikus jelleggel tud más javakká konvertálni, mint a meglévő publikációit. Ezért a hivatkozások és általában a tudományos eredmények utóhatása a szerzőjük (és rajtuk keresztül áttételesen intézményük) birtokában lévő tőke kamatainak minősíthetőek.

A tudományos tőke ugyanakkor nem csak kamatozik, hanem inflálódik is; vagyis az egyéb megszerezhető javakra való konverziókhoz egyre több és/vagy jobb minőségű publikációt kell tudni felmutatni. A tudományos publikációk növekedését a folyóiratok szintjén D.J. de Solla Price már a 60-as évek elején vizsgálta, és arra az eredményre jutott, hogy az 1650 és 1950 közt eltelt három évszázad során a folyóiratok száma évi 5.6%-al növekedett, ami 13 évenkénti kettőzödési időnek feleltethető meg (Price 1961). A jelentősebb adatbázisokban indexált folyóiratok és cikkek számának növekedési rátája újabb eredmények szerint is összességében legalább a „tudomány” (kvantifikálható

eredményekben mérhető) évenkénti 4.7% bővülését jelenti, méghozzá úgy, hogy ebben a számban még nincsenek figyelembe véve – többek között – az új publikációs csatornák (Larsen és von Ins 2010, 600.o.).

Ezek a hatások, tekintettel arra, hogy 2012-ben az összes külső lektorálással működő szakfolyóirat mintegy egynegyede már nyílt hozzáférésű volt (Suber 2012, 144. o.), a digitális környezethez köthetőek és akár igen jelentősek is lehetnek. Kérdés viszont, hogy ezek mennyire nevezhetőek egy valós bővülés hatásainak, és mennyire tükrözik az egyéni és intézményi kutatók tőkeoptimalizálási törekvéseit. A publikációk számának növekedése ugyanis nem csak a tudományos eredmények számának növekedésével magyarázható: mivel a publikáció a kutatói teljesítmény értékmérője s ekképp a kutatói teljes tőke komponenseként vehetőek figyelembe, ezért a kutatónak szinte minden körülmények közt jobban megéri ugyanazt az eredményt a lehető legkisebb egységekre bontva közölni, feltéve, hogy ezeket a kisebb egységeket összességében legalább ugyanolyan értékű és presztízsszerű megjelenési felületen tudja megjelentetni, mint ha az eredményeit nem bontotta volna részekre. A Legkisebb Publikálható Egységekre (Least Publishing Unit) történő optimalizálás ebben a környezetben nagyon hasonlít a pénzrontás ama fajtájához, amikor a nemesfémből vert pénzt körülnyírták annak érdekében, hogy az így nyert forgácsokból a következő pénzverés alkalmával új pénzérméket (publikációt) tudjanak készíteni.

A tudományos tőke publikációkban mért értéke inflálódásának ezen túl van egy másik komponense is, ami nem az összes tudományos publikáció számának növekedésében, hanem az egy publikációhoz rendelhető társszerzők és hivatkozások számának növekedésében lehet kimutatni. A társszerzőkkel történő kooperáció és ennek formai megjelenése a publikációkban hozzáadott értéként viselkedik a tudományos tőke tekintetében: Egyfelől a szerző kapcsolathálózatáról tanúskodik, aminek bizonyos értékelési helyzetekben komoly súlya lehet; egy felsőoktatási vagy kutatóintézeti állaspályázat értékelése során pl. előnyösebben ítélik meg azt a kollégát, akinél a publikációs listában szereplő társszerzők arról tanúskodnak, hogy elismert nyugati intézmények oktatóival, kutatóival áll munkakapcsolatban. Másfelől az internet szélesebb elterjedését követően a nemzetközi együttműködésben írt kutatások száma 15 év alatt megháromszorozódott; míg pl. a Science Citation Index-ben 1990-es 50 ezer körül volt az ilyen tanulmányok száma, addig 2005-ben már több, mint 170 ezer; ez az összes vizsgált tanulmánynak közelítőleg 10, ill. 23%-a (Leydesdorff és Wagner 2008, 319.o.).

A társszerzővel írt tanulmányok esetében csökken a tanulmány megalkotására fordított egy főre eső időmennyiség, és a publikációt követően fellép az ún. „hálózati hatás”. Az adott kutató számára a publikációból hasznosítható érték és az általa a megalkotására fordított idő aránya az élet-és természettudományokban jellemzőbb sokszerzős tanulmányok esetében ennek következtében egészen extrém mértéket ölthet. Mivel pedig a minősítési gyakorlatban a szerzői hozzájárulás súlyozása kezdetleges, és nincs egységes kvantifikálás (Tarnov 1999, Verhagens et al. 2003), ezért a minősítések során a sokszerzős publikációk szerzői sokkal optimálisabb befektetett munka/megszerzett érték arányra számíthatnak, mint az a kutató, aki teljes egészében maga végezte a tanul-

mány megalkotásához szükséges összes munkát.² Harmadrészt a nemzetközi kooperáció eredményeként született társszerzős tanulmányok általában több hivatkozást kapnak, mint az egyszerűs vagy országon belüli együttműködés során megalkotott tanulmányok (Royal Society 2011, 59.o.); a hivatkozások mint kamatok pedig a kutató H-indexén és egyéb hatástényezőin keresztül tőkésíthetők.

Az egy cikkben belüli hivatkozások száma szintén folyamatosan növekszik (Yitzhaki és Ben-Tamar 1991, Peritz és Bar-Ilan 2002, Biglu 2007, Krampen 2010, Lin és Huang 2012) és ez közvetlen kapcsolatban áll az egyéni H-index és a folyóiratok Impakt Faktor-számértékeinek lassú, de folyamatos növekedésével (Althouse et al. 2009). Mivel mind a kapott hivatkozások száma, mind az IF-értékek a minősítési eljárások során tudományos értékmérőként funkcionálnak, könnyen megérthető, hogy nem csak a kapott, de adott helyzetben a leadott hivatkozások is a kutató tudományos tőkéjének részét alkotják, amelyekkel csereviszonyokat alakíthat ki mind különböző folyóiratokkal, mint publikációs felületekkel, mind pedig kollégáival. Egy konkrét folyóiratba beküldött kézirat referencialistája ugyanis általában összeállítható úgy is, hogy az az adott folyóirat következő évi Impakt Faktorában kedvező változásokat okozzon, és úgy is, hogy ne legyen rá hatással. Normál esetben természetesen a kézirat megalkotása során a hivatkozott irodalom összeválogatása kizárólag a kézirat témájának megfelelően történik, mivel azonban a kéziratokat ésszerű a témával összhangban lévő profilú folyóiratnak beküldeni, ezért a hivatkozáslistában, főképp felső kategóriás felületek esetében, eleve szerepelhetnek tanulmányok az adott folyóirat korábbi számaiból. Ezek az átfedések tehát megjelenhetnek természetes úton, de alkalmazhatóak stratégiaileg is, azzal számolva, hogy a szerkesztők és a kiadó pozitívabban állhatnak egy olyan tanulmány megjelentetéséhez, amelyik publikálása hozzájárul a folyóirat hatástényezőjének (vagy a szerkesztő/szerkesztőbizottsági tagok H-indexének) növeléséhez – ahogyan a közelmúltbeli tapasztalatok mutatták, ez a várakozás olyannyira megalapozott, hogy széles körben tárgyaltak olyan – akár konkrét, akár hipotetikus – szituációk, melyekben a folyóirat szerkesztői kérhetik fel a szerzőt a referencialista manipulálására (Krell 2010, 59-62.o., Wilhite és Fong 2012, 542-543.o., Cronin 2012, 1281.o.), illetve folyóiratok mesterséges citációs kartellekbe szerveződhetnek (Davis 2012, Van Noorden 2013a).

Összességében tehát amellet érveltünk, hogy kutatói publikációs lista elemei gazdasági megközelítésben áruként és tőkeként ragadhatóak meg, termelésük és a tudománygazdaságba történő bevonásuk egyes elemei pedig a marxí értelemben vett kapitalista jegyeket mutatja. További vizsgálatainkat ez az értelmezés fogja keretezni.

² Ezzel nem azt akarjuk kétségbe vonni, hogy a nemzetközi kutatói együttműködésnek pozitív hatása lehet a tudományos eredmények minőségére – nyilvánvalóan számos esetben a nemzetközi együttműködések már pusztán a nemzetköziségük miatt gyümölcsözőek, hiszen két vagy több nagymértékben eltérő szociokulturális háttérű kutatónak ugyanarról a tárgyról egészen más megítélésai lehetnek, vagy más módszerekkel (és az ehhez szükséges technikai eszközökkel és szaktudással) tudnak hozzá közelíteni, és melyek kombinálása az egyszerűs kutatáshoz képest (ceteris paribus) intellektuális többletet eredményezhet.

A kulturális tőke objektivizálása szimbolikus és szimulakratív színtereken

A vizsgálat során – Bourdieu tőkeelméletének a téma szempontjából releváns részeit (1986, 244-248.o.) alapul véve – először három, a tudományos publikációk szempontjából releváns kulturális tőketípussal fogunk dolgozni. Egyfelől (I.) a belsővé tett (embodied), nem-objektivizált állapotban lévő szakismeretekkel és tudományos kompetenciákkal, másfelől (II.) ezek objektivizált módozataival (témánkra szűkítve főként a tudományos értékűként elfogadható, publikált szövegekkel), harmadrészt pedig (III.) ama intézményesített állapotú objektumokkal, melyek a társadalom felé jelzik mind (a.) a szakismereteket és tudományos kompetenciákat (ide tartoznak pl. a versenyeredmények és a szigorlatok eredményei), mind pedig (b.) ezek objektivizált formáit (konkrétan ilyenek pl. a tudományos címek, rangok, diplomák és tagságok). Ez a felsorolás (III.b) esetében a tőkekonverzió megszokott menetét is tükrözi, tehát ahhoz, hogy a nem-objektivizált állapotban lévő kulturális tőkét intézményesíteni lehessen, azt először objektivizált formára kell hozni.

Az objektivizált kulturális tőke tudományos értékének megállapítása normál esetben a tudományosság közmegegyezés szerinti szimptomáinak a különféle szubjektív és interszubjektív taxonómiáknak megfelelő, értékelő osztályozását igényli. A tudományosság szimptomáit és az ehhez kapcsolódó kurrens diszkussziókat itt nem részletezzük, hanem a vizsgálatot közvetlenül azokkal az esetekkel kezdjük, ahol az objektivizált kulturális tőke a tudományosság szimptomáit vagy azok egy szignifikáns részét nem mutatja, hanem szimulálja. Mindezt az indokolja, hogy a kulturális tőkén belül elkülöníthetővé válnak azok a tőkefajták, amelyek belső értékét nagymértékben az az imitációs potenciál határozza meg, amely lehetővé teszi, hogy az azt birtokló személy intézményi tőkévé konvertálja. Az ilyen tőkefajtákat a továbbiakban – a francia szociológia Baudrillard-ra (1994) támaszkodó irányzatának egy népszerű fogalmát alkalmazva – „szimulakratív kulturális tőkének” nevezzük.

A szimulakratív kulturális tőke három olyan osztályalkotó tulajdonsággal rendelkezik, amely közül egynek vagy többnek a megléte esetén objektivizált formájában megkülönböztethető a normál értelemben vett kulturális tőkétől. Az első ilyen tulajdonság az, ha többé-kevésbé meggyőzően imitál olyan belsővé tett szakismereteket és kompetenciákat, amelyek valóságosan nem járultak hozzá a megalkotásához. A másik ilyen tulajdonság, ha a belsővé tett szakismeretek és kompetenciák nem ugyanahhoz az ágenshez tartoznak, mint aki ezek objektivizált módozatát birtokolja.³ A harmadik ilyen tulajdonság pedig, ha az objektum olyan szintéren mutatkozik meg, amelyek az akadémiai mezőn belül tudományos értékűként elfogadott színtereket (pl. különböző szakkönyveket, tudományos folyóiratokat és egyéb, pl. konferencia-kiadványokat) imitálják, de valójában nem felelnek meg a tudományos színterek kritériumainak. Ez utóbbi színtereket a szimulakratív kulturális tőke mintájára szimulakratív színtereknek nevezzük.

A fenti tulajdonságok különféle kombinációinak megfelelően a kulturális tőkének az alábbi tipológiája alkotható meg:

³ Egyszerűen mondva ez azt jelöli, hogy egy konkrét szövegnek valóságosan az-e a szerzője, akinek a neve szerzőként fel van tüntetve, vagy valaki más írta meg helyette.

<i>Tőketípus</i>	<i>Objektívizáció</i>		<i>Megmutatkozás</i>	
	<i>Azonos ágens</i>	<i>Különböző ágens</i>	<i>Szimbolikus szintér</i>	<i>Szimulakratív szintér</i>
Kulturális tőke _{emb}				
Szimulákrum _{emb}				

A sorokban üresen hagyott helyeken a 0 és az 1 bináris értékek szerepelhetnek, azzal a fenntartással, hogy az (Objektívizáció) és a (Megmutatkozás) oszlopokon belüli kételemű sorokban nem állhat mindkét helyen azonos érték. Megvizsgálva a változókból megalkotható sormátrixokat, azt láthatjuk, hogy az objektívizáció legitím, tudományos értékű publikációt⁴ akkor eredményez, amikor az objektívizált kulturális tőke és a megalkotásához használt belsővé tett kulturális tőke birtokosa ugyanaz az ágens, és az objektum szimbolikus szintéren jelenik meg:

$$\text{Kulturális tőke}_{\text{emb}} = [1_{11} \ 0_{12} \ 1_{13} \ 0_{14}]$$

Ennek megfelelően az objektívizálás folyamatában szimulakratív kulturális tőke létrejöttét és buborék kialakulását ott figyelhetjük meg, ahol a belsővé tett kulturális tőkéhez tartozó sormátrix legalább két értéke megváltozik. A megadott fenntartást figyelembe véve ez három változatban lehetséges: $A = [0_{11} \ 1_{12} \ 1_{13} \ 0_{14}]$, $B = [1_{11} \ 0_{12} \ 0_{13} \ 1_{14}]$, $C = [0_{11} \ 1_{12} \ 0_{13} \ 1_{14}]$. A „C” változat voltaképpen egyesíti magában az a „A” és „B” változatban a publikáció normális menetéhez képest jelentkező eltéréseket, így a következőkben előbbi kettő részletesebb vizsgálata elegendő.

Az „A” változat esetében az összefüggések tovább árnyalhatóak a megalkotó és a birtokos közti viszony függvényében. A megalkotó kezdeményezésére létrejött viszony egyaránt szolgálhat a megalkotó anyagi hasznának és kulturális tőkéjének növelésére, aminek elérését segíti a birtokos már meglévő intézményi tőkéje és reputációja. Az anyagi haszon növelésére koncentráló kezdeményezések egy ismert példája a szellemírók alkalmazása az orvostudomány területén: gyógyszeripari cégek alkalmazottaikkal vagy megbízottaikkal olyan cikkeket vagy összefoglalókat íratnak, amelyekben saját termékeiket pozitív színben tüntetik fel, majd ezeket a cikkeket kulcspozíciókban lévő és véleményvezér szerepet betöltő akademikusok neve alatt jelentetik meg vezető orvosi folyóiratokban (lásd pl. Fugh-Berman 2005, 546-47.o, Anekwe 2010, 267.o, Stern és Lemmens 2011). A cég itt az akademikusok reputációjából profitál azáltal, hogy szerepeltetésükkel befolyásolja a döntéshozó intézményeket és a gyógyszereszeket a termékük ajánlásában

⁴ Az egyszerűség kedvéért úgy vesszük, hogy a <publikáció> fogalom tartalmába minden olyan objektívizált tudományos közlés beletartozik, amit a kutató legitím módon feltüntethet egy hivatalos önéletrajzon. A tanulmányban nem kezelünk olyan, általában intézményi szabályozásból fakadó értékskálákat, amelyek pl. a lektoráltság (pl. lektorált vs. nem-lektorált, „double blind” vs. egyéb módon lektorált), a terjedelem (pl. absztrakt vs teljes tanulmány) vagy egyéb tipológiai besorolás alapján döntenek el, hogy egy tudományos közlés <publikáció>-nak számít-e vagy sem. Szintén nem kezeljük a „megjelent”, „megjelenésre elfogadott” és „megjelenés alatt” lévő publikációk különbségét, az ezekre referáló szöveg ugyanis a megfelelő jelölésekkel szintén legitím módon elhelyezhető egy hivatalos önéletrajzon.

vagy felírásában (McHenry 2010, 132.o.) míg a nevüket adó szerzők lényegében valós mögöttes munka nélkül jutnak hozzá egy, a CV-jükben megfelelő referáló szöveggel hivatkozható publikációhoz. Más esetekben ugyanakkor a megalkotó nem az anyagi nyereség, hanem a saját kulturális tőkéjének a növelése érdekében kezdeményezi ezt a viszonyt: Egy magas reputációval rendelkező társszerző szerepeltetése ugyanis jelentősen megnöveli relatíve ismeretlen, fiatal kutatók vagy kutatócsoportok publikálásának esélyét a magas hatástényezővel rendelkező folyóiratokban (Chen és Huang 2007, 1024.o), függetlenül attól, hogy ez a társszerző esetleg egyáltalán nem is vett részt a tanulmány megalkotásában (túl azon, hogy a nevét adta hozzá), vagy kontribúciója nem érinti a tanulmányban tetten érhető intellektuális többletet (pl. szakirodalom javaslása, statisztikák mechanikus adaptációja/összefoglalója, létező mérési módszerek alkalmazása új adatokra stb.).

A későbbi birtokos által kezdeményezett viszonyok szintén a saját kulturális tőke növeléséből indulnak ki. A megalkotó itt voltaképpen béríró, akitől a későbbi birtokos, személyesen vagy egy „papírmalom” (paper mill) közvetítésével megrendeli azt a szöveget, amelyet később saját neve alatt publikál, vagy diplomaként/PhD dolgozatként benyújt. A megrendelt szöveg ellenértéke itt egy – színvonaltól, terjedelemtől és teljesítési időtől függő – pénzbeli juttatás, amit az írónak vagy közvetítőjének fizetnek meg.

A „B” változat azokat az eseteket írja le, amelyek a megalkotó és a birtokos tekintetében nem, de a megjelenés színterének típusát nézve különböznek a tudományos értékűként elfogadott objektivizált kulturális tőkéktől. A különbség a szimulakratív színterek (ide sorolhatóak többek között az önpublikációk, a különféle, „fake” vagy „scam” jelzővel illelhető folyóiratok és konferenciák) sajátosságaiból következik. A szimbolikus színterektől eltérően a szimulakratív színtereken történő megmutatkozás kritériuma nem a tudományos érték, hanem egy meghatározott anyagi ellenérték (a humán tudományi területeken átlagosan 100-500 eurónak megfelelő összeg, mely a természet- és élettudományok területén ennél jóval magasabb is lehet) megfizetése a színteret biztosító ágens részére, részvételi díj vagy publikációs díj címszóval. Az összegért vett szolgáltatásnak ugyanakkor a beküldött szöveg egyszerű publikálása csak egy elhanyagolható részét alkotja. Mivel az internet elterjedése és a digitális kor kezdete óta az elektronikus formátumú önpublikációk ennek lényegében nulla költségű alternatíváit jelentenék, a szolgáltatás valódi értékét a megrendelő számára a szimbolikus színterek jellegzetességeinek szimulálása jelenti. E szimuláció üzletszerűsítésére a digitális korban az utóbbi években többen felhívták már a figyelmet. Peter Suber, a Harvard Open Access Project igazgatója észrevétele szerint az OA a hozzáférések egy olyan (új) típusa, amely nem kötődik speciális üzleti modellekhez (2012, 103.o.). Ugyanakkor eme új típusú hozzáférés olyan új, „ragadozói” jellegzetességeket mutató üzleti modellek kialakításához is vezetett, amely kiforgatja a szerzői finanszírozású publikációs modelleket (author-pay systems, Gold OA) és károsan hat a nyílt hozzáférésű kiadványok reputációjának megítélésére az által, hogy olyan etikátlan viselkedésformákat bátorít, ahol egy cikk közlését végső soron nem a szakmai értéke, hanem a megjelenésért fizetett „publikációs díj” dönti el (Beall 2012). A probléma jelentőségét és megoldatlanságának következményeit jól mutatják a nemzetközileg nézve két legjelentősebb tudományos folyóiratban, a Nature-ben (Beall 2012, Butler 2013a, 2013b, Van Noorden 2013b) és a Science-ben

(Jansen és Forget 2012, Enserink 2012, Bohannon 2013) között reflexiók is. Nyomukban megállapítható, hogy noha a 90-es években eszkalálódó folyóiratválság az eredeti problémák tekintetében napjainkra az Open Access mozgalomnak köszönhetően jelentősen enyhült, az enyhítéshez használt eszköz sajátosságai egyúttal új válságjelenségeket is életre hívtak.

A „ragadozó” üzleti modellben működtetett folyóiratok által megtestesített szimulációk hatékonyságáról elmondható, hogy színterengként és altípusonként változik, de ahhoz minden esetben elegendő, hogy egy publikációs listában a rajta megjelent elemre referáló szöveg formailag semmiben ne különbözzön a szimbolikus színtereken megjelent elemekre referáló szövegektől. A hatékony szimuláció emellett a szimbolikus színterek szinte minden tulajdonságát képes formailag imitálni: ilyen imitációk közé sorolható pl. a termék régi és elismert tudományos folyóiratnak történő álcázása vagy egy többnemzetiségű szerkesztőbizottság meglétének állítása (Butler 2013b); akár fikatív személyek, akár létező, de szereplésükbe bele nem egyező és/vagy előzetesen fel sem kért valós személyek szerkesztőbizottsági tagként történő felsorolásával. Dr. Jeffrey Beall, a Beall-lista megalkotója már a vizsgálatai elején észrevette, hogy számos olyan új folyóirat, amely kéretlen email üzeneteken keresztül próbál szerzőket és szerkesztőbizottsági tagokat toborozni, gyakran használ különféle grandiózusan hangzó jelzőket és jelölőket (mint pl. a „nemzetközi”, „világ-”, „globális”) üzeneteikben a saját termékük jelölésére (Butler 2013a). Egy folyóirat-hamisítvány ugyanakkor akár valóságosan is rendelkezhet kiterjedt nemzetközi szerkesztőbizottsággal és szerkesztői tanácsadó testülettel, bírálói rendszerrel, professzionális honlappal és – ahogyan az az Elsevier által publikált 6 hamisított folyóirat esetéből (Hutson 2009, 598.o., Collier 2009, 254-255.o.) látszik – professzionális kiadói háttérrel, valamint szerepelhetnek a rangos bibliográfiai adatbázisokban is. A szimuláció, illetve a hamisítás ténye ezen esetekben a névleges vagy korrumpálódott külső szakértői-bírálói rendszerből (peer review), a folyóirat belső működésének gyakran a külvilág számára észlelhetetlen anomáliáiból következik.

Rátérve most azokra az esetekre, amikor a szimuláció nem a szerzősége vagy a szintérre, hanem egyenesen a belsővé tett kulturális tőke különböző típusaira irányul, azokat – felhasználási módjuk szerint – szubverzív, preventív és korrektív alkalmazásokra lehet osztani. A *szubverzív alkalmazások* közé sorolható általában minden olyan technika, amely a szerző olyan intellektuális munkavégzésére vagy kompetenciájára tett utalást eredményez, amelyet a vizsgált objektum megalkotásakor nem végzett el vagy nem birtokolt. Ilyen például a kitalált adatok alkalmazása („drylabbing”), adatok alaptalan számszerűsítése, hivatkozások plagizálása⁵, hivatkozások használata kizárólag a bibliográfia felduzzasztásának céljából, és még számos egyéb, a szakmailag megkövetelhető normák ellen elkövetett vétség. A belsővé tett kulturális tőke szimulákrumainak preventív és korrektív alkalmazásai ugyanakkor már nem az objektumokhoz, hanem az objektum megmutatkozásának színtereihez köthetőek.

A *preventív alkalmazások* (Szimulákrum_{emb} = $[1_{11} \ 0_{12} \ 0_{13} \ 1_{14}]$ és $[0_{11} \ 1_{12} \ 0_{13} \ 1_{14}]$) elsődleges célja a szimulakratív színterek leleplezése. Ahogyan azt a szimulakratív színte-

⁵ Vagyis amikor egy hivatkozás eredetileg egy másik tanulmányban szerepelt, és onnan lett átemelve a szerző kéziratába anélkül, hogy a hivatkozás szövegében az „idézi:” kitétel fel lenne tüntetve.

rek tárgyalása során jeleztük, ezek elsősorban üzleti vállalkozásként működnek, tehát a megjelenített objektum után járó publikációs/részvételi díj megszerzésében érdekeltek, függetlenül az objektum tudományos értékétől. Ennek kimutatása érdekében az akadémiai életben részt vevő, a fiatalabb generációhoz tartozó kutatók egy része önerőből, vagy különböző szöveggeneráló programok segítségével (pl. The Postmodernism Generator, SCIfgen) megalkotott, tudományosan értékelhetetlen írásokat küldenek az általuk gyanúsnak ítélt színterekre. Amennyiben pedig ezeket a szövegeket megjelenésre elfogadják és felszólítanak a publikációs/részvételi díj megfizetésére, azzal bizonyítottnak veszik a tudományos kontroll hiányát és a színtér adatait erre szakosodott internetes oldalakon, blogokon és hírleveleken összegyűjtik és közzéteszik. (alkalmazásait lásd pl. Davis 2009, Bohannon 2013).

A belsővé tett kulturális tőke szimulákrumainak *korrektív alkalmazásai* ezzel szemben nem szimulakratív, hanem szimbolikus színtereket céloznak meg (Szimulákrum_{emb} = $[1_{11} \ 0_{12} \ 1_{13} \ 0_{14}]$), és céljuk sem korlátozódik a pusztá elrettentésre, hanem általában valamely, a tudományos mezőn belüli anomália diszkussziójának szükségességére hívják fel a figyelmet. Az egyik legismertebb ilyen szimulákrum Alan Sokal nevéhez fűződik, aki a *Social Text*-ben 1996-ban megjelent, „A határok áttörése – Arccal a kvantumgravitáció transzformatív hermeneutikája felé” című tanulmányával – mely saját bevallása szerint „bőségesen volt fűszerezve értelmetlenséggel” (1996, para.5) – azt próbálta alátámasztani, hogy a publikálás folyamatában a tudományos szempontoknál gyakran nagyobb szerepet kap a különféle ideológiai prekonceptióknak és hatalmi pozícióknak történő megfelelés, vagy meg-nem-felelés.

Publikációs kényszer, problémaidentifikáció és problémaelimináció

Napjainkban már nem hat az újdonság erejével annak kijelentése, hogy a digitális kor és az újmédia által biztosított lehetőségek, valamint a tudományos világba történő belépés díja (Bourdieu-t idézi Emirbayer és Schneiderhan 2013, 138.o.) és a belépést követő működéshez, fejlődéshez kötődő publikációs kényszer együttesen egy olyan környezetet alkot, amely a kulturális tőke növelésének szempontjából a kutatói portfólió mennyiségi bővítésének kedvez. Ugyanakkor annak a kérdésnek a megválaszolása már új eredményekhez vezethet, hogy vajon milyen szerepet játszhatott a publikációs kényszer az eddig ismertetett és összefoglalóan „akadémiai buborékgazdaság”-nak nevezhető jelenség⁶ kialakulásában. Feltevésem szerint mind a szimulakratív színterek, mind a

⁶Noha a gazdaság hatásait itt csak az objektivizációval kapcsolatban tárgyaltuk, megjegyezhető, hogy hatásai a szimuláció sikerességének függvényében az intézményesítés folyamatában is érződhetnek, illetve közvetlen módon is jelentkezhetnek (pl. a szimbolikus vagy materiális értékekkel történő megvesztegetés során). Emellett természetesen mind az objektivizálás, mind az intézményesítés során számos, a fenti gazdaságtól független összetevő is hozzájárulhat egy nem-értékarányos konverzióhoz. A nepotizmus (Allesina 2011) és a felsőbb (nem feltétlenül politikai) nyomásgyakorlásra megítélt akadémiai és egyetemi státusok különböző esetei pl. arról tanúskodnak, hogy adott esetben nem a kulturális, hanem főként a szociális vagy a politikai tőke intézményesül, míg a szimbolikus erőszak szerepét az intézményesítés folyamatában Bourdieu már a 80-as években leírta a *Homo Academicus*-ban (1984).

szimulakratív kulturális tőke olyan sajátos problémaidentifikációs és –eliminációs aktusok eredményeképp születtek meg, melyet egyaránt befolyásoltak mind a „publikációs kényszernek” nevezhető külső körülmények, mind pedig a „piaci rést” meglátó, s a digitális környezetet kihasználó élelmes vállalkozók által felkínált lehetőségek.

A publikációs kényszerről, annak a publikáció folyamatát torzító hatásairól és etikai vonzatairól már sok szó esett⁷ a nemzetközi szakirodalomban (Woolf 1986, Bailar 1997, újabban pl. Fanelli 2010, Bornmann 2011, van Dalen és Henkens 2012). Abban általában egyetértés mutatkozik ezen írásokban, hogy a publikációs kényszer elsősorban rendszerszintű probléma, és inkább a kényszeres igény, mint a kényszerű szükség értelmében: nem arról van szó ugyanis, hogy egy tudományos pályán lévő ágens úgy van rákényszerítve az eredményeinek a közzétételére, mint ahogyan rá van kényszerítve az oxigénre az életben maradáshoz, hanem a tudományos mezőn belüli mozgási lehetőségeit befolyásolja a publikációk megléte, illetve hiánya. Általában az is elmondható, hogy ezeknek a mozgási lehetőségeknek a bővítése a tudományos pályán lévő kutató prioritási listáján előkelő helyet foglal el, s így alkalmas kapacitásai szignifikáns részének leköötésére. Ennek kapcsán az ágensnek különféle problémaidentifikálási lehetőségei vannak, vagyis a publikációs kényszerre reflektálva különböző problémák merülhetnek fel számára, és ez az a pont, ahol a kommunikáció participációs elmélete (Horányi 1999, 2001, 2002, Horányi és Szabó 2007) által egy új elemmel tudjuk bővíteni az eddigi diszkussziókat. Feltételezhető ugyanis, hogy a publikációs kényszer olyan mértékben módosíthatja az ágens problémaészlelését, hogy annak fókusza a publikációkról és a hozzá kapcsolódó aktusokról áttevődik a publikációk extern perspektívából történő észlelésére. Ez abból a szempontból logikusnak mondható, hogy a tudományos mezőn belüli mozgási lehetőségek bizonyos (egyesek szerint: nagyobb) részét az ágens nem maga vívja ki, hanem mások biztosítják számára. Az, hogy az ágens mivel képes meggyőzni másokat arról, hogy biztosítsák számára ezeket a lehetőségeket, szintén összetett kérdés, de nyilvánvaló, hogy ezen módszerek legalább egy része a megfelelő minőségű és mennyiségű tudományos publikáció felmutatásához kapcsolódik. Ez a felmutatás pedig nyelvi közvetítő eszközökön keresztül történik, maga a „konkrét” objektum a lehető legtrikább esetben kerül felmutatásra. Tipikus példája az ilyen nyelvi közvetítő eszközöknek a publikációs listában szereplő <<Kovács Béla: „Az egyediség kerékkötői”. *Tudományos Folyóirat* vol.15(3): 179-198.>> szöveg, amelynek jelölete a szóban forgó publikáció (fenntartva, hogy az ezt jelölő szöveg extern perspektívából adott döntéshozói szituációkban a jelöléssel azonosnak számít), meggyőző erejét pedig együttesen adja a publikáció meglétének ténye és egyéb minőség-szignifikáló jellemzői. Könnyen belátható, hogy ezeknek az egyéb, minőség-szignifikáns jellemzőknek a megadásához vagy elhagyásához⁸ a kutatónak normál esetben is elemi érdeke fűződik; annak okán, hogy a publikációját

⁷ A téma tárgyalása esetenként nem analitikus, hanem impulzív jegyeket mutat; akár addig elmenően, hogy a nem megfelelőnek ítélt sebességű publikálást kriminalizálják (Clapham 2005, 290.o.).

⁸ A publikáció valós adatainak (az adott helyzetben minimálisan megköveteltek felüli) megadása és nem-megadása, illetve ezek különböző kombinációi olyan értékészlelés-befolyásoló technikák, amelyek lehetnek szokatlanok, de összességében a tudományos életben nem sorolandók a „rossz gyakorlat” kategóriájába. Tudományos folyóiratoknál pl. nem jellemző a kiadó vagy a főszerkesztő megadása, holott két, impakt faktoral nem rendelkező folyóirat esetében egy neves kiadó vagy nemzetközileg elismert főszerkesztő pozitívan befolyásolhatja a benne megjelent tanulmány értékészleletét. Az egyéb minőség-szignifikáns jellemzők (mint

jelölő szöveg magának a publikációnak az értékészleletét az adott szituációban a lehető legkedvezőbben befolyásolja.

A publikáció normál menetében az ilyen szövegek referensének megalkotása során az ágens számára jelentkező probléma többkomponensű. Ezek közül az analitikus szempontból jelentősnek mondhatóak a következők:

- a kutatási lehetőségek szűkössége,
- a publikálható eredmények szűkössége,
- az eredmények szempontjából releváns publikációs felületek szűkössége,
- a publikáció várható tudományos értéke és a publikálásba fektetett tőke arányossága.

A kutatási lehetőségek szűkössége magába foglalja az olyan külső körülmények meglétét *itt és most*, amelyek elengedhetetlenek a kutatás lefolytatásához – ez egyaránt jelenthet eszközöket (pl. egy felszerelt kutatólabort) és az ezekhez az eszközökhöz történő hozzáférést.

Az, hogy egy kutatásnak lesz-e eredménye, látszólag triviális kérdés, mert valamilyen eredménye mindenképp lesz – a releváns kérdés inkább az, hogy ezek az eredmények tudományos közlésre érdemesek-e, avagy sem. A „tudományos közlésre érdemességnek” ugyanakkor van egy olyan sajátossága, hogy az érdemességet nem a kutató dönti el, hanem a megcélzott területet menedzselő szakember(ek) futtatják át azt különböző fókuszú és finomságú, objektív (profil és formai szabályok) és szubjektív (külső lektorálás, szerkesztőségi döntés) alapokon is szelektáló szűrőkön.

A mai tudományos életben részt vevők számára viszonylag pontosan ismertek és jól megtárgyaltak azok a tendenciák, melyek a szubjektív szűrőket a minőség- és relevanciamenedzsment eszközén túl kapuőri funkciójukban is konceptualizálhatóvá teszi. Kevés szó esett ugyanakkor arról, hogy a kapuőri tevékenységben milyen súlya lehet a különböző nem-episztemikus értékeknek. Ebből a szempontból a természettudományok előnyösebb helyzetben vannak, mint a humán tudományok; a tudománytermelés homogenizálása ugyanis a természettudományok területén lényegében már megtörtént: az adott diszciplínákon belül érvényes, elfogadott módszertan alkalmazása és nyílt vagy rejtett axiómáiknak való ellentmondás-mentesség alapkövetelmény ahhoz, hogy egy kutató eséllyel próbálja eladni eredményeit a referált tudományos folyóiratok kiadóinak.

Az ún. „soft” tudományok esetében a homogenizálás ellenben még nem érte el a kritikus mértéket. Ennek több lehetséges oka azonosítható. Talán a legszembetűnőbb, hogy ezeken a területeken hagyományosan nagyobb szerepe van a különböző, gyorsan változó ideológiák és világnézetek melletti elköteleződéseknek, és a tudánymetriaai eszközök a tudományos közösség közmegegyezése szerint sem használhatóak megbízhatóan az ilyen témájú közlések tudományos értékeléséhez. Ezeken a területeken is érvényes lehet ugyanakkor az episztemológiai normakontroll. Közelmúltbeli kutatások eredményei legalábbis azt tanúsítják, hogy egy-egy benyújtott tudományos eredmény pozitív vagy negatív bírálatát jelentősen befolyásolhatják episztemológiai érdekkonfliktusok, pl. amikor a külső bíráló egy olyan episztemológiai alapállásból értékeli egy

amilyen a független hivatkozások száma vagy monográfiák esetén a róla megjelent összefoglalók száma, hangvétele és megjelenési színtere) megadása számos szituációban a szerző által mérlegelhető és mérlegelendő.

kéziratot, amely nem kompatibilis azzal, amelyből a kéziratot megírták (Shimp 2004, 113-114.o., Mallard, Lamont és Guetzkow 2009, Souder 2011, 62.o); vagy egyszerűen ellentmond az adott területen általánosan elfogadott, bevett tudásnak (Armstrong 1997, 2002). Ehhez hasonló, episztemológiai gyökerű, de már a tematizációhoz kapcsolódó kontrollról tudósít Knight egy 2010-es kutatásában (85-86.o.), amelyben leírja, hogy aki a vizsgált intézményi hierarchiában előrébb szeretne jutni, annak javasolt lehet önmérsékletet tanúsítania egyes témák kutatásában, másokat pedig – a várható eredményektől és az alkalmazott kutatási módszertől függetlenül – egyenesen elkerülni.

A soft tudományoknak a természettudományokhoz képesti viszonylagos diverzitásának másik, talán kevésbé szembetűnő oka, hogy pl. „lokális fizikát” ma már nem lehetséges művelni, míg az antropológiának, az irodalomtudománynak, a néprajznak stb. egész szubdiszciplínái épülnek lokális sajátosságok kutatására. Ez egyben azt is jelenti, hogy az ilyen területeken elért eredmények elsősorban lokális, és nem globális érdeklődésre számíthatnak; fogyasztóik jelentős részét a tudós közösség ama tagjai alkotják, akik maguk is a vizsgált téma vagy probléma kulturális kontextusában élnek. A lokális jelentőséggel magyarázható az is, hogy az angolszász kultúrkörön kívüli helyi kutatási területeken az angol nyelv, mint akadémiai *lingua franca* kevésbé érvényesül, hiszen az adott kutatási terület alapvető forrásai és szövegei elsősorban vagy kizárólag helyi nyelven érhetőek el, az elért eredményeket pedig anyanyelvükön keresztül is el lehet juttatni potenciális fogyasztóikhoz. Ezzel szemben a tudománykommunikációban régóta tapasztalható „publikálj vagy pusztulj” kategorikus imperatívusza pontosítva annyit tesz, mint „publikálj angolul vagy pusztulj” (Hutzinger 1989, Ventola 1992), mely az angolszász nyelvterületeken és a fejlett nyugati világban magától értetődő, más régiókban pedig tapasztalati úton kikövetkeztethető: témától függetlenül a nem teljes egészében angol nyelven írt szakcikkek „ritkán érdekesek a nemzetközi olvasóközönségnek” (Marušić, Sambunjak és Marušić 2006, 154.o.).

A lokálisan releváns kutatási eredmények kozmopolitizációját az is nagyban akadályozza, hogy az ilyen szubdiszciplínákhoz általában kevés referált és indexált tematikus szakfolyóirat tartozik, ennek megfelelően az eredmények „nemzetközi” publikálására csak a tágabb szakterület általános profilú folyóirataiban lenne lehetőség. Az általános szakfolyóiratok ugyanakkor tematikailag aszimmetrikusak, érteve ez alatt azt a jelenséget, hogy a piaci szereplők elsősorban arra törekednek, hogy minél szélesebb körű érdeklődésre számot tartó cikkeket közöljenek, illetve nyújtsanak be közlésre: A kiadók azért érdekeltek ebben, hogy a kiadványaikat minél többen megvegyék, a kutatók pedig azért, hogy a folyóiratok jobb eséllyel fogadják el a kézírataikat. Magas citációs potenciállal rendelkező publikációk közzététele pedig mindkét piaci szereplő érdeke. A kiadványok esetében a sokat hivatkozott cikkek növelik a kiadvány hatástényczőjét (vagy, amennyiben a folyóirat nem szerepel a Thomson Reuters adatbázisában, a bekerülés esélyét növeli), amely terméküket egyéni (kutatói) és intézményi (könyvtári) szinten is eladhatóbbá teszi, a kutatók számára pedig a különböző, hivatkozásokra alapuló értékszámok – idézettségi mutató, rögtöni idézésmutató, h-index, g-index – növelése szempontjából hasznos, melyek alapján teljesítményüket egy munkaintervjú vagy ösztöndíj-pályázat során értékelik. Mindez a nemzetközi létezésre ösztönző kutatási környezettel párosítva a kutatói érdeklődést belső, diszciplináris megfontolásokból a globális témák felé orientálja, méghozzá a lokális jelentőségű témák kárára (Mišák, Marušić

és Marušić 2005, Buckingham 2008, 2.o.), erősítve a kutatások homogenizálását és azt a fajta „biztonsági játékot”, amely a teljesítményalapú kutatási finanszírozás rendszerében már amúgy is a diverzitás ellen hat (Geuna és Martin 2003, 296.o.).

A tematikai aszimmetria másik, külső komponense emellett az a tudománypolitikai igény, amely a kutatások értékének megítélésakor nem csak a „szakmai”, hanem bizonyos extra-vagy nondiszciplináris kritériumoknak való megfelelést is vizsgál. A legtipikusabb ilyen kritérium a kutatás „társadalmi hasznossága”, amelynek elsősorban állami vagy tudományos ügynökségek, szervezetek által kiírt ösztöndíjpályázatok elbírálásánál van szerepe (Frodeman és Parker 2009, Holbrook és Frodeman 2011). A tudományos tudás termelésének gyakorlata tehát azt mutatja, hogy a tudományos tudás természete szerint politikai és valamilyen formában a kommunikációs hatalomhoz kötődik (Frodeman 2013, 107.o.). Ez egyfelől azt jelenti, hogy a tudósok társadalmi csoportján belül érvényes világnézetek, pozíciók és hatalmi viszonyok által befolyásolt, másfelől pedig azt, hogy az akadémiai világot gazdaságilag fenntartó külvilág – az állam és más piaci szereplők – igényt formálhat arra, hogy befolyásolhassa, hogy az általuk biztosított pénzből milyen témákat vagy problémákat kutassanak, valamint eredményeiket hogyan hitelesítsék és forgassák vissza a szocietális rendszerbe.

A külső szakmai lektorálás folyamatának kapuőr funkciója ennek megfelelően a „soft” tudományokon belül egy olyan szituációt teremt, amely tudományos értéktől függetlenül gyakran befolyásolja a kulturális tőke különböző változatai közti konverziók hatékonyságát (a nullára csökkentésig bezárólag). Mindez azt mutatja, hogy mind egy folyamatos, az épp aktuális szituációnak megfelelő paradigmatiság igazodást végrehajtani képes ágens, mind pedig az egy sajátos, az akadémiai tudományosságban nagy hagyománnyal rendelkező kutatási paradigmának elkötelezett ágens eleve versenyelőnyből indul a marginális vagy nem-elfogadott témákat kutató, vagy kutatási módszereket alkalmazó szakemberrel szemben. Az elismert nemzetközi folyóiratok többkomponensű – nyelvi, episztemológiai, valamint belső és külső tematikai – aszimmetrikussága nyomán a tudománytermelésben jelenleg egy olyan bornírt (korlátozott) kozmopolitizmus érvényesül, amin belül nagyobb, és amin kívül kisebb a publikációs biztonság. Noha az OA hajnalán többen érzékelték, hogy a nyílt hozzáférés jobb megjelenési lehetőséget adhat a kisebbségben lévő ideáknak, tartalmaknak (Cuilenburg 1998, 48.o., Chan 2004, 296.o.), és ez valamilyen mértékben meg is valósult, a nyílt hozzáférésű folyóiratok számának növekedésével olyan új, bárki számára és bárhonnán hozzáférhető publikációs felületek bukkantak fel, ahol ismert és egzakt kritériumok teljesítése esetén a publikációs biztonság nagymértékben megnő; ilyen ismert és egzakt kritérium a ragadozó folyóiratok esetében a publikációs díj megfizetése.

A kommunikáció participációs elméletén belüli problémakezeléssel kapcsolatban a fent leírtak relevanciája a következőképp összegezhető: A kutatás megkezdésétől az eredmények publikálásáig tartó folyamatban *normál esetben* az ágens felkészültsége nem játszik döntő szerepet, amit úgy kell érteni, hogy az ágensnek nem áll rendelkezésére minden olyan releváns információ⁹, amelyek maradéktalan figyelembe vétele egy hosz-

⁹A lektorálási folyamatban tetten érhető szubjektív elem miatt ezen információk egy része nem is ismerhető meg előzetesen, hanem a lektorálási folyamat alatt konstruálódik (és legfeljebb a bírálatot olvasva válhat nyilvánvalóvá a szerző számára).

szabb-rövidebb ideig tartó folyamat végén az eredményei biztos publikálásához vezetnének egy adott tudományos platformon. Maga a probléma – annak megállapítása, hogy az ágens jelen helyzete és a jelenben kívánatos helyzete közt kritikus mértékű különbség áll fenn – a participációs elmélet keretein belül kategorikusan a következőképp írható fel:

$$\langle \textit{je}(a); \textit{ke}(a); (\textit{je}(a_i) \setminus \textit{ke}(a_i)); m(a) \rangle$$

ahol (*a*) az szóban forgó ágens, *je* az ágens jelen helyzetét, *ke* a szóban forgó ágens kívánatos helyzetét, *m* pedig a kritikus mértéket jelöli. (Horányi 2009, 213.o.)

Az ágens problémamentifikálásának kategoriális szerkezete ennek alapján

$$\langle M(\textit{je}(a) \setminus \textit{ke}(a)) P^{\text{szm}} \textit{pu}_x \rangle \geq m(a)$$

ahol *M* a kézirat megalkotásának aktusát, *P* a publikálás valószínűségi fokát, *szm**pu*_{*x*} pedig az *X* szimbolikus (szm) szintéren történő (pu)blikációt jelöli,

míg a problémaelimináció

$$E(M(\textit{je}(a) \setminus \textit{ke}(a)) P^{\text{szm}} \textit{pu}_x \geq m(a)) T(M(\textit{je}(a) \setminus \textit{ke}(a)) P^{\text{szm}} \textit{pu}_x < m(a))a$$

Ahol az eddigi jelöléseken túl *E*(*xTy*)*a* az *a* ágens *E* aktusának logikai formáját, *T* pedig az időoperátort jelöli.

Az efféle problémamentifikációs aktus tehát a problémát a szimbolikus színterekhez és az ezen történő mutatkozás sajátosságaihoz köti. A hozzá tartozó problémaeliminációs stratégiák is a szimbolikus színterekre koncentrálnak; és alapvetően az egy konkrét szintéren való mutatkozás valószínűségének növelésére irányulnak. A problémaeliminációhoz szükséges cselekedetek ennek megfelelően *M*, *T* és *X* módosítását érintik. *M* módosításán itt egyfelől a kézirat megalkotása során használt hipotézisek, célkitűzések, vizsgálati tárgyak és kutatási módszerek változtatását értjük, másfelől pedig a kéziratok formai tulajdonságainak megválasztását. *T* módosítása a kutatás megkezdésétől a publikációig tartó intervallum bármely szakaszát érintheti, de szegmentálva különösképpen: a kézirat megalkotására fordított időt, a bírálatra fordított időt és a bírálattól a publikációig eltelt időt. *X* módosítása pedig, értelemszerűen, a publikáció színtérének megválasztására utal. Megjegyezhető továbbá, hogy a problémamentifikációs aktus szempontjából nem releváns, hogy az ágens *M*, *T* és *X* módosítását a tudományos közéletben elfogadott vagy illegitim módszerekkel végzi el, mindaddig, amíg *X* megválasztása a szimbolikus színterek kategóriáján belül történik,¹⁰ vagyis az ágensnek az efféle problémamentifiká-

¹⁰ Az aktuális gyakorlatban ugyanis az az ambivalens helyzet áll fenn, hogy egy tanulmány tartalma és hatása –különleges esetektől eltekintve– sokkal kevésbé befolyásolja a tudományos értékének észleletét (pl. olyan különféle élethelyzetekben, mint amilyen az állásjelentkezés, vagy pályázati pénzek, fokozatok és címek megszerzésének kísérlete), mint az azt megjelentető szintér reputációja. Ez azon az előfeltételezésen alapul, hogy a szintér reputációja garantálja a rajta megjelent tartalom tudományos értékét.

lás lehetőséget biztosít mind objektivizált kulturális tőke megtermelésére, mind pedig szimulációk megalkotására.

Mindezek kapcsán szinte azonnal szembetűnik, hogy M, T és X csak esetek egy viszonylag szűk körében változhatnak egymástól függetlenül úgy, hogy P(pu) állandó maradjon. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a „publikációs kényszer” mint probléma szempontjából M, X és T különböző súllyal esik latba, attól függően, hogy a tudományos mezőn belül α ágens éppen milyen pozíciót foglal el, abban a pozícióban éppen milyen intézményi követelményrendszernek van alávetve és milyen pozíciót szeretne a jövőben elérni.

Van azonban egy ennél lényegesebb szempont is, amely a problémaelimináció folyamatában megfontolást érdemel, nevezetesen az a közismert tény, hogy egy probléma eliminálása további problémához vagy problémákhoz vezethet, amelyek lehetnek olyanok is, hogy eliminálása több energiabefektetést igényel, vagy megoldás hiányában értékarányosan nagyobb hátrányt okoz az ágensnek, mint az eredeti probléma. Ezt az alábbi példával tudjuk érzékeltetni: Tegyük fel, hogy α ágens felsőoktatási intézményben tanít, ahol minden évben N_x darab, minimum V_1 értékű publikációt követelnek meg tőle. Emellett α ágens szeretne megpályázni ugyanazon év végén egy ösztöndíjat is, ahol a pályázati feltételek közt szerepel N_y darab minimum V_2 értékű publikáció megléte. Feltéve, hogy $V_1 > V_2$, $P(pu)(N_x V_1) > P(pu)(N_y V_2)$, $X+Y$ több, mint ahány kéziratot az ágens a rendelkezésére álló idő alatt el tud készíteni, és α ágens még egyetlen V_2 értékű publikációval sem rendelkezik, az ágens abba a helyzetbe kerül, hogy minden kísérlete az ösztöndíjpályázat kritériumainak teljesítésére csökkenteni fogja az intézményi kritériumok teljesítésének esélyeit, és az intézményi kritériumok teljesítésének valószínűségét növelő stratégiáknak határt szab a pályázati kritériumoknak történő egyidejű megfelelés szándéka.

Már egy ilyen rövid és leegyszerűsített problémavázlatból is látható, hogy

- a publikálás valószínűségének növelése és a publikáció mint folyamat idejének csökkentése magát a problémát rendkívül összetetté teszi, ahol számos olyan szempontot is figyelembe kell venni, amiről az ágens nem rendelkezik egzakt információkkal;
- az információhiány olyan mértékű is lehet, amely lehetetlenné teszi a problémaeliminációhoz szükséges felkészültségek meghatározását, illetve ama szükséges felkészültségek megszerzését, amellyel az ágens jelen állapota és a jelenben kívánatos állapota közti különbséget képes lehet a küszöbérték alá szorítani.

Mivel ez az információhiány elsősorban a különféle tudományos platformok sajátosságaihoz köthető, felmerül a kérdés, hogy vajon lehetséges-e a publikáció folyamatába olyan szimbolikus színteret beiktatni, amelynél adott és egzakt kritériumok teljesítése esetén $^xP(pu) = 1$. A jelenlegi helyzet az, hogy bár ilyen platformok beiktathatóak, sorba véve az $^xP(pu) = 1$ valószínűségű megjelenéseket (jellemzően: a szerkesztői közleményeket, mint amilyenek pl. a szerkesztői bevezetők, esszék és levelek) mindenhol szembetűnő 1.) az ágens és a platform összefonódása, 2.) a bírálati folyamat, vagyis a külső szubjektív értékítélet kiküszöbölése. A tudományos közösség közmegegyezésen alapuló megítélésében az efféle publikációk vagy tudományosan értékelhetetlenek, vagy értékelhetőek

ugyan, de a tudományos pályán mozgó ágens számára a legtöbb pályaszituációban ez az érték kritikusan alacsony.

A szimbolikus színterek szimulakratív szintérre való cserélésének racionáléja a fent ismertetettől eltérő problémaidentifikációs és –eliminációs stratégiához kapcsolódik. Ennek oka az, hogy szimulakratív színtereken való megjelenés kritériumai egyfelől pontosabbak és hozzáférhetőbbek, mint a szimbolikus színtereken való megjelenésé, másrészt kielégítésük teljes mértékben az ágens hatáskörébe tartozik: előre tudott ugyanis, hogy az adott kézirat megjelenése nem a szubjektív bírálólat eredményétől, hanem a publikációs díj megfizetésétől függ. Az ágens ennek megfelelően eleve számolhat egy $P = 1$ valószínűségű megjelenéssel, valamint egy erre referáló szöveg elhelyezésével a publikációs listájában; a bizonytalanságot mindössze az jelenti, hogy a megjelenés színtere elég meggyőzően szimulálja-e a szimbolikus színterek jellegzetességeit, s ezek közül is különösképpen a külső, független szakmai bírálólatot. A problémaidentifikálás tehát a következőképpen írható fel:

$$\langle {}^{szl}pu_x(\varepsilon^{sz}t1_x; \varepsilon^{sz}t2_x; \dots \varepsilon^{sz}tn_x) \rangle \geq m(a)$$

ahol ${}^{szl}pu_x$ az X szimulakratív (szl) szintéren megjelenő (pu)blikációt, ε a szimuláció hatásfokát, t pedig a tulajdonságot jelöli.

míg a problémaelimináció egy választási aktushoz kötődik, ahol a megoldás a szimbolikus színterek tulajdonságait az ágens számára kritikus mértéknél hatékonyabban szimuláló platform kiválasztása:

$$E({}^{szl}pu_x(\varepsilon^j c(a) \setminus \varepsilon^k c(a)) \geq m(a)) \vee ({}^{szl}pu_x(\varepsilon^j c(a) \setminus \varepsilon^k c(a)) < m(a))a$$

Ez a leírás értelemszerűen csak a szimulakratív színtereket tudatosan kezelő ágens cselekedeteire igaz, és nem tekinthető a szimulakratív színtereken megjelenő publikációk keletkezése általános megadásának: számos esetben ugyanis a platform kellően magas hatásfokon szimulálja a szimbolikus színterek tulajdonságait ahhoz, hogy egy jó szándékú és/vagy pályája elején járó kutatót megtéveessen. Ennek megfelelően a szimuláció hatékonysága a publikálás normál folyamatát követni kívánó kutató számára olyan problémaként jelentkezik, melyek azonosításához és eliminálásához a szimuláció analitikus visszafejtése során szerzett ismeretekből összetevődő, külön felkészültségre van szükség. Más esetekben lehetséges, hogy a szerzők kifejezetten az episztemológiai kapuőrök, vagy a kutatót témájuk iránti érdeklődés hiánya miatt keresnek olyan alternatív publikálási lehetőségeket, amelyek egyúttal az őrzött, és előlük elzárt színterek tulajdonságait is képesek imitálni. Természetesen naivitás volna azt hinni, hogy az efféle kutatások adnák a szimulakratív színterek forgalmának jelentős részét: A szimulációk fokozódó térnyerése ugyanis viszonylag pontosan illeszkedik abba a korábban már említett környezetbe, ahol tudomány világába történő „belépési díj” megtermelésének szükségessége, valamint a belépést követő működéshez és fejlődéshez kötődő publikációs kényszer a publikációk mennyiségi növekedését és értékük inflálódását vonja maga után.

A problémaidentifikáció és -elimináció fenti leírásának fontos eredménye továbbá a szimulakratív színterek egy speciális típusa, a „ragadozó” folyóiratok ill. kiadók (Beall 2010, 2012) funkciójának jobb megértése. A „predatory journals” megnevezés, illetve az újabban hazai környezetben terjedő és a MTMT hivatalos kommunikációjában is ekképp jelölt „parazita folyóiratok” (Holl 2013) fordítás-etimológiája azt sugallja, hogy az ilyen színtereken megjelent tanulmányok szerzői *elszenvedői, áldozatai* a színtereket üzemeltető élelmes vállalkozók pénzszerző stratégiáinak. A biológiai példáknál maradva; a ragadozóknak *prédái*, a parazitáknak pedig *gazdatestjei* vannak, melyek e kapcsolatból nemhogy nem profitálnak, de a halálosig bezárólag súlyos hátrányokat szenvednek. Véleményem szerint a megnevezéssel eleve így keretezni a két fél kapcsolatát hibás és talán még képmutató is; a probléma identifikálása ugyanis azt mutatja, hogy a szimulakratív színtereken $P=1$ valószínűséggel szerezhető publikáció olyan hajtóerő lehet, amely a szerzőt és a szimulakratív színteret *szimbiózisra*; kölcsönös előnyök várásán alapuló együttműködésre inspirálhatja. A kialakított szimbiózisok pedig egészen addig fennállónak tekinthetők, amíg a szimulációt és az adott publikációs tétel szimulákrum voltát le nem leplezik és e leleplezésnek érezhető következményei nem lesznek egyik vagy másik félre nézve. Csak e leleplezést követően, s a következmények elszenvedése esetén válik a kapcsolat a szerző számára fájdalmassá, vagy akár szakmailag halálössé, addig viszont élvezzi a szimuláció jelentette előnyöket, és a felhalmozott tőkéje által biztosított mozgási szabadságot, lehetőségeket.

Konklúzió

A publikációs kényszer egyre súlyosabbá válása már a digitális kor beköszönté előtt megfigyelhető volt, ugyanakkor a megoldására egyéni és intézményi szinten megalkotott eliminációs stratégiákban megmutatkozó nagyfokú diverzitás már a digitális korban rendelkezésre álló új lehetőségekhez köthető. A digitális tér egyes szegmensei mára különösebb gond nélkül integrálódtak a tudományos mezőbe. Túl azon, hogy szinte kiemeríthetetlen mennyiségű és a hagyományoshoz képest jóval könnyebben hozzáférhető és összegyűjthető nyers adatot szolgáltathat különféle kutatásokhoz, az internet egyaránt használható online publikációs felületként, megkönnyíti a publikálásra szánt kutatói eredmények megalkotását, és jobb lehetőségeket biztosít a publikált eredmények szakértői vagy társadalmi utóvéleményezésére. Az academia.edu, a researchgate.net és a hasonló kutatói közösségi médiák globális hálózatokba kapcsolnak egymástól földrajzilag igen nagy távolságra élő szakembereket, segítve ezzel, egyebek mellett, a hatékony publikáláshoz kapcsolódó információk cseréjét, valamint a közös projektek és társszerzői kapcsolatok megbeszélését, kialakítását. A nyomtatásban megjelenő szakfolyóiratoknál új információtechnikai megoldások rövidítik le a publikációs időt, miközben maguk is kialakítják párhuzamos online publikációs felületeiket, s tömegével alakulnak új, eleve csak digitálisan megjelenő, nyílt vagy korlátozott hozzáférésű szakfolyóiratok. A szakértői bírálatoknak olyan valóban új, a digitális lehetőségekre optimalizált és a publikáció folyamatát gyorsító változatai látszanak legitimitást nyerni, mint amilyen a megjelenést követő vagy a közösségi bírálat. A tudományos eredmények értékelésében pedig egyre inkább szerepet kapnak a különböző alternatív, a társadalmi figyelmet és reakciókat

mérő – és az adott intézményi vagy bizottsági regulációk függvényében a publikáció észlelt értékére kiható – alternatív mutatók („altmetrics”).

A digitális környezet ugyanakkor a publikációs kényszernek való megfelelés illegitim stratégiáira is kedvező hatással van. A nyílt hozzáférésű anyagokból könnyebb, és elérhetőségük miatt több lehetőség is van plagizálni, az új online folyóiratok egy része pedig valós szakmai kontroll nélkül, és üzleti modelljükből kifolyólag díjfizetés ellenében duplikált és plagizált tartalmakat is közöl. Ezek a felületek és a rajta megjelenő tartalmak valójában nem tartoznak a tudományos mezőhöz, odatartozásukat mindössze szimulálják, s konverziójuk esetében – az észlelt és a belső értékek viszonyában – buborékokat hoznak létre a személyes kvalitások észleletében, illetve áttételesen az egy-egy intézmény rendelkezésére álló tudományos humántőkében. A tanulmányban vizsgált esetekből látható, hogy a belsővé tett kulturális tőke objektívizálása során keletkezett buborékok kialakulásában szignifikáns szerepet játszik egy, az akadémiai mezőre kívülről ráépülő és azzal összefonódó mikrogazdaság, aminek jellegzetességét a kulturális tőke és a szimulakratív színtereken való megjelenés pénzért történő adásvétele adja. E sajátos jelenség kialakulásában és fennállásában jelentős szerepe van a kutatókat sújtó publikációs kényszernek, amely a racionális tőkeépítési stratégiák túlnyomó részét a befektetett idő/termelt mennyiség és a befektetett idő/termelt tudományometriai érték arányának optimalizálására redukálja. A szimulakratív kulturális tőke és a szimulakratív színterek bevonásával a racionális tőkeépítési stratégiák spekulatív elemekkel bővülnek, ahol a kutató voltaképpen a szimuláció hatékonyságára fogad: arra spekulál, hogy az esetleges lelepleződés valószínűsége és következményeinek negatív értéke mindent összevetve alacsonyabb, mint a kulturális tőke imitálásával ugyanolyan távon nyerhető haszon. Ennek megfelelően racionális döntésnek tűnhet számukra olyan színteret preferálni, melyek a kritikus tulajdonságokat minél meggyőzőbben imitálják.

Irodalom

- Allesina, S. (2011): Measuring Nepotism through Shared Last Names: The Case of Italian Academia. *PLoS ONE* 6(8) doi: 10.1371/journal.pone.0021160
- Althouse, B. M., West, J. D., Bergstrom, C. T. and Bergstrom, T. (2009): Differences in impact factor across fields and over time. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 60(1) 27–34. doi: 10.1002/asi.20936
- Anekwe, T. D. (2010): Profits and Plagiarism: The Case of Medical Ghostwriting. *Bioethics* 24 (6), 267-272.
- Armstrong, J. S. (1997): Peer review for journals: evidence on quality control, fairness, and innovation. *Science and Engineering Ethics* 3, 63–84.
- Armstrong, J. S. (2002): Discovery and communication of important marketing findings: evidence and proposals. *Journal of Business Research* 56, 69–84.
- Bailar, J. C. (1997): Science, statistics and deception. In Elliot D. And Judy E. Stern (szerk.) *Research Ethics: A Reader*, p. 113-116.
- Beall, J. (2010): “Predatory” Open-Access Scholarly Publishers. *The Charleston Advisor* 11(4) 10-17. <http://eprints.rclis.org/14576/1/predatory.pdf> (letöltve:2014.02.21)
- Beall, J. (2012): Predatory publishers are corrupting open access. *Nature* 489, 179. doi:10.1038/489179a

- Biglu, M. H. (2008): The influence of references per paper in the SCI to Impact Factors and the Matthew Effect. *Scientometrics* 74(3) 453-470. doi: 10.1007/s11192-007-1815-8
- Baudrillard, J. (1984 [1981]): *Simulacra and Simulations*. Ann Arbor: The University of Michigan Press
- Bohannon, J. (2013): Who is afraid of peer review? *Science*. 342 (6154) 60-65. doi: 10.1126/science.342.6154.60
- Bornmann, L. (2011): Mimicry in science? *Scientometrics* 86(1), 173-177. doi: 10.1007/s11192-010-0222-8
- Bourdieu, P. (1984): *Homo Academicus*, Paris: Les Éditions de Minuit
- Bourdieu, P. (1986): The forms of capital, In J. Richardson (szerk.) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, New York: Greenwood, 241-258.
- Buckingham, L. (2008): Development of English Academic Writing Competence by Turkish Scholars. *International Journal of Doctoral Studies* 3, 1-18.
- Butler, D. (2013a): Sham journals scam authors *Nature* 495, 421-422 (28 March) doi:10.1038/495421a
- Butler, D. (2013b): Investigating journals: The dark side of publishing. *Nature* 495, 433-435 (28 March) doi:10.1038/495433a
- Chan, L. (2003): Supporting and Enhancing Scholarship in the Digital Age: The Role of Open Access Institutional Repository. *Canadian Journal of Communication* 29(3-4) 277-300. <http://cjc-online.ca/index.php/journal/article/view/1455/1580> (letöltve: 2014.03.22)
- Chen, Carl R. – Huang, Ying (2007): Author Affiliation Index, finance journal ranking, and the pattern of authorship. *Journal of Corporate Finance* 13 (5), 1008-1026.
- Clapham, P. (2005): Publish or Perish. *BioScience* 55(5), 390-391.
- Collier, R. (2009): Medical literature, made to order. *CMAJ: Canadian Medical Association Journal*, 181 (5), 254-256.
- Cronin B. (2012): Do me a favor. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*. 63(7):1281. DOI: 10.1002/asi.22716
- Cuilenburg, J. (1998): Diversity Revisited: Towards a Critical Rational Model of Media Diversity in The Media in Question: Popular Cultures and Public Interests (szerk. Kees Brants, Joke Hermes és Liesbet van Zoonen) 38-50. London: SAGE Publications Ltd.
- van Dalen, H. P. és Henkens, K. (2012): Intended and unintended consequences of a publish-or-perish culture: A worldwide survey. *Journal of the American Society for Information Science and Technology* 63(7), 1282-1293.
- Davis, P. (2009): Open Access Publisher Accepts Nonsense Manuscript for Dollars. *The Scholarly Kitchen* (June 10). Internet: <http://scholarlykitchen.sspnet.org/2009/06/10/nonsense-for-dollars/> (letöltve: 2013.01.30)
- Davis, P. (2012): Citation Cartel Journals Denied 2011 Impact Factor. *The Scholarly Kitchen* (June 29). Internet: <http://scholarlykitchen.sspnet.org/2012/06/29/citation-cartel-journals-denied-2011-impact-factor/> (letöltve: 2013.01.30)
- Deresiewicz, W. (5/23/2011): Faulty Towers. *Nation* 292 (21), 27-34. Internet: <http://www.thenation.com/article/160410/faulty-towers-crisis-higher-education#> (letöltve: 2013.01.30)
- Emirbayer, M. és Schneiderhan, E. (2013): Dewey and Bourdieu on Democracy. In Philip S. Gorski (szerk.): *Bourdieuian Theory and Historical Analysis*. pp.131-158. Durham: Duke University Press.
- Enserink, M. (2012): As Open Access Explodes, How to Tell the Good From the Bad and the Ugly? *Science* (23 November) 1018. doi:10.1126/science.338.6110.1018
- Fanelli, D. (2010): Do pressures to publish increase scientists' bias? An empirical support from US states data. *PLoS ONE* 5(4): e10271. doi:10.1371/journal.pone.0010271
- Frodeman, R. (2013): Interdisciplinarity, Communication and the Limits of Knowledge. In *Enhancing Communication & Collaboration in Interdisciplinary Research* (szerk. Michael O'Rourke et al.) 103-116. London: SAGE Publications.

- Frodeman, R. és Parker, J. (2009): Intellectual Merit and Broader Impact: The National Science Foundation's Broader Impacts Criterion and the Question of Peer Review. *Social Epistemology* 23(3-4) 337-345. http://csid.unt.edu/files/Frodeman_%20Parker.pdf (letöltve: 2014.01.30)
- Fugh-Berman, A. (2005): The Corporate Coauthor. *JGIM: Journal of General Internal Medicine* 20 (6), 546-548.
- Geuna, A és Martin, B.R (2003): University Research Evaluation and Funding: An International Comparison. *Minerva* 41(4) 277-304. doi:10.1023/B:MINE.0000005155.70870.bd
- Holbrook, J.B. és Frodeman, R. (2011): Peer review and the *ex ante* assessment of societal impacts. *Research Evaluation* 20(3) 239-246.
- Holl, A. (2013) *Parazita folyóiratok (predatory journals)*.
https://www.mtmt.hu/system/files/parazita_folyoiratok.pdf (letöltve: 2014.03.30)
- Horányi, Ö. (1999): A kommunikációról. In Béres, István és Horányi, Özséb (szerk), *Társadalmi kommunikáció*. pp. 22–35. Budapest: Osiris.
- Horányi, Ö. (2001): A közéleti kommunikációról. In Buda, Béla és Sárközy, Erika (szerk.), *Közélet és kommunikáció*. pp. 30–47. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Horányi, Ö. (2002): Symbolique et communication. *Degrés* 109–110, pp. b1-18.
- Horányi, Ö. – Szabó, L. (2007): A kommunikáció ágenséről. In Horányi Özséb (szerk.): *A kommunikáció mint participáció*. pp. 175-197. Budapest: Typotex – ORTT-AKTI.
- Horányi, Ö. (2009): Arról, ami szignifikatív és arról, ami kommunikatív; valamint arról, ami problematikus (szinopszis, 7.3 változat). In Bagdy Emőke, Demetrovics Zsolt, Pilling János (szerk.), *Polihistória. Köszöntők és tanulmányok Buda Béla 70. születésnapja alkalmából*. pp. 201-235. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Hutson, S. (2009): Publication of fake journals raises ethical questions. *Nature Medicine* 15 (6), 598-598.
- Huttinger, O. (1989): Publish — in English — or Perish? *Umweltwissenschaften und Schadstoff-Forschung* 1(3) 1-2. doi: 10.1007/BF02983893
- Jansen, P.A. és Forget, P.-M. (2012): Predatory Publishers and Plagiarism Prevention. *Science* 336 (15 June) 1380. doi:10.1126/science.336.6087.1380-a
- Knight, Wanda B. (2010): Sink or Swim: Navigating the Perilous Waters of Promotion and Tenure--What's Diversity Got to Do with It? *Studies in Art Education: A Journal of Issues and Research in Art Education* 52 (1) 84-87.
- Krampen, G. (2010): Acceleration of citing behavior after the millennium? Exemplary bibliometric reference analyses for psychology journals. *Scientometrics* 83(2) 507–513. doi: 10.1007/s11192-009-0093-z
- Krell F.K. (2010): Should editors influence journal impact factors?. *Learned Publishing*. 23(1) 59–62.
- Larsen, P.O and von Ins, M. (2010): The rate of growth in scientific publication and the decline in coverage provided by Science Citation index. *Scientometrics* 84(3), 575-603. doi: 10.1007/s11192-010-0202-z
- Leydesdorff, L. és Wagner, C. (2008): International collaboration in science and the formation of a core group. *Journal of Infometrics* 2(4) 317–325. doi: 10.1016/j.joi.2008.07.003
- Lin, W-YC and Huang, M.H. (2012): The relationship between co-authorship, currency of references and author self-citations. *Scientometrics* 90(2) 343–360. doi: 10.1007/s11192-011-0523-6
- Marušić A, Sambunjak D, Marušić M. (2006): Journal quality and visibility: is there a way out of the scientific periphery? *Contributions, Sec Biol Med Sci*. 27(1) 151-161. <http://manu.edu.mk/prilozi/anamarusic.pdf>
- Mallard, G. – Michèle L. – Joshua G. (2009): Fairness as appropriateness: Negotiating epistemological differences in peer review. *Science, Technology and Human Values*, 34(5). 573–606. <http://dx.doi.org/10.1177/0162243908329381>

- McHenry, L. (2010): Of Sophists and Spin-Doctors: Industry-Sponsored Ghostwriting and the Crisis of Academic Medicine. *Mens Sana Monographs* (8), 129-145.
- Mišak, A., Marušić, M. és Marušić, A. (2005): Manuscript editing as a way of teaching academic writing: Experience from a small scientific journal. *Journal of Second Language Writing* 14(2) 122–131.
- van Noorden, R. (2013a): Brazilian citation scheme outed. *Nature* 500(7464), 510–511. doi:10.1038/500510a
- van Noorden, R. (2013b): Open access: The true cost of science publishing. *Nature* 495, 426–429. doi:10.1038/495426a
- Price, D. J. de S. (1961): *Science since Babylon*. New Haven, Connecticut: Yale University Press.
- Peritz, B.C and Bar-Ilan, J. (2002): The sources used by bibliometrics-scientometrics as reflected in references. *Scientometrics* 54(2) 269–284. doi: 10.1023/A:1016018013096
- Reynolds, Glenn H. (2012): The College Bubble. *Popular Mechanics* 189 (1), 43-45.
- Royal Society (2011): *Knowledge, Networks and Nations: Global Scientific Collaboration in the 21st Century*. London: The Royal Society.
- Shimp, C.P. (2004): Scientific peer review: a case study from local and global analyses, *Journal of the Experimental Analysis of Behavior*, 82(1): 103–116.
- Sokal, A. (1996): A Physicist Experiments with Cultural Studies. Internet: <http://linguafranca.mirror.theinfo.org/9605/sokal.html> (letöltve:2012.04.07)
- Souder, L. (2011): The ethics of scholarly peer review: a review of the literature. *Learned Publishing* 24 (1), 55-72. Internet: <http://dx.doi.org/10.1087/20110109> (letöltve: 2012.04.07)
- Stern, S. – Lemmens, T. (2011): Legal Remedies for Medical Ghostwriting: Imposing Fraud Liability on Guest Authors of Ghostwritten Articles. *PLoS Med* 8 (8), Internet: <http://dx.doi.org/10.1371/journal.pmed.1001070> (letöltve: 2012.04.07)
- Suber, P. (2012): *Open Access*. Cambridge, London: The MIT Press.
- Tarnov, E. (1999): When extra authors get in on the act. *Nature* 398(6729): 657. doi:10.1038/19401
- Wilhite, A.W., Fong, E.A. (2012): Coercive citation in academic publishing. *Science*. 335(6068) 542–543. doi: 10.1126/science.1212540
- Williams, G. (2011): Will higher education will be the next bubble to burst? Internet: <http://www.educationarena.com/pdfs/sample/sample-essay-williams.pdf> (letöltve: 2013.05.07)
- Wood, P. (2011): The higher education bubble. *Society* 48 (3), 208-212.
- Woolf, P. K. (1986): Pressure to publish and fraud in science. *Annals of Internal Medicine* 104(2), 254-56.
- Yitzhaki, M and Ben-Tamar, D. (1991): Number of references in biochemistry and other fields; a case study of the journal of biological chemistry throughout 1910-1985. *Scientometrics* 21(1) 3–22. doi: 10.1007/BF02019179
- Ventola, E. (1992): Writing scientific English: overcoming intercultural problems. *International Journal of Applied Linguistics* 2(2), 191–220. DOI: 10.1111/j.1473-4192.1992.tb00033.x
- Verhagens, J.V., Wallace, K.J., Collins, S.C., Thomas, T.R. (2003): QUAD system offers fair shares to all authors. *Nature* 426: 602. doi:10.1038/426602a

Tóth János a Budapesti Corvinus Egyetem Társadalmi Kommunikáció Doktori Iskolájának doktorjelöltje. Főbb érdeklődési területei közé tartozik a kommunikációs folyamatok modellezése, a globalizációfilozófia és a digitális médiumok; disszertációjának fókuszja a világalkotó kommunikációmódellekhez felhasznált teoretikus tudásanyag diverzitásának növelése. 2012-től megbízott óraadó a Károli Gáspár Református Egyetemen, ahol többek közt kommunikációs technológiákat és digitális újságírást oktat. Elérhetőség: jatoth@freemail.hu

Iványi Márton

„Kiber-szubkultúrák¹”: internet és radikalizmus

2014. augusztus 19-én ezelőtt a Youtube videomegosztó portálra felkerült egy az Iszlám Állam dzsihádistá szervezete által készített, vitatott hitelességű videó, amelynek képsorain állítólag egy amerikai újságíró gyilkolnak meg. Ezt követően a felvételek a Twitter ismeretségi hálózat és mikroblog-szolgáltatás révén az egész világhálót bejárták.

A Chicagói Egyetem oktatója és a változatos közérdeklődésre számot tartó témákban gyakran állást foglaló jogtudós, Cass Sunstein (2009: 47) feleleveníti, hogy évekkel ezelőtt a világhálón megosztottak egy bombák (amellyel különben az oklahomai robbantást is végrehajtották) készítésére vonatkozó utasításokat tartalmazó *Terrorist's Handbook*-ot, és hogy a coloradói iskolai lövöldözést elkövető diákok is futtattak egy hasonló oldalt. A szerző a nevezett tapasztalatok fényében arra a következtetésre jut, hogy: „a terroristák és szélsőséges csoportok már régóta kommunikálnak az interneten, gyakran összeesküvésekről és bombakészítési képletekről” (Sunstein, 2009: 48).²

Ezek persze szélsőséges esetek, ám elárulnak valamit egy dezintegrált szóvászer absztrakciójának lehetséges következményeiről. A világháló megannyi előnye mellett is, jellegéből adódóan egyre kisebb darabokra [niche] tördel szét. Ilyesformán, a világháló minden információt megosztó, összekötő jellegével együtt is: külön csoportokra bont.

A nyilvánosság-online radikalizmus „hibridtéma” aspektusaival már az elmúlt időszakban egy, a *Jel-Kép* folyóiratban (Iványi 2014a) megjelent tanulmány keretében foglalkoztam. Jelen elméleti megközelítés a korábbi látómezőt – bár annak perspektíváival nem helyezkedik szembe és részben annak vizsgálati anyagára is támaszkodik – meghaladja. A korábbinál tágabb horizontra tekint, amennyiben a csoportpolarizáció tekintetében felvet egy szociálpszichológiai megközelítést és az online közösségi hálózatokon

¹ A kifejezés a Cass Sunstein *Republic.com 2.0* című művéből ismert *cyberbalkanization* fogalom mintájára, annak tartalmával bizonyos értelemben vitába szállva született (Sunstein 2009).

² A szerző különben az állami szabályozás szükségessége mellett száll síkra, azon folyamatok tovafejlesztésének megakadályozása érdekében, amelyeket e tanulmány részletesen ismertet. Egy másik perspektívából maguk a hatalmi válaszer teszre fel a kérdést, hogy a világháló alkalmazások a nyilvánosság absztrakt, elektronikus agoráját testesít-e meg – ezzel kapcsolatban bővebben l. Iványi, Márton (2014) Közösségi média: a nyilvánosság elektronikus agorája vagy posztmodern panoptikum? In: *Médiakutató* 2014. nyár.

élénken jelen lévő radikális politikai szélsőségek mellett a radikális zöld mozgalmak empíriájából is merít.³

A csoportpolarizáció, és azt megtestesítő világháló „enklávék” és „visszhangkamrák” (Sunstein 2009: 11) jóval túlmutatnak a terrorizmuson – amely ugyanakkor részben éppen az itt tárgyalt társadalmi dinamikák miatt válik lehetővé. A figyelemfelkeltő felütésnek szánt terrorista kézikönyv által sugallt fekete-fehér képnél – amelyen megjelennek „jó csoportok,” illetve „rossz csoportok” – természetesen a különféle közösségeknek egy jóval színesebb kavalkádja figyelhető meg az online közösségi hálózatokon és tágabban, magán a világhálón. Az internet végső soron soha nem volt egy olyan közösségi tér, amelyből visszalépés lenne egy „enklávék” tartalmazó webes szféra kialakulása, és itt tulajdonképpen szembehelyezkedünk Sunstein érvelésével is.

Mégis, ennek a tünet-együttesnek egy lehetséges – noha semmiképpen sem törvényszerű – szociológiai szövődménye az, hogy – tekintve, hogy az interneten fellelhető különböző csoportok markánsan különböző nézőpontokat látnak és hallanak, vagy eltérő témákra összpontosítanak – a kölcsönös megértés megnehezedik, és egyre nehezebbé válik azon problémák megoldása, amelyekkel egy társadalom együttesen szembenéz.

A fentebbi sorokban oly felfogásnak adtunk kifejezést, mely teljes ellentétben áll azon kiindulóponttal, melyből a világháló működését gyakran megítélni és tárgyalni szokás. Miszerint a világháló a nyilvánosság elektronikus agorája, sőt egy demokratizáló médium (Iványi 2014b). Ezt az értelmezést hívja párbajra az a nézőpont, példákkal illusztráljuk azt, hogy bizonyos eszmerendszerek milyen mértékben is vannak jelen a világhálón, különös tekintettel a radikális eszmeáramlatokra.

Nyilvánosság és csoportpolarizáció

Az előzőekben már többször idézett szerző, Cass Sunstein (2009: 94–95) a településtudományokkal, azon belül is különösen az építészettel foglalkozó Jane Jacobs nyomán az internetre, mint köztérre tekint, a parkokhoz, az utcákhoz hasonlítja, s a köztér funkcióit kéri számon rajta. A metaforikus gondolatmenetet továbbszöve, egyszersmind a tárgyi valóságot az allegória alapjául megtéve ez a nyilvánosság széttöredezhet – méghozzá az úgynevezett csoportpolarizáció miatt.

Itt fontos lehet megjegyezni, hogy a neten talán soha nem volt egységes nyilvánosság, és soha nem volt az olyan egységes közösségi tér sem, ami „széttöredezhetett” volna, vagy amiből visszalépés lenne a továbbiakban bemutatott „enklávék” felbukkanása, ugyanakkor a szerző által leírt folyamatok nem is járulnak hozzá egy ilyen agora, integrált szóláspiac – nevezzük Sunstein nyomdokain így – kiépüléséhez sem. Véleményünk szerint éppen ezért széttöredeződés helyett inkább párhuzamos, részben zárt, világháló szubkultúrák létrejöttéről van szó, amelyek megjelenésének megértéséhez szükség lehet az egyén és a társas környezet kölcsönhatásaival foglalkozó szociálpszichológiára. A társadalomlélektan által jól ismert csoportpolarizáció a csoportdinamika egyik alap-

³ A két kategória a közös „radikális” jelző ellenére egymástól meglehetősen távol esik, ezért indokolt a radikalizmus és az ideológia fogalmak értelmezése is, amelyekre a tanulmány a továbbiakban sort kerít.

vető folyamata, hiszen általa alakulnak ki és indulnak el a csoporton belüli gondolkodási folyamatok. Hátterében a társadalomtudományok négy hajlamosító tényezőt írnak le:

- 1) az információs befolyás, vagyis a meggyőző érvek elmélete [persuasive arguments theory] (Vinokur és Burnstein 1974) értelmében az emberek egyre jobban meggyőződnek saját véleményükről, amikor új, a saját álláspontjukat alátámasztó érveket halálnak.
- 2) A szociális összehasonlítás elmélete szerint a hangsúly leginkább a személyközi viszonyokon van, azaz az egyén célja az, hogy a többi csoporttag kedvező véleményt alakítson ki róla, ennek érdekében saját álláspontját alárendeli az uralkodó pozíciónak (Festinger 1954; Noell-Neumann 2001).
- 3) Az önkategorizációs elmélet alapja, hogy minden csoport sajátos társas normák gyűjteményével rendelkezik, amelyek a csoporton belüli normatív viszonyokat alakítják. (A norma a másokhoz kapcsolódás, a részvétel érzetét nyújtja.) A csoporttagok részvétele a csoportban a csoportkonformitáson keresztül történik, a konformitás az egyéni válaszok igazodását jelenti a csoportnormákhoz (Turner–Oakes 1989).
- 4) A magabiztosság, a szélsőségeség és a mások általi megerősítés: bizonyosság híján az emberek általában a centrum felé húznak, ám amint (ön)bizalomra tesznek szert, hajlanak a szélsőség felé, amit a mások általi megerősítés elmélyít (Sunstein 2009: 66–67).

Az elmúlt években számos tanulmány (Taylor és MacDonald 2002; Yardi et al. 2010) mutatott rá a világhálón,⁴ egyszersmind a közösségi média szférájában erre a jelenségre. Pszichológusok jutottak arra a megállapításra a Facebook és a Twitter tapasztalatai nyomán, hogy a „sarkosodás,” vagyis a nézetek megosztlása akár akkor is megtörténhet, ha nincs együtt fizikálisan a csoport. Ameddig egyének csoportja ugyanazzal az alapvéleménnyel áll elő egy adott témában és belső ellentmondásoktól mentes, egységes párbeszéd folyik, megfigyelhető a csoportpolarizáció.

Különösen magas ennek foka olyan esetekben, amikor a csoporttagok névtelenül találkoznak és egy közös önazonosságot és bizonyos fokú szolidaritást tanúsító csoport részének tekintik magukat, más szóval, ha hangsúlyt kap a csoportidentitás (Spears et al. 1990). Ezek alapján ésszerű lehet a feltételezés, hogy a csoportpolarizáció nagy valószínűség szerint előfordul, mi több extrémé válik olyan körülmények között, amikor a csoporttagság egyértelmű és az emberek nagyobb fokú névtelenségbe burkolóznak, amelyek természetesen a világhálós kapcsolattartás lehetséges jellemvonásai is (Wallace 1999), amelynek eredményeként világhálós „enklávék” jönnek létre.

A csoportpolarizáció lényege az, hogy egyes csoportok (a továbbiakban a fogalom szinonimájaként az „enklávé” kifejezést is használok) tagjai elzárkóznak a többiekől pusztán azért, hogy megőrizték a kénycem egy adott fokát vagy életformájukat. A valóságos csoportok ilyen célból különülnek el. Néhány csoport tolerálja a pluralizmust és inkább az önvédelemben érdekelt, nincsenek különösebben ambícióik és egyszerűen

⁴ Minthogy a világháló megkönnyíti azt, hogy az ember hasonlóan gondolkozó egyéneket találjon, megerősíti a közös ideológiával felruházott, ám földrajzilag szétszóró „peremközösségeket.” Ennél fogva atomfizikusok, focidrukkerek, Eurovízió-rajongók, milíciák tagjai stb. használják egymás felkutatására, információk cseréberélésére és egymás szenvedélyének táplálására (Sunstein, 2009: 53).

csak nem akarják feladni különállóságukat. Más enklávék öntudatos társadalmi projektekkel – sőt, akár egyfajta „harcis küldetéssel” is rendelkeznek – amely célja a többiek meggyőzése, megtérítése. Önelkülönítésük hátterében az áll, hogy tagjaik elkötelezettségét kívánják erősíteni hosszú távú, toborzási és (hit)térítői szándékaik szolgálatában.

„A terroristák is így működnek. A politikai pártok esetenként hasonlóan gondolkodnak, gyakran figyelmen kívül hagyva mások véleményét, kivéve, ha épp neveltségessé teszik azokat. Ha ezeken a helyeken linkeket kínálnak más oldalakhoz, azt azért teszik, hogy megmutassák, hogy a konkurens nézetek milyen veszélyesek vagy mennyire megvetendők. A bloggerek rutinszerűen teszik ugyanezt.” (Sunstein 2009: 51).

A mi felfogásunk szerint az online közösségi hálózatok szférájában mindenekelőtt az ún. zárt csoportok [closed group] felelnek meg a csoportpolarizált „enklávéknak,” az oldalak [pages] inkább csoportközi térként foghatók fel. Az utóbbiak esetében is jobbra egy domináns értékrendnek és narratívának, véleménynek van kitéve a felhasználó, ám talán nem olyan intenzitással, mint a zárt csoportokban, amelyek gyakorlatilag olyan online közösségek, ahol a referenciacsoport tagjai fokozott kapcsolatban állnak egymással, egyfajta „alternatív online gettóban”.

Sunstein (2009: 6, 13) óva int az ilyen „információs selyemgubóktól” [information cocoons] és a „visszhangkamráktól” [echo chambers], amelyek értelmében az emberek elkerülik azokat a híreket és véleményeket, amelyek nem érdeklik őket, vagyis végcredményben a csoportok csak „magukkal” beszélnek.

Márpedig az internet kínálta perszonalizált tartalomfogyasztás révén, az egyre elszigeteltebb emberek és közösségek saját maguk „visszhangkamráivá” válhatnak és társadalmi feszültségeket okozhatnak. A nem kedvelt tartalmak korlátlan kiszűrése a szerző szerint (kiber)balkanizációhoz vezethet, kevés közös tapasztalatot, élményt indukál és egy „túlzáson megosztott” társadalom kialakulásával fenyeget (Sunstein, 2009: 79–80).

Sunstein metaforikus gondolatmenetét csak részben támasztja alá empiria, kiváltképp az általa alkotott kiberbalkanizáció kifejezés tekintetében. Tudniillik az egyetemi kapcsolattartást elősegítő, illetve katonai célokat szolgáló ARPANET zárt rendszerének kezdetei óta a világháló tartalmai exponenciálisan növekedtek, modulárisan, tehát egymástól független elemekből alkotva meg egy nagyobb rendszert, ami azonban soha nem volt és nem is lesz egységes, részben éppen a Sunstein-i észrevételek relatív igazságtartalma miatt. Tehát nem egy közösségi tér leépüléséről van szó, hanem arról, hogy az a leírt folyamatok eredményeként egyszerűen nem bontakozik ki. Következőleg a kiberbalkanizáció kifejezés használata tulajdonképpen indokolatlan. A Jugoszlávia szétesésére utaló geopolitikai szófordulatot különben egy állam vagy térség fragmentációja, kisebb, adott esetben egymással ellenséges viszonyban lévő, vagy nem együttműködő egységekre történő szétválása esetén használjuk.

Sunstein gondolatmenetével a megfogalmazástól eltekintve egyetértünk a kiberbalkanizációs jelenség ismérvei közül az „egymással ellenséges viszonyban lévő, vagy nem együttműködő” kitételrel illetően. A szerző kutatása (2009: 55) alátámasztja, hogy abban az esetben, ha egy „pártos” [partisan] webhely foglalkozik is egy ellentétes véleménnyel, mindezt pusztán azért teszi, hogy rámutasson, az mekkora tévedés, vagy az mennyire rosszindulatú.

Mindez nyilvánvaló jelentőséggel bír a kommunikációs piacon, a különféle, jellegzetes identitással rendelkező csoportok tagjai egyre inkább csoporton belüli eszmecserékben vesznek részt. A fent leírt hatások várhatók a terrorista és gyűlöletkeltő csoportoknál, valamint mindenféle kevésbé szélsőséges csoportnál is. Ha a nyilvánosság „balkanizálódik,” és ha a különböző csoportok saját előnyben részesített kommunikációs csomagokat alakítanak ki, akkor a következmény a még erősebb balkanizáció lesz, amint a csoport tagjai egymást az eredeti gondolkodásmódjukkal megegyező, de szélsőségesebb álláspontok felé terelik. Ugyanakkor a hasonló gondolkodású emberekből álló különböző vitafórumok egyre távolabb kerülnek egymástól, egyszerűen azért, mert önmagukkal állnak vitában (Sunstein 2009: 66).

Egy heterogén demokrácia polgárai számára a – ha nem is széttagolt, talán inkább soha nem egységesítő – „kommunikációs piac” pedig valóban számos, az egyénre és a társadalom egészére egyaránt leselkedő veszélyt hordoz. Az, hogy állandóan ki vagyunk téve egyféle nézetnek – néha az úgynevezett „kiber-kaszádok”⁵ eredményeként – tévedésekhez és zavarokhoz vezet. Az pedig, hogy a meglévő nézeteket elsáncolja a folyamat, hazugságokat terjeszt, megnehezíti azt, hogy az emberek együttműködve kezeljék a közös problémákat, vagy éppen a szélsőségességet lendíti előre, a társadalom egészét érinti (Sunstein 2009: 94).

A csoportpolarizációs empiria tükrében elmondható: jelentős részét a szóban forgó nyilvánosság „töredékeinek” világszerte olyan radikális enklávék alkotják, amelyek – ahogy ezt más közösségek is teszik – napirendjük és gondolatköreik népszerűsítésére, továbbá támogatóik összefogására használják ezeket az oldalakat, mégpedig nagy sikerrel.

Hiszen miként a mindennapi életben, úgy a világhálón is számos ideológiát találunk. A szélsőséges, vagy radikális kategorizációnak, mint láttuk, nagy hagyománya van a szakirodalomban, most tekintsük át a releváns definíciókat és ennek tágabb összefüggéseit, elméleti alapjait.

Ideológia és radikalizmus

A politológiai szakirodalomban nincs egységes álláspont arra nézve, hogy egy gondolati rendszer milyen kritériumok mentén határozható meg ideológiaként. Ideológia alatt általában gondolatok olyan koherens halmazát értjük, amely egyfajta általános orientációt és nézőpontot ad. A kifejezés használható semleges (mindenki rendelkezik ideológiával)

⁵ A társadalmi hatás (nyomás?) és a megfelelő csoportdinamika az úgynevezett „kiber-kaszádokban” is fellelhető, amellyel nap mint nap találkozni. A mindennapi életben gyakran előfordulnak információs és reputációs kaszkádok, amelyek során az egyén feladja személyes meggyőződését és felhagy azzal, hogy személyes információira hagyatkozzék. Klasszikus példa kiber-kaszádokra a zeneszámok letöltése a világhálóról, ahol egy-egy dal zeneipar általi minősítése öngerjesztő folyamatokat indít el. Ki ne találkozott volna már vírusként terjedő szalagcímekkel és álhírekkel, internetes pletykákkal, viccekkel, összeesküvés elméletekkel, csalásokkal? Az önálló életre kelést követő „lavinahatás” során ezek a tartalmak óriásira dagadhatnak elérve számtalan felhasználót. A világháló kiváló táptalajt biztosít az ilyen kaszkádoknak, ennek eredményeként pedig ezek vagy akár milliók hisznek el téves információkat, vagy mozdul el véleményük egy bizonyos irányba (Sunstein, 2009: 83-91). Ennek nagy a jelentősége egy „balkanizálódott beszédpiacon,” hiszen a helyi kaszkádok drámaian különböző irányba vihetik az embereket.

vagy negatív értelemben (mások álláspontja csak ideológia, szemben a mi tudományos igényességű elemzésünkkel). „Unidisziplináris” világrendszer-elméletében Immanuel Wallerstein a kifejezést ennél szűkebb értelemben használja; olyan, a társadalmi életben hasznosítható koherens stratégiát ért alatta, amelyből politikai következtetések vonhatók le. Ebben az értelemben ideológiákról csak a francia forradalom óta beszélhetünk, amely után szükségessé vált koherens stratégiák kialakítása a politikai változás szüntelenül jelentkező követeléseivel vonatkozásában (Wallerstein 2010: 187-188).

A radikalizmus eszmerendszer, amely a fennálló társadalmi rend vagy annak valamelyik szegmense gyökeres, következetes, akár a szélsőségekig elmenő átalakítását hirdeti. Posztulátuma, hogy a mélyen gyökerező problémák megszüntetéséhez a szabályok és a rendszer gyökeres, mélyreható átalakítása szükséges: nem elegendő a felmerülő gondokon alkalmilag segíteni, ha eközben nem orvosoljuk, nem küszöböljük ki magát az okot, amely a bajoknak a forrása, mert így azok megismétlődhetnek. A radikalizmus ellenpólusa a tradicionalizmus és a konzervativizmus, vagyis a hagyományok és a fennálló társadalmi rendszer tisztelete, ami a meglévő bajok és társadalmi feszültségek ellenére a gyökeres átalakítások (a felforgatás) kockázatainak a megelőzését tartja a legfontosabb feladatnak.

Történelmi értelemben a radikalizmus a 19. és 20. század harmadik nagy ideológiája, a liberalizmus és a konzervativizmus mellett. A radikálisok általában úgy gondolják, a progresszív társadalmi változás nem csak elkerülhetetlen, hanem kívánatos is, s minél gyorsabban történnek meg a változások, annál jobb. Általában az a meggyőződés jellemző rájuk, hogy a társadalmi változások nem történnek meg maguktól, hanem szükség van arra, hogy az adott változásokban érdekelték aktívan előmozdítsák őket. Radikális ideológia például a marxizmus (illetve annak számos változata), de történelmileg korántsem ez volt az egyetlen befolyásos radikális ideológia. Egy másik nevezetes radikális ideológia az anarchizmus. A huszadik század utolsó évtizedeiben még számos irányzat jelent meg, amely igényt tartott a radikális ideológia titulására (Wallerstein 2010: 196). A mindennapi szóhasználatban radikalizmuson a fősodortól eltérő politikai vagy egyéb attitűdöt értünk.⁶

Egy önkényes Prokrusztész-ágy megvetése helyett a célom az, hogy a tanulmányban olyan online csoportokat, mozgalmakat vegyek szemügyre, amelyek az egyes földrajzi terület feletti hatalommal bíró politikai egyesülések perifériáján találhatók mind funkcióikat, mind szellemiségüket tekintve (ez alól kivételt képez majd a radikális iszlám), önmeghatározásuk pedig gyakorta éppen ezen egyesülésekkel, vagy egyes alkotóelemekkel szemben megy végbe. Pozicionálásuk alapvetően rendszerellenes, retorikájuk gyakran agresszív jellegű és tevékenységük mindenképpen a csoportpolarizáció, az „enklávék,” és a „kiber-szubkulturák” jelenségének kontextusában fogható fel.

Teljességre nem törekedhetek, ezért már itt jelezni szeretném, hogy számos olyan online mozgalom (a.m. társadalmi mozgalom erőteljes online jelenléttel) nem kerül górcső alá, amely a fenti feltételek közül néhánynak (akár azok többségének is) megfelel-

⁶ Bár a közvélekedésben gyakran inkább negatív minőséget testesít meg, voltak és vannak, akik úgy tartják, hogy a radikalizmus össztársadalmi szempontból nemcsak a legjobb, hanem sok esetben az egyedüli jó módszer; így például a 20. század elején Radó Sámuel a *Nyugatban* Bismarck államférfiúi nagyságát a radikális politikai-társadalmi megoldásaival magyarázta (Radó, 1912).

nek, és amelyekhez szintén a radikalizmus képzetét társítjuk. Szintén jelezném, hogy a szélsőségességet és a radikalizmust természetesen nem tekintem szinonim fogalmaknak, mindazonáltal talán a politikai szélsőségek online jelenléte tekintetében a legnyilvánvalóbb a korábban tárgyalt csoportpolarizáció, valamint e csoportok és mozgalmak online bőségszarujából kézenfekvő meríteni.

Szélsőségeség az interneten

Egy tanulmány már a kilencvenes évek derekán arra a következtetésre jutott, hogy az emberek egyrészt csoportokban hajlamosabbak magukévá tenni szélsőséges álláspontokat, másrészt, hogy kifejezetten az online csoportokban az információ elégtelen megosztása folytán inkább születnek rossz személyi döntések (valójában kétszer akkora eséllyel, mint a hagyományos csoportban) (Hightower és Sayeed 1995: 2). Daniels (2009: 1) hasonló következtetésekre jutott a fehér felsőbbrendűségnek a digitális érában érzékelhető előretörésének okait és online mechanizmusait vizsgáló tanulmányában.

Sunstein (2009: 78) szerint lehetetlen azt mondani, hogy a korábban bemutatott csoportpolarizáció eredményeként enklávékba tömörülők általában a társadalom, vagy akár éppen a tagok számára kedvező irányba mozdulnának el, amint erre a nácizmus, a gyűlöletkeltő csoportok, terroristák, vagy szekták történelmi példái rávilágítanak.

A szélsőséges csoportok hagyományosan a szóbeszéd útján, vagy régebben röpiratokkal, a közelmúltban pedig szórólapokkal toborozták tagjaikat és terjesztették nézeteiket. Ezzel szemben a világháló lehetővé teszi azt, hogy a tagok a világ minden tájáról kapcsolatban álljanak, mégpedig valós idejű [real-time] beszélgetések keretében (Meddaugh és Kay 2009). Az internet hatalmas kincsnek bizonyult az ilyen csoportok számára az ölükbe hulló promóciós és tagfelvételi lehetőségek tekintetében, miként általa lehetővé válik az is, hogy tömegbázisukat kiterjesszék a fiatalabb közönségek irányába (Williamson és Pierson 2003). Egy online szélsőséges csoportnak nem kell szervezetiileg a részét képeznie az olyan hagyományos frakcióknak, mint akár a Ku Klux Klan (Moody 2012).

Amíg számos oldal nyíltan és kifejezetten ellenséges vagy erőszakos, más csoportok hazafiasnak vagy jóindulatúnak tűnnek és ez az arculat összhangban van az adott platform felhívásaival (McNamee et al. 2010). Ezek a csoportok a következő célok érdekében munkálkodnak: tovább képezni a csoporttagokat és megnyerni ideológiájuknak a nyilvánosságot, ösztönözni a részvételt, jogot formálni az Isten általi elhivatottságra és az ebből fakadó privilégiumokra, valamint támadni a csoporton kívülieket (például a hatalmat és a médiát). Azok a csoportok, amelyek hatékonyan törekszenek e célok elérésére az online jelenléttel, inkább tudják erősíteni az identitásérzésüket és csökkenteni a csoporton kívüliek jelentette fenyegetéseket, valamint képesek új tagok toborzására is.

A 2009-es iReport jelentés több mint tízezer problémás, szélsőséges és terrorista oldalt azonosított. A jelentés tartalmaz honlapokat, közösségi hálózatokat, blogokat, hír- és a Youtube videomegosztó portálon regisztrált csoportokat. Az eredmények azt mutatják, hogy az internet folyamatos terjedésével a szélsőségesek új meg új utakat találnak, hogy érvényesítsék alternatív, adott esetben gyűlölködő napirendjüket, és hogy növeljék követőik számát.

A szélsőséges oldalak és csoportok létrehozói a Facebookon kiválasztják a célt, megalkotják az oldalt [page] vagy csoportot [group] és tagokat toboroznak (Peter és Olson 2009). Bárki alapíthat ilyen csoportokat – a közösségi média egyik varázsa éppen a hozzáférhetőségében rejlik (Iványi 2014b) – és hívhatja követőit, hogy bejegyzéseket, képeket osszanak meg és vegyenek részt a fórumokon. Egy Facebook-oldal hasonló, azzal a különbséggel, hogy tetszést kell nyilvánítani⁷ ahhoz, hogy valaki taggá váljon.

Az ilyen csoportok, oldalak alapításának és a hozzájuk történő csatlakozásnak az egyszerű jellege folytán a legtöbb úgynevezett gyűlöletkeltő csoport kizárólag a kibertérben létezik (Meddaugh és Kay 2009).

Politikai szélsőségek és radikális iszlamofóbia a kibertérben

A Nottinghami Egyetem oktatója, Matthew Goodwin (2012) megállapítja, hogy minden, amit az ember a szélsőjobbról tudni szeretne, elérhető a világhálón. „A [szélsőjobboldali] aktivisták olyan mértékben vannak jelen az interneten, hogy immár gyakorlatilag lehetetlen nyomon követni az összes bloggert, Twitter-felhasználót és Facebook-oldalt, amelyek számukra a kommunikáció nélkülözhetetlen csatornáik lettek.”

A hírszerzési témákkal foglalkozó Paisley Dodds (2011) szerint is a világhálón több ezer a szélsőbaloldali vagy szélsőjobboldali fórumok száma a Facebookon, a MySpace-en és a Twitteren kívül is. Csak Németországban a szélsőjobboldali csoportok közel ezer oldalt és 38 online rádiócsatornát üzemeltetnek, sok esetben további tagok toborzásának céljával.

A fajgyűlölő és xenofób személyek azért kerültek helyzetbe a közösségi média adta keretek között – az elsők között találjuk őket ott – mert előzőleg kiszorultak a hagyományos média színteréről. Amint erről fentebb szó esett, korábban kénytelenek voltak a szórólapokhoz folyamodni, most azonban már „online médiaértők”: kiterjedten vannak jelen a blogoszférában és a hozzászóló részlegekben. Dujsin (2011) egyenesen odáig megy, hogy: *„a várakozásokkal ellentétben a közösségi média térnyerésének fő hasznélvezői Európa-szerte a rasszista és ideggyűlölő csoportok.”*

Arra, hogy bizonyos témákat és kezdeményezéseket a közösségi oldalakon „túszul ejtenek” radikális felhasználók, megannyi példát találni. A német nyelvű „Keine Gnade für Kinderschänder” („Nincs kegyelem a gyermekmolesztálóknak”) közösségi oldal esetében egy időben több mint 70 ezren nyilvánítottak szolidaritást a kezdeményezéssel, amennyiben a „Tetszik” gombra kattintást így értelmezzük. Idővel a Facebook törölte az oldalt, mert szélsőségesek a gyermekekkel szembeni visszaélések ürügyén saját propagandájukat terjesztették rajta, például a halálbüntetés németországi visszaállítását követelve (Kölner Stadt-Anzeiger 2011). Itt az enklávék „expanziójáról” van szó egy tulajdonképpeni csoportközi térben, elgondolkodtató szociológiai összefüggésekkel, amelyek jól rezonálnak Sunstein korábban ismertetett észrevételeivel.

⁷ Állandó, etikai szempontokat felvető kérdés, hogy szerencsés-e a „Like” („Tetszik”) gomb elnevezés a legnagyobb közösségi hálózaton, amikor gyakran a „tetszésnyilvánítás” nem másról van szó, mint hogy valaki egyszerűen tájékozódni szeretne egy-egy csoport tartalmáról és azt követni, amire a nevezett gomb kattintását követően lehetőség nyílik.

Ha nyugat-európai szélsőségekről van szó, az egyik leginkább kirívó felvonulási területük az iszlámvita. Sunstein megállapítja, hogy 2001. szeptember 11. óta „exponenciálisan nőtt az iszlám világgal foglalkozó oldalak száma.” Példaként az islam-watch.org honlapot hozza, amely 88 iszlámellenes vagy radikálisan szekularizáció-párti oldalt sorol fel,⁸ olyan nyíltan iszlámellenes blogoktól, mint a Little Green Footballs, amatőr vita-fórumokon át a bangladesi kisebbségek emberi jogi kongresszusának oldaláig. A professzionizmus és igazmondás változatos szintjén álló források közti effajta tömeges összeköttetések (*linkek*) egyik eredménye a néha vitriolos támadások és a sokkalta felelősebb véleményírás közti határvonalak elmosása (Sunstein 2009: 60).

Goodwin (2012) szerint a digitális korszak négy értelemben változtatta meg a modern nyugat-európai szélsőjobb oldalt és az arról alkotott felfogásunkat. Mindenekelőtt előmozdította a hitelességre való törekvést. A közösségi média eszközei lehetővé tették, hogy a radikális csoportok, amelyeket valamikor azzal gúnyoltak, hogy „több betű van neveik mozaikszavaiban, mint ahány név a tagkönyveikben,” immár a hatalom és a befolyás pozíciójának imázsában mutatkozhatnak. Nagy-Britanniában a British National Party volt az első jobb-radikális politikai erő, amely felismerte a világhálóban rejlő potenciált. Sőt, a párt tudatosan arra bízta a követőit, hogy használják az olyan ún. „hashtageket,” mint a #nationalist, vagy a #BNP, vagyis egy olyan technikát, amelynek célja, hogy még nagyobb közönséget érjenek el (Dodds 2011). Annak ellenére, hogy a párt kudarcba fulladt, és inkább elutasítják, sikerült megtartania közel 160 ezer Facebook-követőjét, 2014. április óta harmadával növelve online „támogatói” számát. Ezzel immár megelőzi a kormánykoalíció-tag liberális demokratákat (kb. 101 500), igaz a fej-fej mellett haladó toryktól (kb. 251000) és a jobboldali populista, euroszeptikus UKIP-től (kb. 235000) még mindig lényegesen elmaradnak.⁹ Az iszlamofób utcai mozgalom, az English Defence League Facebook-követőinek száma pedig közel 30 ezer, esetükben erősödés az elmúlt hónapokban nemigen volt észlelhető.

Cass Sunstein (2010: 58) a mozgósító tevékenységgel összefüggésben a White Racial Loyalists oldalt hozza fel példaként, amely a BNP-hez hasonlóan nyíltan felszólítja az összes „fehér faji lojalistát,” hogy keressék fel a „csevegő szobákat” [chat rooms], szálljanak vitákba és toborozzanak új tagokat, helyezték el oldaluk URL-jét minden lehetséges helyre és olyan gyorsan, ahogy csak lehet.

Goodwin szerint a digitális korszak segített a szóban forgó csoportoknak abban, hogy támogatóik hűségét és érdeklődését megőrizték, és egy erős, kollektív identitás kifejlődjön – itt már egyértelműen „enklávékról” és csoportpolarizációról beszélünk. A virtuális közösségekre kulcsszerep hárul annak megértésében, hogy ezek a csoportok miként vonzzák inkább a világukba az embereket, mintsem kitaszítanak őket abból. Fontos, hogy amíg a nyilvánosság (vagy annak fő sodra) nevetség tárgyává tette cze-

⁸ Sunstein könyve 2009-ben jelent meg, jelenleg az islam-watch.org már „csak” nyolcvanegy oldallal áll kapcsolatban, amelyek jelentős része nem elérhető. Az említett Little Green nincs már a felsoroltak közt, ellenben van több már nevében is provokatív oldal, például a Crusade Media.

⁹ A politikusok esetében már más a helyzet: a párt éléről nemrég leváltott Nick Griffin Twitter-támogatottsága gyakorlatilag nem létezik (rendelkezik) követettségé ugyanakkor lényegesen elmarad a nagy pártok vezéréitől (David Cameron konzervatív politikust kb. 747000-en, Ed Miliband munkáspárti vezért pedig mintegy 334000-en követik.)

ket az embereket, a virtuális közösség egy sor közös értéket, normát, jelentést, történelemfelfogást kínál nekik. A virtuális közösség a mindennapi (offline) világból teljesen hiányzó szolidaritást, bajtársiasságot és mindenekelőtt kölcsönös elfogadást nyújt. Úgy érezhetik: nincsenek egyedül, megértik őket, a többiekkel „egyívásúak,” hasonlóan gondolkodnak. Példa erre a „Stormfront,” egy befolyásos oldal globális kitekintéssel, amely a neonácik egyik találkahelye. Ezt a fórumot egy aktivista „második otthonként” jellemezte. Az ilyen oldalak tükrében a szélsőjobb nem pusztán a választások megnyeréséről szól, hanem egy partikuláris hitrendszer és kollektív identitás erősítéséről, annak a jövő nemzedékek számára történő továbbörökítéséről is (Iványi 2014a).

Goodwin nyomán azt is elmondhatjuk, hogy a világháló támogatja a szélsőségek mozgósításának és kapcsolattartásának új alakzatait nemcsak a „kibertérben,” hanem a valós, „offline” világban is. Az online kapcsolattartás magától értetődik. Sunstein (2009: 60) megállapítja, hogy a világhálós felületen az ideológiai rokon oldalakhoz vezető linkeket találni. Például az Unorganized Militia, a White Racial Loyalists, és a White Pride World Wide oldalakat hozza, amelyek a következő oldalakra kalauzsolnak: European Knights of the Ku Klux Klan, German Skin Heads, Aryan nations, Sieghel88, Skinhead Pride, Intimidation One, SS Enterprises, White Future.¹⁰ A Mathaba.net több mint háromszáz oldalt sorol fel, amelyek között találunk többek között pángermán fajvédő, skandináv nemzetiszocialista, okkultista, antiszemita, Ku Klux Klán, szkinhed stb. tartalmakat is.

Ami az „offline” mozgósítást illeti: talán a legjelentősebb példa erre a németországi „Immortal” csoport, amely 2011-ben jelent meg a közösségi média színterén. A Twitteren és más közösségi médiaalkalmazásokon szerveződve nem bejelentett gyűléseket rendez, ahol az aktivisták fehér maszkokat viselnek, fáklyákkal vonulnak fel városi területeken és szélsőséges rigmusokat skandálnak. Nem sokkal egy-egy gyűlést követően videók felkerülnek a Youtube videómegosztó portálra. A csoport erejét és támogatottságát érzékeltető, az ábrázolás a második világháború előtti nemzetiszocialista fáklyásmenetek világát idézi. Az észak-amerikai és nyugat-európai „dzsihádellenes” hálózatok szintén egyre nagyobb mértékben támaszkodnak a közösségi médiára nemzetközi tüntetések és gyűlések szervezésekor. Ahogy az első weboldalak alapításakor is történt, a szélsőjobb ismét bizonyítja, hogy innovatívabb, mint más politikai csoportok a digitális média előnyeinek hasznosításában (vö. Iványi, 2014a).

A nottinghami előadó észrevételeit¹¹ kiegészíthetjük még egy újabb elemmel is, amely a korábbiakkal összefonódik. Ez a gazdasági szolgáltatás funkció, amelybe bizonyos blogok például öltözködés vagy kegy- és egyéb tárgyak árusításával bocsátkoznak, ily módon járulva hozzá egyfelől tartalmaik reklámozásához a mindennapi (offline) életben, másfelől anyagi bevételforrást is biztosítva ezen oldalak üzemeltetői számára, vagyis

¹⁰ Jegyezzük meg, hogy ennyiben talán pontatlan is „enklávékról” beszélni, hiszen a csoportok nem mindig és nem mindenki mástól különülnek el, és még ha nem is egy „makrocsoportról,” ám csoportok közötti együttműködésről, annak változatos megnyilvánulási formáival, mindenképpen beszélhetünk.

¹¹ A felsoroltakon kívül Goodwin szerint az azonnali kommunikációban rejlő erő visszahat magukra a szélsőségekkel foglalkozó kutatókra is, akik számos esetben kapnak személyes sértegetést, vagy vonják kétségbe kutatásaik motívumait épp ezeken az eszközökön keresztül. Ez nem annyira illeszkedik jelen írás gondolatmenetéhez, ezért ennek részletesebb bemutatásától most eltekintünk.

megteremtve fennmaradásuk és szerveződéseik gazdasági alapjait is. Pontosan így járt el a németországi „Altermedia,” amikor alig leplezetten az elmúlt évek úgynevezett „dönergilkosságait” népszerűsítő pulóvereket árult azzal a felirattal, hogy „Killer-Döner – nach Thüringer Art” (Gyilkos-Döner thüringiai módra) (Kölner Stadt-Anzeiger, 2011).

Ugyan kisebb visszhangot kiváltva, mint „túloldali” megfelelőik, ám a közösségi média adta szintéren megtaláljuk a radikális baloldali, marxista-leninista, maoista, trockista eszméket hirdető közösségeket, sőt akár a '70-es, '80-as években aktív terror-szervezetek radikális követőit is, akik vörös csillaggal, sarlóval és kalapáccsal és egyéb, a kommunista mozgalmakhoz köthető jelképek felvonultatásával hirdetik a vonatkozó eszméket. A Mathaba.net közel kilencszáz szocialista, anarcho-szindikalista, kommunista, marxista-leninista, trockista, maoista, zapatista stb. oldalt listáz, ami jóval magasabb, mint a szintén ezen az oldalon listázott neonáci oldalak száma. Megtalálhatók itt az osztályharcról, a kubai forradalomról, a partizán-mozgalmakról szóló ismeretterjesztő oldalak Marx és Engels-kiáltványokkal éppúgy, mint egy-egy szélsőbaloldali (munkás)párt weblapjai. Csak elnevezésében 76 oldalt dedikálnak Marxnak, 39-et pedig Che Gueverának, ötöt pedig kifejezetten Fidel Castrónak.

A jelenség elgondolkodtató történelmi és szociológiai összefüggésein kívül, témánk gondolatmenetébe illeszkedve szintén párhuzamos, virtuális szubkultúrák létét jelzi – ezek ugyanis további csoportok, amelyeken kimutatható az enklávé jelleg.

A Vörös Hadsereg Frakcióhoz (Rote Armee Fraktion) vagy a Vörös Brigádokhoz (Brigade Rosse) hasonló zárt csoportok az érdeklődők csupán párszáz fős Facebook-fórumai (enklávék), viszont olyan, a „hagyományos” politikai elitől erőteljesen balra álló szervezetek követői, mint az Egyesült Királyságban a Socialist Workers Party, tízezres nagyságrendnek örvendő tábor előtt hirdetik a világhálón is antikapitalista, antifasiszta, imperialistaellenes napirendjüket és a forradalom ethoszát. A globális kitekintésű, például a vízfelhasználással kapcsolatos, illetve a helyi jelentőségű, például egy-egy személy magas végkielégítésével kapcsolatos megosztások mellett szakszervezeti tüntetéseken való részvételre történő felhívások is szerepelnek internetes tevékenységükben.

Szélsőséges esetekben ezeken az oldalakon olyan osztályellenes kirohanásokkal is találkozni lehet, mint „halál a burzsoáziára!” – ahogy ezt egy, a bizonyos szubkultúrákban ikonikus Che Guevara képet profilképként beállító felhasználó teszi a „Communism” Facebook-oldalán.

Az oldalak nemzetközi, globális kitekintését jelzi, hogy az Anarcho-Communism oldalon található megosztások és a kísérő hozzászólások derogáló tartalmakkal és jelzőkkel illetik nemcsak például az Amerikai Egyesült Államok déli államaiban élő, vidéki fehéreket (redneck), hanem az ukrán nacionalista Jobb Szektort és az Iraki és Levantei Iszlám Államot is.

Tehát távolról sem állítható, hogy a világháló csak a szélsőjobboldali eszmék találkahelye lenne.

A radikális környezetvédelem¹² online jelenléte

Ezt a mozgalmat az „offline” mindennapi valóságban olyan, vezér nélküli ellenálló szervezetek testesítik meg, mint az Earth First!, amely közvetlen cselekvés ötletére esküszik Földanya védelmében, beleértve a polgári engedetlenséget, és az „ökotázt”¹³ (Manes 1990). Az Earth Liberation Front (ELF) és az Earth Liberation Army (ELA) ez utóbbi eszközt alkalmazzák céljaik elérése érdekében (Finlay, 2003).

Manes (1990) a radikális környezetvédők közé sorolja a „földfelszabadító” (earth liberationist), anarcho-primitivista, az állatfelszabadító, a bioregionalista, a zöld anarchista, a mélyökológus, az ökopszichológus, az ökofeminista, az újpogány, a harmadik utas, a globalizációellenes és antikapitalista csoportokat is.

Ezek az oldalak és csoportok online közösségi hálózatok szférájában olyan, általában tízezres nagyságrendű tagsággal felvértezett enklávék, archetipikus visszhangkamrák, amelyek saját szubkultúráikba záródnak. Saját nyelvezettel, szimbólumokkal, jellemző sajátos szokásokkal, szabályokkal, meggyőződésekkkel, amelyek egy speciális értékrendhez kötődnek.

E csoportok adminisztrátorai változó aktivitással gondozzák a tagok e rendszerbe foglalt megnyilvánulásainak irányát és jellegét, ahogy ez más csoportok esetében is történik az online közösségi hálózatokon.

A több mint 45 ezer fő által követett Deep Green Resistance oldal figyelemfelkeltő, gondolat(é)bresztő), a környezetszennyezés elleni fellépésre felszólító (*wake-up call*), a kihalás szélére jutott állatfajok mellett demonstráló, vagy éppen a női egyenjóság mellett lándzsát törő tartalmakat, a legitimációs ősök (például Nelson Mandela vagy Malcolm X), vagy az ügyet támogató tudósok és hírességek (pl. Chuck D) idézeteit osztja meg. Igen tevékenyen: az elmúlt egy hónapban napi átlagosan hat „bejegyzéssel.”

Természetesen az online közösségi hálózatok adta keretek lehetővé teszik azt is, hogy egy-egy konkrét, releváns eset köré szerveződjön egy világhálós mozgalom. Erre példa a Save Rosia Montana nyílt csoport, ami a verespataki aranybánya elleni tiltakozás online fóruma lett, immár (2014. augusztus 13-án) 13835 fős tagsággal. Bemutatkozó szövegéhez mellékelten egy hatpontos „etikai kódexet” tüntet fel az oldal, amely egyebek mellett óva int a bányával közvetlenül össze nem függő politikai ügyek megtárgyalásától, ám arra ösztönöz, hogy olyan, saját felületekkel rendelkező, ám az oldal szempontjából sem érdektelen témákat – mint a palagáz ügye, vagy a Hamisítás elleni kereskedelmi megállapodás kérdése – a tagok beszéljék meg a bányával együtt.

¹² A radikális környezetvédelem (*angolul: environmentalism*) a nagyobb és már évtizedek óta politikai képviseléssel rendelkező, környezetvédő mozgalom egy alulról szerveződő ága – amely ököcentrikusságában nem ismer kompromisszumot és emiatt elszakadt a mainstream zöld „mozgalmaktól” is – továbbá a mögöttes ideológia elnevezése.

A radikális környezetvédelmi mozgalom arra törekszik, ami a tudós Christopher Manes megfogalmazásában: „egy újfajta környezetvédelmi aktivizmus, amely tabudöntőgető, megalkuvást nem ismerő, elégedetlen a hagyományos természetvédelmi politikával, adott esetben törvénysértő is.” A radikális környezetvédelem feltételezi a vallás és filozófia nyugati eszméinek újragondolásának szükségességét (beleértve a kapitalizmust, a patriarchátust és a globalizációt), adott esetben a természet „újraszentalése” és az ahhoz való visszatérés által (Manes, 1990).

¹³ Különbféle környezetvédelmi indítékkal végrehajtott szabotázsakciók elnevezése

Szintén túlmutat az oldal lokális vonatkozásain az, hogy a tagok nemzetközi eseményekről (pl. a Marlin kanadai aranybányához kapcsolódó halálesetek Guatemalában) szóló híreket osztanak meg szolidaritásból.

Egy-egy ilyen esetben nem is annyira enklávéről van szó: sokkal inkább olyan fórumokról, amelyekre a globális kitekintés és a nemzetközi, vélt vagy valós párhuzamok iránti érdeklődés jellemző, tulajdonképpen szubkulturális alapokon és ezek befogadók más tartalmakkal.

A radikális iszlám a világhálón

Az elmúlt időszakban rég nem látott érdeklődés övezte az Iraki és Levantei Iszlám Állam (IÁ) dzsihadista szervezet megjelenését nemcsak a mindennapi (offline) világban, hanem a kibertérben is. A szervezet – amelynek genezisééről, támogatóiról különben számtalan mendemonda kering éppen az online közösségi hálózatokon, amint arra a jordániai író, Mālik al-'Utāmina (2014) is utal – élénk visszhangot vált ki a teljes világhálón, amint erre a bevezetőben is utaltunk. A Youtube a szervezet arab nyelvű nevének keresőszavaira például körülbelül százezer találatot ad a feltöltött videók között, aminek persze jelentős része inkább hír, dokumentumfilm, amely jobbára távolságot tart az IÁ-tól, sőt elítéli azt. Ám saját himnuszuk és doktrínáik is láthatók a mozgóképeken, ahogy az önjelölt kalifa, al-Bagdādī szónoklatai ('u'ba) is, némelyik több ezres nézettséggel rendelkezik.

Bár gyökeret eresztett az a nézet is – amelyet az egyiptomi tárcacikkíró és politikus Abdelnabi Abdel-Sattar (2014) is oszt – hogy a közösségi média eszközei éppenséggel segíthetnek féken tartani a radikális iszlamista mozgalmakat, az elmúlt évek tapasztalatai egészen mást sejtetnek a politikai szociológiával foglalkozó libanoni professzor, Nadim Mansouri szerint.

Mansouri rámutat, hogy az iszlamista mozgalmak mindig is nagy figyelmet fordítottak a tagok toborzására és hálózataik kiterjesztésére. Ezek a csoportok nagy hasznát látják az azonnali és ingyenes internetes kommunikációnak a világ muszlim közösségeinek elérésében. Ez lehetővé tette az iszlamista szervezetek számára, hogy eszméiket, gondolatrendszereiket helyzetbe hozzák azt követően, hogy a szekuláris és nyugati eszmék világszerte gyökeret eresztettek a kulturális és információs intézményekben.

Az iszlamista mozgalmak mindenesetre nemcsak a tömegek elérése érdekében használják az internet-szolgáltatások adta lehetőségeket, hanem arra is, hogy a hagyományos média felügyeleti sugarán túl tevékenykedjenek a növekvő nemzetközi és belföldi szabályozás közepette. A szerző megállapítja, hogy a média új formái többé már nincsenek kitéve a hivatalos cenzúráknak azokban az országokban, ahol az ilyen mozgalmak megjelentek. Ez a jelenség is növelte a politikai iszlám népszerűségét különféle csoportok, például a fiatalok körében.

Az iszlamista mozgalmak világnézeti alapjai szintén fontosak – folytatja Mansouri. Keretrendszerük konkrét kérdésekre összpontosít, azokat egyfelől a pozitív változások, másfelől a tekintélyelvű rendszerektől való megszabadulás körébe helyezve, szélsőséges esetekben azzal a végső céllal, hogy feltámasszák az iszlám kalifátust. Ezek a mozgalmak a világháló által szólítják az Istenhez a tömegeket, azaz egy olyan médium segítségével,

amely olyan előnyökkel büszkélkedhet, amelyekkel más médiumok nem rendelkeznek.¹⁴ Az iszlamisták jól kihasználják a modern technológia előnyeit, Mansouri egyenesen odáig megy, hogy: az internet immár átvette a mecset szerepét olyan műveletek tekintetében, mint a részvétel, a képzés, a toborzás és a vezetők és a tagok közötti kommunikáció. Ez a kommunikáció nagyon magas népszerűsége tette szert, rokonszenvezők tömegeit vonzva és mudzsáhidokat toborozva.

Ami a további funkciókat illeti: számos ilyen oldal, például az islamonline.net bizonyult sikeresnek abban, hogy hírekkel és általános információkkal szolgáljon az iszlámról, az iszlám törvénykezéséről és a vallásjogi döntésekről (fetvákról). Az oldalon felsorolt célok között szerepel az egység kötelékeinek erősítése, az összetartozás érzés felkeltése a muszlim közösség soraiban, az önbizalom és a remény erősítése köreikben, a tudás művelésének és kicserélésének előmozdítása, beleértve a nemzetközi szinten zajló, arab és muszlim érdeklődésre számot tartó fejleményekről való tudást és a tudatosság terjesztését is (Mansouri, 2014).

Végül konkrét példaként Mansouri a hírhedt nemzetközi terrorszervezetet, az al-Kaidát hozza fel, amely ugyan a radikalizmus skálán igen távol – és szélre – esik a fenti iszlamista mozgalmaktól, ám szintén az újmédiát használja arra, hogy erősödjön. Megalapította saját „produkciós vállalatát” asz-Szaháb néven, amely Oszama bin Ládén videóit és beszédeit terjeszti a terrorszervezetről és a dzsihádról szóló média- és kereskedelmi anyagokkal egyetemben. 2005 és 2006 között az al-Kaida képes volt jelentősen növelni elkészített videóinak számát. 2006-ban az asz-Szaháb ötvennyolc hang- és képanyagot tett közzé. 2007-ben pedig több mint kilencven volt az általuk készített anyagok száma, amelyeket több mint 4500 dzsihádistá oldal közölt. A múltban az al-Kaida kézben juttatta el videóit a televíziós csatornákhöz, ahol azokat megvágták és igényeiknek megfelelően átszerkesztették. Most viszont a terrorszervezet anyagai teljes tartalmát feltölti számos oldalra és fórumra annak érdekében, hogy elkerülje a cenzúrát. Az al-Kaida és a virtuális közösségek közötti kölcsönhatások a tartalomeloszlás drámai növekedésévé lényegültek át.

Ignatius (2014) megállapítja, hogy a fentebb említett Iszlám Állam nemcsak „gyorsabb és fiatalosabb” a régi al-Kaidánál, hanem azon a közösségi médiában való jártasságban is túlszár, ugyanis magas rangú tagjai jelen vannak a Twitteren, az arab és az angol mellett német, indonéz, török és más nyelvű felhasználói fiókokat is „üzemeltetve.”

Sunstein (2009: 75–76) szerint nevetséges lenne a terrorizmust (akár az iszlámot, akár valami egész mást referenciapontnak tekintőt) az új kommunikációs technológiáknak tulajdonítani. Ám kétségtelenül jelen vannak a terrorizmusban azok a szociális dinamikák, amelyeket fentebb tárgyaltunk, például a néhányakat befogadó, (mindenki) mást kizáró napirendekben visszaköszönő csoportpolarizáció. Néhány oldalt a világhálón kifejezetten a terrorizmus támogatására hoztak létre, vagy legalábbis arra, hogy azt rokonszenves színben tüntesse fel. Maguk az al-Kaida tagok is használják az új technológiákat, hogy a hasonlóan gondolkozó emberek közötti vitákat ösztönözzék. Ennek

¹⁴ A közvélekedés szerint az egyik legfontosabb különbség az újmédia és az általa idővel egyre inkább kiszorított hagyományos médiumok között ezen túlmenően az, hogy nemcsak informál, hanem lehetővé teszi az azonnali, kétirányú kommunikációt, egyesíti az interaktivitást a korlátlan tartalomkörrel, az elérhető nagy közönséggel, a kommunikáció globális természetével (Livingstone 1999: 65).

fényében láthatjuk, hogy a terroristákat és a szélsőségeket gyakran egyfajta „torz ismeretelmélet” jellemzi: keveset tudnak a világról, ám az a kevés, amit mégis, az nagymértékben azoktól származik, akik az ő már meglévő nézeteiket felerősítik.¹⁵

Ha van valami, ami közös az olyan dzsihádisták szervezetek, mint az Iraki és Levantei Iszlám Állam oldalaiban és az olyan iszlám fundamentalista oldalakban, mint a Hizb at-Tahrir, vagy az Ansar Beit al-Maqdas Facebook-csoportok, azok bizonyos témák. Mindhárom esetében állandó témát képez az ‘umma (vagyis a teljes muszlim közösség) fenyegetettsége, a nyugati (politikai, katonai és gazdasági) beavatkozások az iszlám világban, valamint a palesztin-ügy, amely most egy olyan országba visz minket a Közel-Keleten, ahol drámai mértéket ölt a szélsőséges oldalak száma és tartalmaik uszító jellege, különösen a 2014. július 8-án kirobbanó gázai fegyveres konfliktussal karöltve csak erősödik.

Szélsőséges online tevékenység Izraelben

Ami az izraeli szélsőjobb oldali aktivistákat illeti, számukra a közösségi média az „ördög játszótere [...] valóságos menedékhely a gyűlölet számára” – véli Richard Silverstein az izraeli-palesztin közeledésnek szentelt progresszív cionista Tikun Olam blog alapítója. A Haaretz napilap szerint a gyűlölködés három legkirívóbb példája „A zsidók bosszúja,” a „Mi mindannyian a terroristák halála mellett vagyunk” és az „Izrael népe bosszút követel” elnevezésű¹⁶ csoportok voltak, amelyek már nem érhetők el, ám témánk szempontjából (is) tanulságosak, ezért látjuk szükségesnek bemutatásukat. Más online közösségek, például a Halál a Hamaszra vagy a Palesztin terroristák reneszánszukat élik az újabb gázai konfliktus kiéleződése nyomán.

Silverstein részletesen bemutatja az első két oldalt. Előbbi tele volt képekkel, amelyek kórházi ágyakon vérző fejű palesztinokat ábrázoltak, akiket összeverték, miután köveket dobáltak, vagy zsidó lányokat próbáltak elcsábítani; a bűncselekmények feltételezettek, a bűnösség azonban bizonyos; ha palesztinokról van szó, az „állítólag” nem létezik. Ezeken az oldalakon számos fotót találunk palesztin személyautók és egyéb palesztin tulajdon megrongálásáról, amelyekkel trófeákként büszkélkednek az ún. „árécudulás támadások” elkövetői¹⁷. Van kép palesztin otthonokra Molotov-koktélt dobáló

¹⁵ Az előbbi fejezetben már érintőlegesen szóba kerültek a terrorizmus online térnyerése megakadályozását célzó nemzetközi fellépések. Ezek az ENSZ Biztonsági Tanács 1624-es határozatára vezethetők vissza, amelynek 2006-os elfogadását követően az uniós belügyminiszterek Londonban egy, a terrorizmus elleni hat pontos programot jelentettek be. A program egy új, az európai muszlimok közötti radikalizálódást és toborzást megfékező jogi keretet tartalmaz. Ezt követte 2007 novemberében az Európai Bizottság ajánlása, amely három új büntetőjogi tényállást javasolt: terrorista cselekedetekre való felhívás, azok végrehajtására való toborzás és kiképzés. Már korábban, 2005-ben az Európai Bizottság közleményt adott ki, amely figyelmeztetett az „erőszakos, radikális csoportokkal való érintkezések egyszerűségére” az egyetem, a média és az internet (chat-szobák, gyűjtő hangú cikkek olvasása stb.) által. „A média szerepet játszhat a terrorista szervezetek tagtoborzásában azáltal, hogy felületet biztosít a terrorista nézeteknek és – különösen az internet közvetítésével – megkönnyíti a radikalizálódott egyének közötti kapcsolattartást” (Fekete 2009: 106).

¹⁶ Hozzávetőleges fordítás az eredeti héber csoportnévből.

¹⁷ Az úgynevezett „árécudulás támadások” egy olyan, a fundamentalista izraeli telepések által folytatott taktika, stratégia és vallott doktrína, amelyek lényege a telepek elleni intézkedések és járulékos károk „meg-

elkövetőkről, tűzkárokat okozó incidensekről, szudáni menekültjogokért tüntető menekülteket érő támadásokról, és dicshimnuszok dicsőítik az ámokfutó terrorista Baruch Goldsteint vagy a hozzá hasonló szélsőségeket. (például „Mily boldogok lehetünk, hogy életünkben adatott nekünk egy ilyen [nagyszerű] Baruch!”)

A „Mi mindannyian a terroristák halála mellett vagyunk” oldal palesztin „terroristák” meggyilkolását ünnepli, olyan hangzatos felhívásokkal, hogy „tudod-e like-olni [terroristák izraeli] gyilkosait?” A meglehetősen aktív (napi 8-10 megosztás) oldalon megtalálni azoknak a képeit, akikkel az izraeli biztonsági erők végeztek, a csoporttagok pedig éljenzik a biztonságiakat, akik megmentenek a könyörtelen terroristáktól. A sugallt tanulság: „a halott palesztin a jó palesztin.” Az egyik képen palesztin „emberrablók” képeit árasztják el vérszomjas hozzászólások, egy másik két büszke telepesszélsőségest ábrázol, amint a biztonsági szabályzatot megsértve szivárognak be a Templomhegyre, arcukon nagy mosollyal annak tudatában, hogy feszültséget szítanak, és gerjesztik a konfliktust a helyet igazgató Waqf-fal. Silverstein leírásában a csoporttagok földrajzilag igen messzi országokból is gyűjtene infomációkat, hogy muszlimgyűlöletüket kielégítsék, így például egyikük egy kínai vasútállomás elleni ujjur támadásról oszt meg egy héber nyelvű újságcikket: „Muszlimok kegyetlenül (amennyire csak ők tudnak lenni) lemészároltak 29 lakost. Gyanú: muszlim terror.” Silverstein konklúziója: nevezzük mindezt annak, ami: zsidó terrorizmus, amely nyíltan semmibe veszi Izrael állam törvényeit, uszít és gyűlöletet kelt a palesztinokkal szemben (Silverstein, 2014).

A már szintén nem elérhető „Izrael népe bosszút követel” csoport, amely izraeli tizenévesek elrablása és meggyilkolását követően alapult és két nap alatt július elején több mint 35 ezer taggal rendelkezett. A csoport tagjai főként tizenévesek és katonák, akik vérbosszút követelő, vagy gyűlölködő képeket osztogattak meg, eleget téve az adminisztrátorok kérésének, akik arra bátorították a csoport tagjait, hogy küldjenek magukról képeket, amely kifejezi a csoport napirendjét és a nevében sugallt üzenetet. Ezek közül néhány képaláírás így szól: „Az arabok gyűlölete nem fajgyűlölet, hanem érték.” Nem mindenki osztotta ezeket a véleményeket, ám az ellentétes véleményen lévőkkel a csoporttagok hamar vitába szálltak a hozzászólások között (Baharir, 2014). A bemutatott oldalak esetében is jellemző az ideológiai rokon oldalakkal való együttműködés, mindjárt a tartalmak kölcsönös megosztása formájában. A „Mi mindannyian a terroristák halála mellett vagyunk” például rendszeresen közli a „Mi mindannyian Hanin Zoabi¹⁸ deportálását akarjuk” oldal képeit és a más palesztinellenes felületeken megjelenőket is.

fizettetése” a palesztin lakossággal vagy az izraeli biztonsági erőkkel, és amelyek főként találmokra elkövetett erőszakcselekményekben nyilvánulnak meg.

¹⁸ Hanin Zoubi Izrael állam törvényhozásának első arab származású képviselője, aki arab pártlistáról jutott be a Knesszetbe.

Magyarország és a szomszédos országok

Magyarországon már hosszú hagyományokra visszatekintő toposz a radikális jobboldal aktív jelenléte a világhálón, illetve a közösségi médiában. Az önmeghatározása szerint nemzeti radikális Jobbik 2014. március 10-én bejelentette, hogy követőik 222 ezer fős tábora révén immár a Facebook legnépszerűbb magyarországi pártja. Hivatalos oldaluknak azóta (tehát negyedév elteltével) már összesen több mint 280 ezren nyilvánítottak tetszést.¹⁹ (A többi parlamenti párt közül az Együtt-PM-nek 198 ezer, a Fidesznek 183 ezer, az MSZP-nek 124 ezer, az LMP-nek közel 41 ezer, a KDNP-nek pedig mintegy 4 ezer szimpatizánsa, követője van a Facebookon. Hasonlóan: a pártelnök Vona Gábort – akinek Facebook-oldala közel 261 ezer követővel rendelkezik – támogatottság terén csak Orbán Viktor miniszterelnök előzi meg, az ő támogatása körülbelül 323 ezer, másoké, Mesterházy Attiláé 220 ezer, Bajnai Gordon 137 ezer követőt számlál, míg Schiffer András 18 ezer felett jár.)

Bejegyzéseikben általában programjuk köszön vissza: a megélhetés, a rend, az elszámoltatás vissza-visszatérő meta-témák, egyszer-egyszer kiegészítve ezeknél szűkebb kategóriákkal, mint például a nyugdíjmelés, a devizahitelek ügye vagy a közbiztonság. Beszámolnak a párt tevékenységéről, például lakossági fórumokról vagy tisztújító kongresszusokról és a párthoz kötődő civil szervezetekhez, például hagyományörzőkhöz kapcsolódó eseményekről.

Első ránézésre üzeneteik tartalmilag nem különböznek a többi politikai erőétől, ám az új, nemzeti konzervatív arculat szellemében nagy szerepet kap a történelmi szimbólumrendszer és ikonográfia. Ugyanakkor, ha a kibontakozó hozzászólásfolyamot nézzük, ott már találkozni politikailag nem korrekt, gyűlölködéssel teli kirohanásokkal is, halálbüntetésre való felszólításokkal az oldal vendégei részéről.

Formailag pedig sok tekintetben még oldaluk korszerűbb is politikai riválisaik felületeinél: jellemző az élénk audiovizualitás (kampányjáró utak filmes dokumentációi) és a legújabb trendek követése (például felhívások úgynevezett „szelfik” készítésére).

Jellemzően aktívak: napi megosztásaik száma a jelen tanulmány elkészülte előtti egy hónapban 0 és 3 között mozgott, napi 2.1-es átlaggal, ami nagyjából megfelel a többi párt aktivitásának, és természetesen jóval alacsonyabb, mint az országgyűlési választásokat megelőzően tapasztalt 3,8-as átlag.

Egy radikális mozgalom, a Betyársereg jelenleg több mint huszonnégyezer követővel rendelkező, 2013. szeptember 30-án indult Facebook-oldala szerint a *„jelen problémáira a múlt eszközeivel, a betyárok mítoszával olyan választ ad, amelytől mindenki megértheti, miért is az a jelmondatunk: Ne bánts a magyart, mert pórul jársz! Vezetőnk képzett harcosként utat mutat katonáinak a sötétség erővel szemben.”* Megosztásaik többnyire beszámolnak aktualitásokról, ismertetik a tevékenységükkel kapcsolatos híreket, az oldalt videóban közzétett felhívásokkal és mozgóképes erődemonstrációkkal gondozzák.

Rendszerellenes (vagy legalábbis ellenzéki hangvételű), ironikus hangulatvételű bejegyzések (például: „a felzárkóztatási politika első gyümölcsei már beértek”), illetve

¹⁹ Ha a „like”-olást, amely eredetileg tetszésnyilvánítást jelentett, támogatásként, nem pedig követésként értelmezzük természetesen.

vélt vagy valós nemzetközi trendekkel szembeni önmeghatározás (például: „a harcos az ellenség a pacifista a hős! Kifordult a világ magából, de mi nem hagyjuk magunkat!”) jellemzik az oldalt.

Hasonló radikális online tartalmak egyebek mellett a Magyarországgal szomszédos országokhoz köthető közösségi hálózatokon is megjelennek.

A Facebookon a román szélsőjobboldali, sovinszta szervezet Noua Dreapta nevét 21 oldal viseli, és számtalan ideológiailag kapcsolódó, személyként regisztrált oldalt is találni. Esetükben általában logójuk és szimbólumuk, a kelta kereszt – általában zöld háttérrel szerepel, ami utalás a két világháború között tevékenykedő, Vaszárda színére, amely szervezet szellemi örököseiről van szó – szerepel profilképként.

Ahogy magának az „anyaszervezetnek” is, ezen oldalak (valójában „online helyi tagozatok” különböző vidékekre, városokra irányultan) bejegyzéseinek fő célpontja a romániai magyar kisebbség, a románok, a homoszexuálisok és a kisebbségben lévő vallásos csoportok. Hívószavaik a „nemzeti önazonosság, szellemi forradalom.” A Twitteren a szervezet oldala 16800 követőt számlál.

A szélsőségesen nacionalista, sovinszta magyarellenes ideológiájú Szlovák Nemzeti Párt zárt csoportjának bejegyzései rendre a szlovákiai magyar és cigány kisebbséget támadják.

Szintén több gyűlöletkeltő oldalt tartalmaznak a közösségi oldalak. Az Anti-Ungaria, Anti-Mad'ari vagy Anti-Tigani elnevezésű csoportok, amelyeket ugyan többnyire töröl a Facebook, időről-időre visszatérnek uszító hangnemmél, közösséget sértő becenevek használatával a csoporttagok részéről, illetve nemzeti jelképeket (zászló, címer) sértő képek megosztásával.

Összegzés

A világhálón, ennél fogva az online közösségi hálózatokon keringő, már-már kontextualizálhatatlannak tűnő és mérhetetlen tartalom nem kis mértékben ideológiai töltetű. Ez magától értetődő: ahogy a közvetlen társas érintkezés mindennapjai során, úgy digitális keretek között is életre kelnek és közvetítettnek ideológiák.

E tanulmány a radikális ideológiák széles spektrumának online jelenlétével kapcsolatban vizsgálta egyebek mellett a politikai szélsőségek, a radikális iszlám, valamint a radikális környezetvédő mozgalmak tevékenységét és funkcióit a kibertérben.

A cikk során gyakran idézett Cass Sunstein (2009) és saját megfigyelések nyomán úgy véljük, hogy ezekben az esetekben a társadalomlélektan által jól ismert csoportpolarizációs jelenségről, Sunstein szavaival élve „infomációs selyemgubókról” és „visszhangkamrákról” van szó, különösen az online közösségi hálózatok zárt csoportjai esetében.

Ezeknek ugyan csak töredékét alkotják „szélsőséges” (pl. terrorista vagy neonáci) oldalak, ezek ezért talán aránytalanul nagy figyelmet is szentelt nekik a tanulmány, az azonban bizonyos, hogy a kibertérben nem beszélhetünk egységes szóláspiacról, amint azt a politikai szélsőségek világszerte, a radikális iszlám, vagy éppen a radikális környezetvédő mozgalmak online példái jelzik.

Sunstein alapul vett tézisével némileg szembehelyezkedve úgy véljük, hogy nincs szó a világháló nyilvánosság széttöredeződéseiről („kiberbalkanizáció”), hiszen az talán

soha nem is létezett, ugyanakkor megalapozottnak véljük a feltételezést, hogy a csoportpolarizáció, és a számos „enklávé” empíriája a viághálón párhuzamos kibertereket eredményez. Inkább az mondható el tehát, hogy a kérdéses folyamatok tükrében nincs kibontakozófélben egy olyan, a techno-utópisták vízióiban gyakran visszaköszönő nyilvánosság, amelynek a világháló és az online közösségi hálózatok adnának otthont.

Azt, hogy helytálló-e maga a széttöredeződést sejtető „kiberbalkanizáció” kifejezés, amikor a világháló inkább egyszerűen nem áll össze integráns egésszé, definíciós alapokon kétlem, ám egyetértünk a szerzővel abban, hogy a csoportpolarizáció létező jelenség, visszhangkamrák jöttek és jönnek létre, amelyek párhuzamos, talán a végtelenben sem összetartó, adott esetben egymással vajmi kevés kapcsolatban álló szubkultúrák meglétét sejtetik.

Annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy mindezt egy világhálós „weimarizálódásként”²⁰ vagy egyszerűen a plurális világnézetek sokszínűségéként érdemes-e felfogni, meghaladja e tanulmány kereteit és a tények és értékek állandóan változó állapota, egyszersmind a világháló újszerűsége miatt talán nem is lehetséges. E tanulmány minden társadalmi pánikkeltő szándék nélkül Cass Sunstein nyomdokain pusztán arra kívánta felhívni a figyelmet, hogy a világháló a csoportpolarizáció miatt egy olyan dezintegrált szóláspiac, ahol különféle radikális csoportok (szubkultúrák) főként – ha nem is kizárólag – magukkal kommunikálnak és állnak kapcsolatban.

Irodalom

- Adelnabi Abdel-Sattar (2014): Social media can help curb radical Islamists. *Asharq al-Awsat Online*. Elérhető: <http://www.aawsat.net/2014/01/article55327159> (Utolsó letöltés: 2014. augusztus 15.)
- Baharir, Ruth Perl (2014): Israelis launch Facebook campaign calling for 'revenge' of teens' murders. *Haaretz*. Elérhető: <http://www.haaretz.com/news/national/1.602661> (Utolsó letöltés: 2014. augusztus 15.)
- Daniels, Jesse (2009): *Cyber racism: White supremacy online and the new attack on civil rights*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Dodds, Paisley (2011): English Defense League, Inspiration For Norway Shooting, Relies On Facebook To Recruit Members. *The Huffington Post*. Elérhető: http://www.huffingtonpost.com/engish-defense-league-using-facebook_n_913235.html? (Utolsó letöltés: 2014. augusztus 15.)
- Dujisin Zoltán (2011): Social media harnessed by the far right. *Al Jazeera Online*. Elérhető: <http://www.aljazeera.com/indepth/features/2011/05/2011524134758420138.html> (Utolsó letöltés: 2014. augusztus 15.)
- Fekete, Liz (2009): *A suitable enemy. Racism, migration and Islamophobia*. London: Pluto Press.
- Festinger, Leon (1954). A theory of social comparison processes. *Human relations*, 7(2), 117-140.

²⁰ Amely értelmében az internet és az online közösségi hálózatok egy olyan „radikális kakukk fészket” alkotják, amely idővel kilöki onnan a többi szubkultúrát és átveszi az uralmat az egész világhálón. A kérdést egy e cikk során több ízben idézett korábbi tanulmányom veti fel, bővebben l. Iványi, Márton (2014): Széttöredező nyilvánosság? Az online közösségi hálózatok és a radikalizmus. *Jel-Kép*, 2014/1. szám.

- Goodwin, Matthew (2012): We must respond to the far right's web threat. *The Guardian*. Elérhető: <http://www.theguardian.com/commentisfree/2012/aug/07/respond-far-right-web-threat> (Utolsó letöltés: 2014. augusztus 15.)
- Hightower, Ross és Sayeed, Lutfus (1995): The impact of computer-mediated communication systems on biased group discussion. *Computers in Human Behavior*, 11 (1995): 2.
- Ignatius, David (2014): Fighting the Islamic State will require patience. *The Daily Star Lebanon*. Elérhető: <http://dailystar.com.lb/Opinion/Columnist/2014/Aug-18/267483-fighting-the-islamic-state-will-require-patience.ashx#axzz3Al2yMtVw> (Utolsó letöltés: 2014. szeptember 7.)
- Iványi, Márton (2014a): Széttöredezett nyilvánosság? Az online közösségi hálózatok és a radikalizmus. In: *Jel-Kép* 2014/1. szám. Elérhető: http://communicatio.hu/jelkep/2014/1/ivanyi_marton.htm (Utolsó letöltés: 2014. augusztus 15.)
- Iványi, Márton (2014b): Községi média: a nyilvánosság elektronikus agorája vagy posztmodern panoptikum? In: *Médiakutató* 2014. nyár. Elérhető: http://www.mediakutato.hu/cikk/2014_02_nyar/10_kozoszegi_media_hatalom.pdf (Utolsó letöltés: 2014. augusztus 15.)
- Kay, Jack & Meddaugh, Priscilla, Marie (2009): Hate Speech or "Reasonable Racism?" The Other in Stormfront. *Journal of Mass Media Ethics* 24 (4): 251-268.
- Kölner Stadt-Anzeiger (2011): Neonazis entdecken Social Media. Elérhető: <http://www.ksta.de/politik/extremismus-neonazis-entdecken-social-media,15187246,12026552.html> (Utolsó letöltés: 2014. augusztus 15.).
- Manes, Christopher (1990): *Green Rage: Radical Environmentalism and the Unmaking of Civilization*, Boston: Little, Brown and Co.
- Mālik al-'Utāmina (2014): Islām al-Facebook yatalāab binā. *Al-Quds Al-Arabi*. Elérhető: <http://www.alquds.co.uk/?p=206476> (Utolsó letöltés: 2014. augusztus 18.)
- Mansouri, Nadim (2014): Social media allows radical Islamism to spread. *Asharq al-Awsat*. <http://www.aawsat.net/2014/01/article55327162> (Utolsó letöltés: 2014. augusztus 15.).
- McNamee, L.G., Peterson, B.L., Pena, J. (2010). A call to educate, participate, invoke, and indict: understanding the communication of online hate groups. In: *Communication Monographs* 77: 257–280.
- Moody, Mia (2012): New Media-Same Stereotypes: An Analysis of Social Media Depictions of President Barack Obama and Michelle Obama. 2012. Elérhető: http://www.ibiblio.org/nmediac/summer2012/Articles/obama_facebook.html (Utolsó letöltés: 2014. augusztus 15.).
- Noelle-Neumann, Elisabeth (2001): *Die Schweigespirale: öffentliche Meinung – unsere soziale Haut*. München: Langen Müller Verlag.
- Perry, Barbara és Olsson, Patrik (2009): Cyberhate: the globalization of hate. *Information and Communications Technology Law*. (18) 2: 185-199.
- Radó Sámuel (1912): Politikai frázisok és jelszavak. A radikalizmus. In: *Nyugat*. Elérhető: <http://www.epa.hu/00000/00022/00097/03123.htm> (Utolsó letöltés: 2014. augusztus 15.)
- Silverstein, Richard (2014): Israel's war on Facebook. *Dissident voice*. Elérhető: <http://dissidentvoice.org/2014/03/israels-war-on-facebook/> (Utolsó letöltés: 2014. augusztus 15.)
- Spears, Russell, Martin Lee és Stephen Lee (1990): De-individuation and group polarization in computer-mediated communication. 29 *British J. Soc. Psych* 121.
- Der Standard (2006): Ein avantgardistischer Spürsinn für Relevanzen. *Der Standard*. Elérhető: <http://derstandard.at/2372764> (Utolsó letöltés: 2014. augusztus 15.).
- Sunstein, Cass (2009): *Republic.com 2.0*. New Jersey, Princeton University Press.
- Taylor, J. és MacDonald, J. (2012): The effects of asynchronous computer-mediated group interaction of group processes. *Social Science Review*: 260–274.
- Vinokur, A. és Burnstein, E. (1974): Effects of partially shared persuasive arguments on group induced shifts: A group problem-solving approach. In: *Journal of Personality and Social Psychology*: 305–315.

- Wallace, Patricia (1999): *Psychology of the Internet*. Cambridge University Press.
- Wallerstein, Immanuel (2010): *Bevezetés a világrendszer-elméletbe*. Budapest: Eszmélet Kiadó könyvtár.
- Williamson, L., és Pierson, E. (2003): The rhetoric of hate on the internet. Hateporn's challenge to modern media ethics. *Journal of Mass Media Ethics*, 18: 250–267.
- Yardi, Sarita és Danah, Boyd (2010): Dynamic Debates: An analysis of group polarization over time on Twitter. In: *Bulletin of Science, Technology and Society* 30 (5): 316–27
- Younge, Gary (2012): Who thinks about the consequences of online racism? *The Guardian*. Elérhető: <http://www.theguardian.com/commentisfree/2012/jul/12/consequences-of-online-racism> (Utolsó letöltés: 2014. augusztus 15.).

Iványi Márton arab filológus és újmédia kutató 2010-ben végzett az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának arab-kommunikáció szakpárján. 2011-ben a Budapesti Kommunikációs Főiskolán politikai kommunikációs elemző posztgraduális képzést szerzett. 2012 óta a Budapesti Corvinus Egyetem Társadalmi Kommunikáció Doktori Iskolájának PhD-hallgatója, kutatási témája a közösségi média vélt vagy valós katalizátori szerepe a társadalmi mozgalmakban.

A blended learning módszer alkalmazásának lehetőségei a számítástechnika oktatásában

Elméleti keretek

Az utóbbi néhány évben a világ számos területén egyre több pénzt fektetnek a számítástechnika oktatására. Gondolunk itt elsősorban a számítástechnika és informatika, valamint a programozási nyelvek oktatására, mely világviszonylatban is a legdinamikusabban fejlődő ágazatoknak tekinthetők. Az Informatics Europe és ACM 2013-as jelentése szerint a számítástechnika oktatása terén számos európai ország, köztük az Európai Unió tagállamai is lemaradnak az amerikai és ázsiai oktatási intézményekkel szemben. Sok esetben az iskolák és a tantervek megragadtak egy szinten és a tanárok képzettsége és kompetenciája sem a megfelelő szintű. Ezen mielőbb változtatni kell, hiszen a 21. században a digitális írástudás már nem csak az Office csomag ismeretéből kell, hogy álljon. Erre a problémára hívja fel a figyelmet a Code.org Foundation is, melyet a világ vezető IT cégei alapítottak. A jövőre nézve ugyanis bármely gazdaság számára kulcsfontosságú lehet az, hogy az ott élő emberek milyen szinten sajátították el a számítástechnika alapjait. Ezen alapok pedig leginkább a középiskolai oktatásban sajátíthatók el és határozzák meg a tanulók továbbtanulási pályáját a számítástechnika irányába. Ahhoz viszont, hogy tartós sikereket lehessen elérni, változtatni kell a tanítás módszertanán is, melyet a mai modern társadalom igényeihez kell igazítani.

Ha azonban adottak a közel azonos oktatási feltételek, akkor mi miatt teljesítenek az OECD PISA felmérésben egyes régiók jól, amíg mások átlag alatt? Lehetséges ok a tanár, diák, tananyag háromszög változásában rejlik, hiszen a tanulók tanuláshoz való viszonya már a múltban is folyamatosan romlott (Csapó 2002) és bármely tapasztalt pedagógus állíthatja, hogy ez ma sincs másként. A PISA felmérései rámutatnak arra a tényre, hogy elenyésző azoknak a diákoknak a száma, akik a „megértés- emlékezés” módszerével tanulnak. Ehelyett legtöbbször még mindig a memorizálással próbálják ezekben tartani a tanultakat, azaz a tananyag megértése, értelmezése helyett annak változatlan formában való reprodukálását helyezik előnybe (Molnár 2003). A kutatások szerint az OECD országok közül ez kifejezetten hangsúlyozott Magyarországon, Ausztriában és Lengyelországban (OECD 2009). A memorizálás azonban szinte lehetetlenné teszi az olyan tantárgyak és tananyagok elsajátítását, melyeknél a megértés az alapkőve a tudásnak, ide tartozik többek között a számítástechnika tanítása is.

Persze nem csak a tanulóknak, hanem az őket tanító pedagógusoknak is rálehetünk több hiányosságra. Mert bár adott a modern eszközök tárháza, ez nem jár közvetlenül együtt a módszertani kultúra megújulásával, mivel legtöbbször a jól képzett és a számítástechnikában jártas pedagógusok is a hagyományos módszereket választják (Török-Kárpáti 2009). Török és Kárpáti egy 2009-ben készült kutatása több ponton is rámutat arra a tényre, hogy az általuk vizsgált mintában egy-két tanár kivételével a legtöbb esetben (53%) a klasszikus módszerekkel tanítanak, még a résztvevők 33% egyáltalán nem használt „újgenerációs” módszereket az oktatás során. Egy 27 országot felölelő felmérésből (Kozma 2011) is kiderül, hogy a tanárok 66%-a engedélyezi hogy a diákok használjanak számítógépet az órán, ám a tanároknak csak kevesebb, mint 25%-a veszi igénybe a tanításhoz a számítógépet.

Talán ezen tudna változtatni a blended learning módszer, mely összeköti a hagyományos és korszerű tanítási-tanulási formákat. Így helyet kap a személyes és távolsági konzultáció, a nyomtatott- és elektronikus tananyagok hozzáférése, illetve az info-kommunikációs eszközök használata. A blended learning a tananyagot kooperatív, változatos módszerekkel és egyénre szabott formában teszi hozzáférhetővé.

A blended learning a számítástechnika oktatásában

A számítástechnika oktatásának buktatóit keresve hol a diákokra, hol a tanároknak lehetne mutogatni, azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy a jelenlegi modern társadalomban változnak az emberi viszonyok, az értékek, és átalakul az oktatás is. Az új oktatási módszerek „nem zárják tantermekbe és rendezik padosorokba” a diákokat, hiszen a világháló lehetőséget ad az egyéni tanulásra, továbbá neves előadók gazdag demonstrációs anyaggal illusztrált virtuális „tanóráinak” meghallgatására is (Sós 2009). Egyre inkább elterjedt az a vélemény, hogy a modern világ problémáira, annak eszközeivel kell válaszolni. A gondok megoldásaként Node (2003) a következőket írja: „A jó tanár mindig változtatja az oktatási stratégiáit, módszereit, hogy megvalósíthassa céljait, ez azonban nem új keletű dolog. Újdonság azonban az, hogy a mai internet-alapú eszközök elősegítik a kommunikációt az interakcióval és a kollaboratív tanulással oly módon, ahogy eddig nem volt lehetőség. A mai modern eszközök elérhetőségével a digitális tanulási technológiák lehetővé teszik az osztálytermi erőforrások elosztását”.

Manapság már több új tanítási/tanulási módszerrel kísérleteznek. Ilyen például a *Self-learning* (önálló tanulás), tapasztalati tanulás (saját élményű tanulás), nyitott tanulás, médiatanulás, digitális oktatás vagy a *blended learning* (vagyis oktatás). Ezeknél az oktatási módszereknél a tanároknak elsősorban a tanulás folyamatát kell beindítani, például az elsajátítási célra ösztönzéssel. Fel kell ébreszteni a diákokban az érzést, hogy a tanulásra fordított idő mennyiségével javul a tananyag megértése és gyarapodik a tudásuk önmagukhoz mérten (Fejes 2011).

Az oktatási módszertanváltás mellett többen párhuzamot vonnak a diákok osztálybani létszáma és annak sikeressége között (Rovai-Jordan 2004; Ehrenberg 2001), hiszen az osztály mérete és légköre jelentősen befolyásolja a tanulás hatékonyságát. A nagy osztályok ugyanis limitálják a tanár lehetőségeit, mert nem képes minden egyes pillanatban az individuális munkára, ami a számítástechnika oktatásában igenis fontos. Természe-

tesen az iskola velejárója, hogy alkalomadtán ezek a tantermek zajosak és kaotikusak, emiatt a pedagógus sokszor kénytelen kompenzálni, összeolvasztani a különböző pedagógiai módszereket, stílusokat, ami közvetlenül és közvetve kihat a tanítás minőségére. Több kutatás (Dee-West 2011) is felhívja a figyelmet arra, hogy a kisebb csoportban való tanulás javíthatja a nem-kognitív tanulási képességet, illetve találunk olyan megközelítést is, mely kapcsolatot talál a létszámcsökkenés és az oktatás minőségének javulása között (Ehrenberg 2001; Piketty-Valdenaire 2006). Bár itt meg kell jegyezni, hogy amíg Európában a kisebb osztályok teljesítenek jobban, addig Kínában az olyan osztályokkal is sikereket tudnak elérni, melynek létszáma 35 feletti. Erre már magyar kutatók is felhívták a figyelmet, mert tény, hogy bár 2000 óta javulás mutatkozik, azonban még mindig nem elhanyagolható a magyar diákok körében a kooperatív módszerrel szemben tanúsított ellenszenv (Németh-Habók 2006). Ez a tény alátámasztja azt az elképzelést, miszerint a közép-európai nemzetek a kiscsoportos vagy az önálló munkakörnyezetben érzik jobban magukat.

Más tekintetben a kutatók már régóta keresik arra a kérdésre a választ, hogy mi lehet az oka a gyenge teljesítménynek az iskolákban. Egyik fő okot abban látják, hogy a gyengén teljesítő tanulókat gyakran szorongás jellemzi (Kürti 1988). Több kutató rámutatott arra, hogy a szorongás gátolja az új ismeretek befogadását, felidézését és alkalmazását, így alulteljesítéshez vezet (Gömör 2006).

További kutatások is alátámasztják azt a feltevést, hogy a kiscsoportos vagy az individuális tanulási formák felválthatják a csoportos tanulást. Többek között ezt is vizsgálja a PISA teszt. E kutatások alapján megállapítható, hogy sok tanuló az önálló ismeretszerzést preferálja, és keresi az olyan helyzeteket, ahol:

- az ismeretszerzés folyamatát képes irányítani,
- a feladatok megoldásához tudatosan saját tanulási stratégiákat választhat ki,
- saját tapasztalatból szerzett ismereteket és képességeket használhat,
- valamint kellően motivált a tanulásban.

Az önálló tanulási modulok lehetővé teszik, hogy a tanuló felülvizsgálja az egyes tartalmakat, vagy ha szükséges, előre tanulja azokat (Alvarez 2005). A diákok egy jól szervezett iskolában nem passzív gépezetként dolgoznak, ahol csak a megkapott információt dolgozzák fel, hanem aktívan részt vesznek a munkában, melyet a már korábbi ismeretek és tapasztalatok alapján kialakított módon végeznek el (Goldman-Rakestraw 2000). A tanuló legtöbbször képes a cél érdekében megfelelően és jól kezelni a saját tanulási módszereit, a meglévő tudás és információ forrásait, melyet az adott feladathoz legjobban illő stratégiával old meg (Zimmerman-Clearly 2009). E képesség nem csak az iskolában fontos, hanem az LLL-hez (*Life Long Learning* – egész életen át tartó tanulás) is szükséges. Az önálló tanulás mellett szól, Papageorgiou és Johnson (2005) elmélete, mely szerint fiatal korban a konkrét fizikai megtapasztalás és az élmény döntően meghatározzák, hogy mely kognitív fejlettségi szakaszban milyen hosszú ideig marad meg a megtanult tananyag. Zitter és Hove (2012) kutatásukban a „hibrid” tanítási módszer gyakorlati alkalmazását vizsgálták, mely módszerben a tanulók az iskola „elméleti síkját” állították szembe a „munkával tanulás” módszerével. Itt a tanulók a tudásuk egy részét nem az órán, hanem „élesben” egy konkrét feladat elvégzése közben ismerhették meg, mely így tartósabb tudást eredményezett.

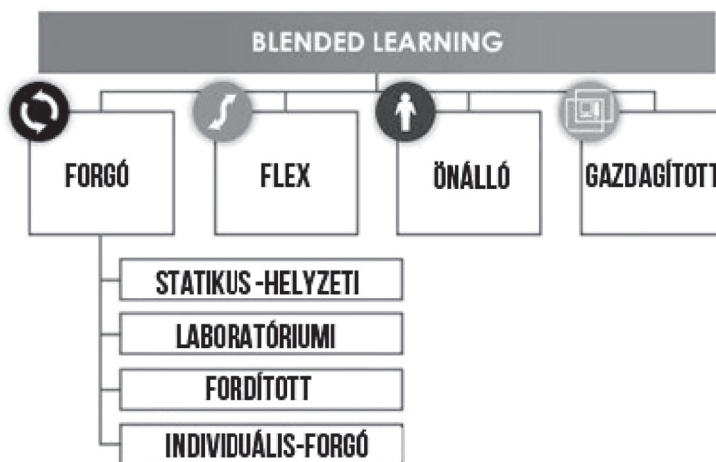
Dézsi (2010) a következő informális tanítási módszereket vázolta fel:

- **Egyéni munka/Önképzés (*Self Training*)**, amelynek során a tanulók a saját tanulási és munkatempójuknak megfelelően sajátítják el az ismeretek. Ez a tanulási forma feltételezi mindazokat az eszközöket, segédanyagokat, forrásokat, amelyek az új ismeretek elsajátításához szükségesek.
- **Tapasztalati tanulás (*Experiential Learning*)**: A tanulás egy ciklikus fejlődési folyamatként értelmezhető, amelyben a résztvevők először megszereznek valamilyen tapasztalatot, ezt követően elemzik és értelmezik. Ennek alapján kerül kialakításra vagy módosításra a saját tevékenység, majd megtörténik a megszerzett ismeretek ki- próbálása új környezetben. Ebben az új szituációban szerzett tapasztalatokkal pedig a körforgás újraindul.
- **Szabad vagy független tanulás (*Free or Independent Learning*)**: olyan tanulási gyakorlatra utal, amely nem kapcsolódik semmiféle oktatási intézményhez, nincs formális ellenőrzés vagy irányítás, a tanulás folyamatát a tanuló képességei, lehetőségei határozzák meg.
- **Munkával történő oktatás (*On the Job Training*)**: az egyik legcélrányosabb oktatási forma, a gyakornoki tanulás megfelelője. Úgy is nevezik, hogy egy az egyben tanulás a munkában. Ez a módszer alatt azt értjük, amikor az adott munkafolyamatban jártas személy (szakértő) instruktorrá (mentorrá) válik, és a tanuló (gyakornok) az ő irányításával tudja elsajátítani az adott munkafolyamatot.
- **Külsőtanulás (*External Learning*)**: olyan tanulási forma, amely során a résztvevőknek nem kell bekapcsolódniuk egy formális képzésbe, hanem egyéb táv- vagy médiaoktatási eszközök segítségével valósul meg az ismeretszerzés.
- **Othhontanulás (*Home Learning*)**: nagyon közel áll a szabad, illetve a tapasztalati tanuláshoz, a tanulás illetve a tanítás nem kötődik oktatási intézményhez.
- **Távoktatás, távtanulás (*Distance Learning, Distance Education*)**: jellemzője, hogy a képzés során a tanuló és a tanár közötti távolságot megfelelő technikai eszközökkel át lehet hidalni.
- **Médiatanulás (*Learning by Media*)**: a független vagy szabad médiatanuláshoz hasonlítható. Sajátossága azonban a médiához való kötöttség, így a tanulás szabadságfoka a médiától, illetve a szolgáltatótól függ.
- **A digitális oktatás (*Digital Education*)**: az ismeretátadás során alkalmazott technikai eszközök – elsősorban a számítógép és szoftverek – függvénye.
- **Vegyes oktatás (*Blended Learning*)**: az eddig tárgyalt oktatási/tanulási módszereket alapul véve alakult ki a vegyes tanulás módszere illetve fogalma, amely a hagyományos oktatási módszereket és a digitális oktatás módszereit ötvözi.

A blended learning valójában a lehetőségek tárháza a számítástechnika oktatása terén. Az Internet, a digitális média, illetve a hagyományos előadások és tankönyvek kombinálásával kialakított oktatási módszer már számos oktatási intézményben alkalmazást nyert. A tanóra keretein belül a kognitív, problémamegoldó módszerrel dolgoznak a tanárok, míg a tananyag többi részét egy online, leggyakrabban CMS (Moodle) alapú felületen keresztül teszik közzé a diákok számára (Rovai-Jordan 2004). A CMS lehetővé teszi, hogy a tevékenységek a tanteremben és az online felületen is megvalósuljanak. Például a tanár képes a tananyag megosztására úgy, hogy közben meghatározza a beadási

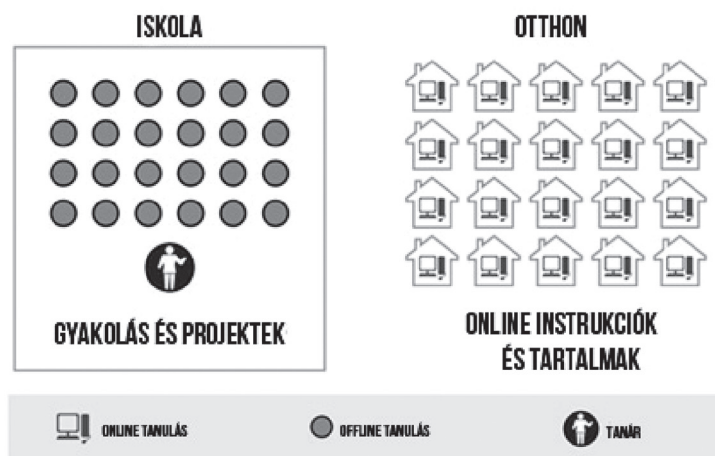
határidőket, a feladatok típusait, stb. Az ilyen automatizált oldalak segítségével a tanárnak több ideje marad az individuális munkára a diákokkal (Schmidt 2002). Ezt a módszert már évek óta használják eredményesen az internetes nyelviskolák eszközeként.

A blended learning általános felépítését az 1. és 2. ábra szemlélteti, melyen jól látható hogy alapvetően négy alapkategóriából épül fel a módszer: a forgó, a flex, az önálló és a gazdagított kategóriából. Ezen belül a forgó modellt további négy egységre tagolhatjuk: a helyzeti, laboratóriumi, fordított és az individuális forgó modellelre.

1. ábra.

A blended learning felépítése. Forrás: Heather és Michale, 2012

2. ábra.

A forgó modell felépítése. Forrás: Heather S. és Michale B.H., 2012

A blended learning rámutat arra, hogy szükséges a tanár-diák kapcsolatrendszer, nem teljesen hatékony a kizárólagos e-learning módszer. A tanulóknak szükségük van az iskolára, iskolatársakra és a tanárookra. Jennings és Greenberg (2009) szerint a tanulás megköveteli a rendezett és együttműködő környezetet a tanórán és azon kívül is, hiszen az iskolai légkör egy olyan hely, mely magába foglalja a hangulatot, a normákat, az értékeket, és a tanár-diák kapcsolatot. Az oktatási intézményen belül társadalmi kapcsolatok és a tanulást elősegítő környezet alakul ki (Birch-Ladd 1998). A különböző problémák megoldása, a nehézségek leküzdése és megbeszélése a diáktársakkal és a tanárral olyan tevékenységek, melyek hozzájárulnak az ún. meta kognitív képességek és ezen keresztül a kognitív és általános intellektuális képességek fejlődéséhez (Adey 1999). Alvarez (2005) álláspontja szerint sem a teljesen online sem pedig a teljesen offline tanulási módszerek nem elegendőek ehhez, ezért szükséges integrálni a modern és a hagyományos eszközöket az oktatás során.

Kutatásunk felvázolása

Kutatásunk során megvizsgáltuk, hogy a számítástechnika oktatásában mennyire hatékony a blended learning módszer a hagyományos oktatással szemben. A kiválasztott osztályokban végzett kutatás során két csoportra osztottuk a diákokat. Az egyik csoportban hagyományos módszerrel történt az oktatás, míg a másik csoportnál alkalmaztuk a blended learning módszert.

Vizsgálatunkkal elsősorban arra szerettünk volna választ kapni, hogy a blended learning tanítási módszerrel hatékonyabbá válhat-e számítástechnika oktatása. Emellett a következő kérdésekre próbáltunk választ kapni: javít-e a diákok teljesítményen a blended learning módszer, mennyivel javult a tananyag átláthatósága az órán, tartósabb marad-e megszerzett tudás, hogyan ítélik meg a tanulók ezt a módszert.

Kutatásunkat a zentai (Szerbia) Bolyai Tehetséggondozó Gimnázium és Kollégiumban végeztük. Az iskolában három szakra iratkozhatnak a diákok: természettudományi, képzőművészeti és sport szakirányra. A kutatást a természettudományi szakon végeztük el a programozási órák alkalmával, mivel leginkább itt találkozhatunk olyan anyagrészekkel, melyeknél az elméleti alapok ismerete nélkülözhetetlen a gyakorlati feladatok megértéséhez és kidolgozásához. A második, harmadik és negyedik (azaz tizedik, tizenegyedik és tizenkettedik) osztályban összesen 56 diák tanul ezen a szakon. A programozást a második (tizedik) osztálytól oktatják az iskolában. Minden osztályban két csoportot alakítottunk ki, melyekben az egyik a hagyományos, míg a másik a blended learning módszerrel tanulta a programozást. Bár a diákok egy része nehéz anyagi körülmények között él, mégis többnyire mindannyian rendelkeznek saját számítógéppel, illetve mindig hozzáférhetnek az iskola által biztosított digitális tantermekhez, ezáltal a lehetőség biztosított az önálló tanuláshoz a számítógép és az internet segítségével, amelyek nélkülözhetetlen kellékek a blended learning esetében. A vizsgálatban tehát három osztály 56 tanulója vett részt, ebből 28-an a blended learning módszeres csoportban és 28-an a hagyományos csoportban. A résztvevők számát osztályokra lebontva az alábbi táblázat szemlélteti:

1. táblázat.

A tanulók évfolyam és csoportosítás szerinti felosztása

<i>Osztály</i>	<i>Blended learning csoport</i>	<i>Hagyományos csoport</i>	<i>Összesen</i>
12. évfolyam	8	9	17
11. évfolyam	10	10	20
10. évfolyam	10	9	19
Összesen	28	28	56

A hagyományos csoportban a már megszokott tanítási módszerrel a tanulók frontálisan ismerkedtek meg a tananyag elméleti részével, majd ezután felméréssel vizsgáltuk az elsajátított tudást. A diákok önállóan gyakorlati feladatokat oldottak meg, majd a következő tanórán hasonló módszerekkel ismét felmértük a rögzített tudás mértékét, és ezt a felmérést egy hónap elteltével megismételtük. Minden felmérés alkalmával maximum száz pontot lehetett összegyűjteni.

A blended learning módszert alkalmazó csoportban a tanulók az új tananyag elméleti részével előre otthon ismerkedtek meg, de biztosított volt az on-line konzultáció a tanárral. A tanóra elején felméréssel vizsgáltuk a megszerzett tudás mértékét, majd rövid közös áttekintés (konzultáció) után önállóan gyakorlati feladatokat oldottak meg. A rákövetkező órán hasonló módszerekkel ismét felmértük a rögzített tudás mértékét, és ezt a felmérést egy hónap elteltével megismételtük. Itt is minden felmérés alkalmával maximum száz pontot lehetett összegyűjteni.

A tanulók először egy elméleti tesztet oldottak meg, majd egy gyakorlati feladatsort számítógépen. Ezek az eredmények a 2. táblázat Elmélet és Gyakorlat oszlopában vannak feltüntetve. Fontosnak tartottuk még megfigyelni, hogy a gyakorlati feladatot mennyi idő alatt dolgozzák ki a diákok (Gyak.idő – percekben kifejezve). A blended learning csoportnál rögzítettük, hogy ki mennyi időt töltött a tananyag elsajátításával (Tan.idő – percekben kifejezve). A hagyományos csoport esetében a tanulással eltöltött idő megegyezik a dupla tanóra hosszával. A következő órán egy újabb elméleti felmérést írtak a tanulók (1. teszt), majd egy hónap elteltével ismét (2. teszt).

Kikértük a diákok véleményét arról, hogy a blended learning módszer javított-e az egyéni teljesítményükön, (Vél. 1), illetve hogy mennyivel lett átláthatóbb a tananyag az órán az eddigi órákhoz képest (Vél. 2).

Az elméleti teszteken és a gyakorlati feladat esetében is legtöbb 100 pontot lehetett elérni. A véleményeket 1 és 5 között lehetett pontozni (1 – egyáltalán nem értek egyet, 5 – teljes mértékben egyetértek)

2. táblázat.

Az elért eredmények és vélemények csoportonként

<i>Osztály</i>		<i>Elmélet</i>	<i>Gyakorlat</i>	<i>Gyak.idő</i>	<i>Tan.idő</i>	<i>1.teszt</i>	<i>2.teszt</i>	<i>Vél.1</i>	<i>Vél. 2</i>
4. (12)	Blended learning	88,5	96	30,5	75,6	88,1	83,8	3,1	4,2
	Hagyományos	77,7	89,9	35,2	85	79,4	76,7	2,9	–
3. (11)	Blended learning	97,5	75,8	37,1	69	93,8	75,2	4	4,3
	Hagyományos	85,9	65	40	90	83,8	72	3,4	–
2. (10)	Blended learning	92	89,5	28,4	69,5	82	80,5	3,4	3,3
	Hagyományos	80,6	85	35,1	80	75	71,1	3,4	–

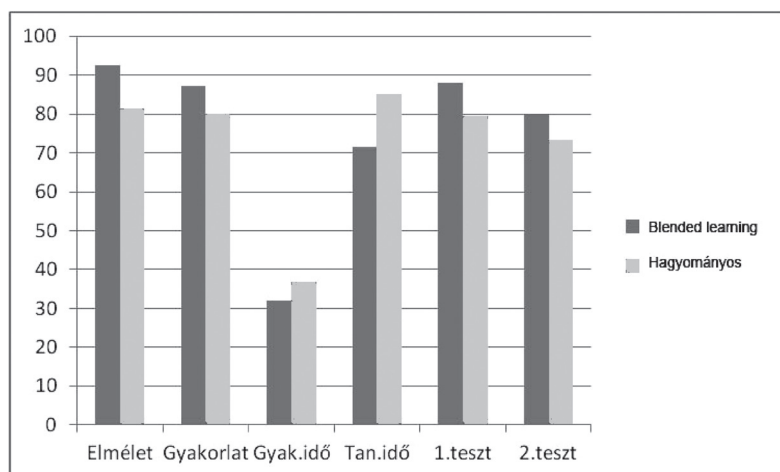
Ha átlagoljuk a blended learning csoport és a hagyományos csoport teljesítményét mindhárom osztályban, akkor látható, hogy a blended learning csoport minden szempontból jobban teljesített.

3. táblázat.

A Blended learning és a hagyományos csoportokra számolt átlagok

	<i>Elmélet</i>		<i>Gyakorlat</i>		<i>Gyak.idő</i>		<i>Tan.idő</i>		<i>1.teszt</i>		<i>2.teszt</i>	
	<i>átlag</i>	<i>szórás</i>	<i>átlag</i>	<i>szórás</i>	<i>átlag</i>	<i>szórás</i>	<i>átlag</i>	<i>szórás</i>	<i>átlag</i>	<i>szórás</i>	<i>átlag</i>	<i>szórás</i>
Blended learning	92,6	12,2	87,1	19	32	8,1	71,4	17,4	88	15	79,8	23,4
Hagyományos	81,4	16,7	80	27,3	36,8	7,6	85	4,2	79,4	14,3	73,3	22,7
Különb-ség	11,2		7,1		-4,8		-13,6		8,6		6,5	

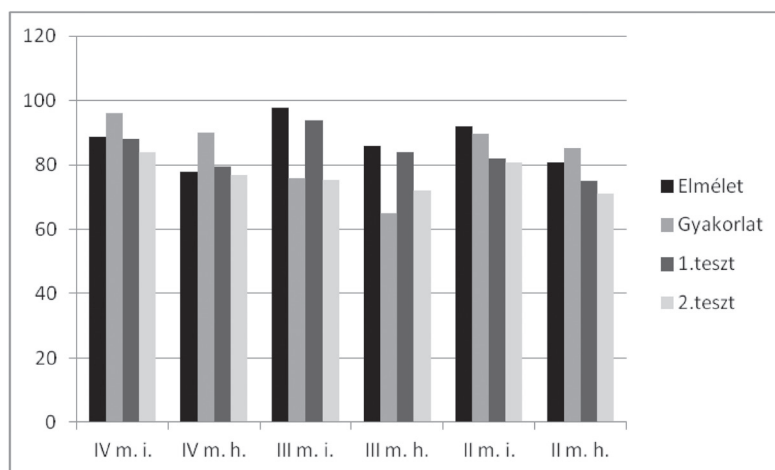
Az elméleti tesztek eredményében van a legnagyobb különbség, a blended learning csoport tanulói átlagban 11,2 ponttal szereztek többet, mint a hagyományos csoport. A gyakorlati feladatot 7,1 ponttal írták meg jobban, és átlagban közel 5 perccel kevesebb időre volt szükségük a feladatok megoldásához. A tanulási idő is lecsökkent, ám hozzá kell tenni, hogy a blended learning csoportnak még szüksége volt plusz időre, amikor a tanárral átismételték a tananyagot, és gyakorlati feladatokat oldottak meg, ezt nem fedi a 13,6 perc időnyereség, azonban ez a többletmunka meghozta gyümölcsét, mivel a blended learning tanulói mindkét további teszten jobban teljesítettek, mint a hagyományos csoport. Megfigyelhető, hogy az elméleti és a gyakorlati teszt szórásai között kevesebb a különbség az blended learning csoportnál, a két felmérőnél pedig közel azonos a szórás.

3. ábra.

A blended learning (inverz) és a hagyományos csoportokra számolt átlageredmények

Mivel minden osztályban más elméleti és gyakorlati ellenőrzőt kellett a diákoknak megoldani, ezért érdemes összehasonlítani az osztályon belüli eredményeket is. Ha egyenként megfigyeljük az osztályokat, és azon belül a csoportokat, akkor ugyanaz a tendencia állapítható meg, mint a csoportátlagokból.

4. ábra.

Az osztályonkénti csoportokra számolt átlageredmények

Tanári szemszögből nézve sokkal is könnyebb volt az inverz csapattal dolgozni, mivel a diákok már úgy érkeztek az iskolai órára, hogy otthon átnézték, megtanulták a tananyagot, és az órán már csak egy rövid tudáscsiszolásra volt szükség, esetleg néhány összetettebb dolgot kellett megmagyarázni, körülírni, hogy mindenki teljes mértékben megértse az adott tananyagot.

Összefoglalás

Több kutatás is foglalkozott világszerte az „alternatív” oktatási módszerek hatékonyságának kivizsgálásával. Az egyik leginkább elfogadott módszer az ún. blended learning, azaz a vegyes, kombinált oktatási módszer. Ezt a számunkra viszonylag új oktatási módszert számos országban, leginkább az Egyesült Államokban és Nagy Britanniában már régóta használják, főként nyelvvoktatásban, de a számítástechnika oktatásában is nagy jelentőségű. A blended learning kombinálja az Internet és a digitális média alkalmazását a hagyományos tantermi előadásokkal és konzultációkkal, illetve az iskolai és az otthoni tanulást. Leginkább a tanóra keretein belül a kognitív, problémamegoldó módszerrel dolgoznak a tanárok, míg a tananyag többi részét egy online, leggyakrabban CMS (Moodle) alapú felületen keresztül teszik közzé a diákok számára.

Felmerülhet a kérdés, hogy ha a blended learning módszer ilyen hatékony, akkor miért nem alkalmazzák több iskolában Magyarországon vagy Szerbiában is. Talán sok esetben hiányzik egy jól szerkesztett és könnyen kezelhető online felület a tanárok és diákok számára, amely valójában egy virtuális tanterem lenne. Egy ilyen rendszer beüzemelése, működtetése és tananyaggal való feltöltése viszont nem egyszerű. A tanároknak plusszmunkát jelent, munkaidőn kívül is foglalkozni kell a diákokkal az on-line konzultációk keretében, a digitális tananyag elkészítése és feltöltése is időigényes.

Kutatásunk során azt igyekeztünk kivizsgálni, hogy a számítástechnika oktatásában mennyire hatékony a blended learning módszer a hagyományos oktatással szemben. A kiválasztott osztályokban végzett kutatás során két csoportra osztottuk a diákokat. Az egyik csoportban hagyományos módszerrel történt az oktatás, míg a másik csoportnál alkalmaztuk a blended learning módszert. Az eredmények alapján elmondható, hogy a blended learning módszert alkalmazott csoport tanulói jobban teljesítettek, mint a hagyományos csoport tagjai.

A közeljövőben hasonló felmérést szeretnénk készíteni az általános iskolás tanulókkal is. Kíváncsiak vagyunk a módszer hatékonyságára a fiatalabb diákok esetében is.

Irodalom

- Alfred, P. R., Hope, M. J. (2004): Blended Learning and Sense of Community: A comparative analysis with traditional and fully online graduate courses. Regent University, USA
- Alvarez, S. (2005): Blended learning solutions. In: B. Hoffman (Ed.), Encyclopedia of Educational Technology
- Artelt, C., Baumert, J., Julius-McElvany, N., Peschar, J. (2003): Lerner for Life, Student approaches to learning. Results from PISA 2000. OECD, Paris In B. Németh Mária és Habók Anita (szerk.): A 13 és 17 éves tanulók viszonya a tanuláshoz, Magyar pedagógia 106. évf. 2. szám 83–105.
- Birch, S., Ladd G. (1998): Children's Interpersonal Behaviors and the Teacher-Child Relationship. Developmental Psychology, Vol. 34, No. 5, pp. 934-46.
- Boekaerts, M. (2009): Goal-directed Behaviors in the Classroom. In: K.R. Wentzel and A. Wigfield (eds.), Handbook of Motivation at School, Routledge, New York, pp. 105-122.
- Brophy, J. (2004): Motivating student to learn, Lawrence Erlbaum Associates, New Jersey in Fekjes, J. B. (2011): A tanulási motiváció új kutatási iránya: A célorientációs elmélet, Szegedi Tudományegyetem, Neveléstudományi Intézet, Magyar pedagógia, 111. évf. 1. szám 25–51.

- Csapó Benő (2002): Az iskolai tudás. Osiris Kiadó, Budapest.
- Csapó, B. (2000): A tantárgyakkal kapcsolatos attitűdök összefüggései. *Magyar Pedagógia*, 100. 3. sz. 343–366.
- Dee, T. S., West, M. R. (2011): The Non-Cognitive Returns to Class Size. *Educational Evaluation and Policy Analysis*, Vol. 33, No. 1, pp. 23–46.
- Décsi, Zs. (2010): A blended-learning módszer bevezetése a pénzügyőrök szakképzésébe, Zrínyi Miklós nemzetvédelmi egyetem, Hadtudományi Doktori Iskola, Budapest
- Falus, I. (1998): Az oktatás stratégiái és módszerei. In: *Didaktika: elméleti alapok a tanítás tanuláshoz*. Budapest: Tankönyvkiadó, pp. 273–320.
- Gamoran, A. (1993): Alternative Uses of Ability Grouping in Secondary Schools: Can We Bring High-Quality Instruction to Low-Ability Classes? *American Journal of Education*, Vol. 102, No. 1, pp. 1–12.
- Graham, C. R. (2003.): Blended learning systems: definition, current trends, and future directions, Brigham Young University, USA, pp 1–7.
- Heather, S., Michale B. H. (2012): *Classifying K-12 Blended Learning*, Innosight Institute, Cambridge, USA, pp 11–15
- Informatics Europe & ACM Europe Working Group on Informatics Education (2013): *Informatics education: Europe cannot afford to miss the boat*
- Kozma, R. B. (2011): The Technological, Economic, and Social Contexts for Educational ICT Policy. In: R. B. Kozma (ed.): *Transforming Education: The Power of ICT Policies*, UNESCO Publishing, pp. 3–18.
- Molnár, É. (2002): Önszabályozó tanulás: nemzetközi kutatási irányzatok és tendenciák. *Magyar Pedagógia*, 102. 1. sz. pp.63–79
- Molnár, É. (2003): Néhány személyes motívum szerepe az önszabályozó tanulásban. *Magyar Pedagógia*, 103. 2. sz. pp 155–173.
- Németh, M. (1998): Iskolai és hasznosítható tudás: a természettudományos ismeretek alkalmazása. In: Csapó Benő (szerk.): *Az iskolai tudás*, Osiris Kiadó, Budapest. 115–138
- Németh, M., Habók, A. (2006): A 13 és 17 éves tanulók viszonya a tanuláshoz. *Magyar Pedagógia* 106. évf. 2. szám 83–105.
- Norm, F. (2012): *Report: Defining Blended Learning Educational Technology*, Boise State University, CA
- OECD (2007): *Giving Knowledge for Free: The Emergence of Open Educational Resources*, OECD Publishing, Paris, <http://dx.doi.org/10.1787/9789264032125-en>.
- OECD (2010): *PISA 2009 Results: Learning to Learn – Student Engagement, Strategies and Practices (Volume III)* <http://dx.doi.org/10.1787/9789264083943-en>
- OECD (2010): *PISA 2009 Results: Learning to Learn – Student Engagement, Strategies and Practices (Volume III)*
- OECD (2013): *PISA 2012 Results: What Students Know and Can Do – Student performance in Mathematics, Reading and Science (Volume I)*, PISA, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264201118-en>
- OECD (2013b): *PISA 2012 Assessment and Analytical Framework: Mathematics, Reading, Science, Problem Solving and Financial Literacy*, PISA, OECD Publishing.
- Oliver, M., Trigwell, K. (2005): Can ‘Blended Learning’ be Redeemed? *E-Learning*. v2 no1.
- Osguthorpe, R. T., Graham, C. R. (2003): Blended learning systems: Definitions and directions. *Quarterly Review of Distance Education*, 4(3), pp 227–234
- Rovai, A. P., Jordan, H. M. (2004): *Blended Learning and Sense of Community: A Comparative Analysis with Traditional and Fully Online Graduate Courses*. *International Review of Research in Open and Distance Learning*. Retrieved from <http://www.irrodl.org/content/v5.2/rovai-jordan.html>.

- Schmidt, K. (2002): The Web-Enhanced Classroom. *Journal of Industrial Technology*, Volume 18, Number 2.
- Sós, M. (2009): 10–14 éves diákok számítógép-használati szokásainak vizsgálata. Új Pedagógiai Szemle, Budapest
- The Node Learning Technologies Network. (2003): The Node's Guide to Blended Learning: Getting the Most out of Your Classroom and the Internet. in Norma I. Scagnoli (2005) *Blended Learning in K-12* – University of Illinois at Urbana-Champaign. 1-3
- Török, E., Kárpáti, A. (2001): Az informatikai kompetencia, a pedagógiai gyakorlat és az innovációs sikeresség összefüggései az európai digitális tananyagportál magyar kipróbálói csoportjában, *Magyar Pedagógia*, 109. évf. 3. szám 227–259.
- Zimmerman, B. J., Cleary T. J. (2009): Motives to Self-regulate learning: A Social Cognitive Account. In: Wentzel K. R., Wigfield A. (eds.): *Handbook of Motivation in School*, Taylor Francis, New York, pp. 1247-264
- Zitter, I., Hoeve, A. (2012): Hybrid Learning Environments: Merging Learning and Work Processes to Facilitate Knowledge Integration and Transitions. *OECD Education Working Papers*, No. 81, OECD Publishing.

Dr. Muhi B. Béla Egyetemi docens, a gazdaságtudományok doktora. Az újvidéki (Szerbia) Educons Egyetem Közgazdasági Karának tanára. A Vajdasági Magyar Akadémiai Tanács, a Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, a Vajdasági Magyar Pedagógusok Egyesülete, a Pro Scientia Naturae Alapítvány és a GENIUS – a tehetséges diákokért mozgalom tagja. A Magyar Tudományos Akadémia határon túli köztestületének tagja. A Fókusz (www.fokusz.info) ismeretterjesztő és tudománynépszerűsítő elektronikus folyóirat főszerkesztője. A Bonis Bona - Kiváló tehetségsegítő díj kitüntetettje. Számos nemzetközi és hazai tudományos és szakmai konferencián, szemináriumon, továbbképzésen vett részt (Magyarország, Szlovákia, Szlovénia, Horvátország, Montenegró, Macedónia, Bosznia és Hercegovina, Románia, Ukrajna stb.) Magyar, szerb és angol nyelven számos tudományos publikációja jelent meg neves hazai és külföldi tudományos folyóiratokban, konferenciakötetben. Több monográfia, könyv, tankönyv, szakszótár szerzője, illetve társszerzője, valamint több kiadvány szakvéleményezője. Számos nemzetközi tudományos-kutatói projektben vett részt. Elérhetőség: bel.muhi@educons.edu.rs

Kőrösi Gábor Irányítástechnika-robotikai mérnök és diplomás informatika tanár, a zentai (Szerbia) Bolyai Tehetséggondozó Gimnázium és Kollégium programozás és programnyelvek, valamint számítástechnika és informatika tanára. Több mint hét éve tevékeny a tehetséggondozás területén, mely elsősorban a STEM területre koncentrálódik. Tehetséggondozó műhelyében tevékenykedő tanuló az elmúlt években megjárta Moszkvát, Pozsonyt, Angliát és Adu Dhabit. 2013-2014 évben Kaliforniában részt vett a Google Trailblazer nevű projektben, mely a STEM terület oktatásának reformját tűzte ki célul. 2014-ben Digitális pedagógus díjjal jutalmazták Budapesten. Elérhetőség: imgaboy@gmail.com

Esztelecki Péter Mérnök-informatikus és diplomás elektrotechnika mérnök, jelenleg a zentai (Szerbia) Bolyai Tehetséggondozó Gimnázium és Kollégium informatikatanára, valamint a Budapesti Corvinus Egyetem Zentai Kihelyezett Tagozatának előadója. A Debreceni egyetemen szerzett pedagógus szakvizsgát tehetség és fejlesztése szakirányon. 2014-ben digitális pedagógus díjjal jutalmazták Budapesten. Mentorként több diákja helyezéseket ért el nemzetközi versenyeken. Részt vesz a Neumann informatikaverseny vajdasági elődöntőjének szervezésében és lebonyolításában. Főbb kutatási területei az IKT eszközök alkalmazása az informatika (és más tantárgyak) oktatásában. Elérhetőség: esztelecki@gmail.com

Információs forró pontok, komplex segítő környezet.

(A megtalált személy a tömeg-egészségügyben)¹

A *tudás-alapú városfejlesztés* (Knowledge-Based Urban Development, KBUD) egyik legnagyobb kihívása,² hogy miként tudja érvényesíteni a saját megközelítésmódját, prioritáskézelését és módszertanát olyan alrendszerekben, ahol megcsontosodott intézményi szerkezetek, szemléleti zsákutca és költségvetési kényszerpályák szűkítik le a cselekvési teret és sugallnak reménytelenséget avval kapcsolatban, hogy a világon másutt sikeresnek bizonyuló megoldások miért is alkalmazhatatlanok „mifelénk”.

Nem véletlen, hogy az életképes és bizonyításig jutó friss elképzelések és projektek nagy része nem túlélésre és újraclostsásra kondicionált városatyák vagy stratégiai kérdésekkel kényszerből foglalkozó divizionális szakbizottságok kezdeményezésére születik, hanem zöldmezős (grassroots) módon, *társadalmi innovációként* (social innovation), állampolgárok vagy környezetük iránt felelősséget érző vállalkozások alkotó kedvének és aktív fellépésének köszönhetően.

Az egészségügy sokáig egyike volt azoknak a területeknek, amelyeknek az intézményei rendkívül zárt szakmai és tervezési közösségként léteztek, szigorú belső törvényekkel és szabályozással, a lehetséges partnerek (elsősorban a betegek, a betegeket segítő civil szervezetek, az alternatív szemléletet képviselő társadalomkutatók) falakon kívül tartásának minden rutinjával. Az Internet, a digitális kultúra, a hálózati közösségek új világa és az egészségügy szükségszerű informatizálása azonban új helyzetet teremtett. Egyre több minden vált „láthatóvá”, különösen a nagy adatforgalmú szegmensekben. Így aztán a másutt kialakított adatelemzési technikák hirtelen megjelentek az egészségügyi alrendszerben is.

Az egyik legismertebb, legautentikusabb esettanulmány egy camdeni háziorvos, Jeffrey Brenner nevéhez fűződik.³ Brenner az ezredforduló után kórházi adatbázisokat

¹ A tanulmány az SZTE Interdiszciplináris Tudásmenedzsment Kutatóközpontjában készült a „Nagyvárosok tudáskormányzása” témakörben futó program részeként.

² A témáról korábban ld. Z. Karvalics László (2013): A tudás-alapú városfejlesztés egy lehetséges irányáról. *Információs Társadalom*, XIII. évfolyam 2. szám 7-25.o.

³ Áttekintésünk alapja a *The New Yorker* című folyóiratban 2011. január 24-én megjelent *The Hot Spotters* (magyarul *Forrópontosok*) című cikk, amely az Egyesült Államok egészségügyi ellátási és biztosítási rendszerének hiányosságait mérsékelni hivatott kezdeményezéseket tekint át. A cikk szerzője az indiai-amerikai Atul Gawande, a bostoni Brigham and Woman's Hospital általános és endokrin sebésze, a Center for Surgery and Public Health társigazgatója, a Harvard egyetem közegészségügyi és orvosi karának egyetemi docense.

– számlázási információk, sürgősségi ügyelethez érkező bejelentések – fűrkészve arra a következtetésre jutott, hogy a város egészségügyi ellátására költött pénzből megfelelő odafigyeléssel és szakértelemmel tetemes összegek takaríthatóak meg. Az elemzett adatok alapján olyan hiányosságokat fedezett fel, amelyek egészen odáig senkinek sem voltak szembetűnőek vagy senki sem foglalkozott velük. A város bizonyos pontjain élő lakosok például sokkal nagyobb számban vettek igénybe kórházi ellátást, mint a település többi részén lakók. A „megjelölt” területen egy háztömbben két éven belül 75 idős embert szállítottak kórházba egyszerű elesés, megbotlás következtében keletkezett sérülések miatt. Ez messzemenően túlszárnyalta a megszokott normákat, és hárommillió dollárnyi orvosi ellátást vont maga után. Az ilyen és ehhez hasonló esetek felfedezését követően Brenner térképet készített, majd a város minden háztömbjét színekkel látta el annak megfelelően, hogy adott helyen mekkora kórházi költségeket vesznek igénybe, megkeresve azokat a jól lokalizálható helyszíneket, ahol a legkritikusabbak a mutatók. Ezeket hívta ő „információs forró pontoknak” (information hot spots)⁴. Észak-Camdenben meg is találta ezeket: két nagy lakóépületben 2002 januárja és 2008 júniusa között valamivel kevesebb, mint 900 ember 4000-szer szorult kórházi ellátásra, amely megközelítőleg kétszázmillió dollárnyi kórházi költséget követelt. Az egyik beteg 324-szer vett részt vizsgálaton öt éven belül, a legdrágább beteg pedig összesen három és félmillió dollárba került a tárgyidőszak alatt.

Jeffrey Brenner kutatásai kimutatták, hogy azok a betegek kapták a legrosszabb egészségügyi ellátást, akikre a rendszer a legtöbb pénzt költötte. Azon 100 000 ember közül, akik Camden kórházainak ellátását igénybe vették, csupán 1% élte fel a város teljes egészségügyi ellátásának 30%-át. Ez mindösszesen 1000 ember. A kiadások mélyszerkezetének megértéséhez ennek az elenyésző kisebbségnek a körülményeit kellett feltárni.

Brenner néhány szociális munkás és orvos segítségével eljutott a forró pontokon élő, legrosszabb állapotú páciensekhez. Egy túlsúlyos, szívelégtelenséggel, krónikus asztmával, kezeletlen cukorbetegséggel, köszvénnel küszködő, alkoholizmussal és nikotinfüggőséggel terhelt férfi például egy éven belül hat hónapot töltött kórházban. Hozzátartozói, állandó orvosai nem voltak. Brenner azzal próbált meg segíteni, hogy ellenőrizte, megfelelő gyógyszereket írtak-e fel az orvosai, és ezeket rendszeresen beveszi-e, valamint fizetett egy ápolónak azért, hogy időről időre ellenőrizze a beteg vércukorszintjét. Az alapvető egészségügyi ellátás megteremtése mellett Brenner alkalmazott egy szociális munkást, aki segített a férfinak egészségügyi és szociális támogatást igényelni, hogy a kapott pénzből állandó orvosokat fizethessen meg, emellett rábírta, hogy részt vegyen az Anonim Alkoholisták gyűlésein, és hosszú idő után ismét gyakorolja vallását. A megtett lépések következtében a beteg egészségügyi állapota rohamosan javulni kezdett, s ez a kórházi ellátás igénybevételének nagymértékű csökkenéséhez vezetett.

A siker után Brennert egyre többen keresték föl, hogy a segítségéért folyamodjanak. Az azonban, hogy egyedül folytassa megkezdett tevékenységét háziiorvosi teendői mellett (és pénz nélkül) lehetetlen lett volna, ezért jótékonyági szervezetekhez, szpon-

⁴ A hotspotok nem összekeverendőek a szakirodalomból ismert health hub-okkal (amelyek inkább elsősegélynyújtó decentrumok) vagy a health node-okkal (amelyek más intézmények egészségügyi tájékoztatást is nyújtó pontjai).

zorokhoz fordult segítségért, hogy alkalmazottakat foglalkoztathasson. A kapott támogatásból több szociális munkást, ápolót, orvost vonhatott a programba, s velük együtt megalapította a Camden Coalition of Healthcare Providers nevű csoportot. Ahhoz, hogy a csapat saját kórházat üzemeltethessen, nem gyűlt össze elegendő pénz, így csak otthoni látogatásokkal és telefonhívásokkal voltak képesek segítséget nyújtani, ám 2010-re így is több mint 300 emberen segítettek azáltal, hogy a bizalmukba férkőztek, törődtek velük, és ráébresztették őket, hogy kellő odafigyeléssel jó eséllyel megelőzhetik egészségügyi állapotuk drasztikus romlását. Az első 36, teljesen személyre szabott kezelésben részesülő beteg a kezelés megkezdése előtt havi 62 intenzív ellátásban részesült, a kezelés után ez a szám majdnem megfeleződött, ami 40%-os csökkenést jelent. Korábban 1,2 millió dolláros kórházi költséget „termeltek”, amelyből valamivel több, mint fél millió dollár maradt – ez 56%-os megtakarításnak felel meg.

Egy Verisk Health nevű vállalat⁵ a Camden Coalition of Healthcare Providershez hasonlóan szintén arra törekszik, hogy a fölösleges egészségügyi kiadásokat csökkentse, bár másképp, mint Jeffrey Brenner csapata.

Az Egyesült Államokban a munkáltatóknak nincs hozzáférési joguk a dolgozók egészségügyi költségeire vonatkozó számokhoz. Az alkalmazottak az adataikat speciális vállalkozásoknak, vállalatoknak adják, akiknek az a feladata, hogy analizálják a kapott információkat, és az eredmények birtokában javaslatokat tegyenek a munkáltatóknak arra vonatkozóan, hogyan csökkentsék a dolgozók után kifizetett biztosítások összegét annak érdekében, hogy csökkenjen az egészségügyi kiadásokra fordított pénzük. A javaslatok főként pénzügyi tanácsokat takarnak a juttatások módosításait illetően. A legtöbb munkáltató azonban a juttatások csökkentése és a dolgozók egészségügyi önköltségeinek növelése ellenére azt tapasztalja, hogy a dolgozók egészségügyi kiadásai továbbra is növekednek. A Verisk Health feladata éppen az, hogy megoldást találjon a problémára.

A vállalat statisztikusokat, közgazdászokat és orvosokat is foglalkoztat, akik a Veriskhez tartozó 250 munkáltató által szolgáltatott egészségügyi adatok alapján megpróbálnak rájönni az egészségügyi kiadások folyamatos növekedésének okára. Jeffrey Brennerhez hasonlóan a Verisk Health is felfedezte, hogy 250 munkáltató kiadásainak 60%-áért – nagyjából százezer munkavállalóról van szó – mindössze 5%, azaz 5 ezer dolgozó felelős. Az egyik legsúlyosabb eset egy 25 éves nő, aki 10 hónap alatt 29-szer volt az intenzíven és 51-szer vett részt orvosi vizsgálaton fejfájásra hivatkozva. Ez alatt a 10 hónap alatt normális esetben 2800 dollárba kellett volna kerülnie az egészségügyi rendszernek, helyett 52 000 dollárt költöttek rá. A tíz hónap múltán kiderült, hogy a nem megfelelő és körültekintő orvosi vizsgálatoknak köszönhetően rossz gyógyszereket írtak fel a betegnek.

Egy 7000 embert foglalkoztató cégnek 40 millió dollárjába került az egészségügyi támogatás, ezért úgy döntöttek, dolgozóikat arra kötelezik, hogy saját egészségügyi kiadásaihoz jelentős önköltséggel járuljanak hozzá. Úgy gondolták, a dolgozók majd kevesebb alkalommal vesznek igénybe emiatt kórházi vagy orvosi ellátást, ám meglepetten tapasztalták, hogy a szankció ellenére költségeik egyre inkább növekednek. A Verisk

⁵ Az adat-elemzésre szakosodott, partnereinek „egészségügyi intelligenciát” kínáló cég különböző szervezeteknek (önmagukat biztosító cégeknek, kisvállalkozóknak, sőt Abu Dhabi kormányának is) szolgált.

segítségét kérték, akik a statisztikai adatok alapján rájöttek, hogy a probléma egyetlen információs forró pontban összpontosul: az idősebb dolgozók vagy a korai nyugdíjasok jelentenek gondot. A magasabb önköltség bevezetése után ugyanis ezek az emberek a gyógyszereiknek csupán töredék százalékát váltották ki, hogy kevesebb kiadásuk legyen, ám ennek eredményeképpen krónikus betegségeik súlyosan rosszabbodtak, s egyre többször kerültek kórházba. A cég szándéka tehát éppen a visszájára fordult.

A Verisknél dolgozók – Jeffrey Brennerhez hasonlóan – úgy gondolják, hogy az egészségügyi rendszert érintő probléma nem csupán az ellátásban keresendő, hanem a betegségek megelőzésének hiányában. Amennyiben a munkáltatók közvetett – megfelelő egészségügyi juttatások, a dolgozók életkörülményeinek javítására szolgáló programok, felhívások – és a munkavállalók közvetlen módon – egészségesebb életet, sport, káros szenvedélyekről való lemondás – a megelőzésre koncentrálnának, a betegségek túlnyomó részének nem maradna lehetősége olyan szintre fejlődni, vagy egyáltalán kialakulni, amelynek végeláthatatlan kórházi kezelések és elképesztően magas egészségügyi kiadások volnának a következményei.

Szintén az Egyesült Államokban működik a Medicare nevű program, melynek célja, hogy olyan embereknek nyújtson kórházi támogatást, akik 65 évnél idősebbek vagy olyan fiatalok, akik valamilyen súlyos betegségben szenvednek. A Medicare program 2006-ban kiegészült egy újabb lehetőséggel, amely az egészségügyi intézmények számára havi szintű pénzbeli támogatást nyújt, ha a legkrónikusabb betegek ellátását megfelelőbben koordinálják, ezáltal csökkentve a kórházi kiadások összegét. Ezen felül az állam a megtakarítás egy részét az intézménynek adományozza, ha a kiadásokat sikerül 5%-kal csökkenteni. A lehetőséggel több nagy kórház élt, köztük a Massachusetts General Hospital. Az intézménynek 2600 magas költségű krónikus betege volt, akik összesen 60 millió dollár kiadást jelentettek a Medicare program költségvetésében. A kórház orvosai az új Medicare támogatás után továbbra is a betegekkel foglalkoztak, az ápolók viszont telefonáltak, konzultáltak a betegekkel, Jeffrey Brenner camdeni kísérletéhez hasonlóan, hogy mielőtt kórházi ellátásra szorultak volna, megelőzhessék a bajt. Három év elteltével a Massachusetts General Hospitalnak 15%-kal csökkentek a kórházi kezelési és a sürgősségi ellátásai.

A három történet egy irányba mutat. Feltárják az egészségügyi költségárányok belső szerkezetét ill. szélsőségeit, azonosíthatóvá teszik a személyükben érintetteket, és megfelelő ráhatással képesek egyidejűleg javítani az életminőségükön, ezzel párhuzamosan csökkenteni a kórházi és más kezelési költségeken.

A társadalombiztosítás, a finanszírozási konstrukciók és az ellátórendszer sarkalatos különbségei ellenére Magyarország számára is nagyon fontosak a tanulságok. Hazánk a nagymintás összehasonlító társadalompatológiai vizsgálatokban sokszor állatorvosi ló. Magas stressz-szint, depresszió, konfliktus-és kapcsolatkezelési deficitek, bizalomhiány, agresszió, családon belüli erőszak, alkoholizmus, dohányzás, egészségtelen táplálkozás, mozgáshiány, gyógyszerfüggőség – és mögöttük a társadalomszerkezet egyre nehezebben kezelt anomáliája, a polgárosodás esélyétől is reménytelenül elzárt „underclass” (az Unióban példátlanul) magas aránya, a hátrányos helyzet és munkanélküliség újratermelődése. Különlegesen kedvező táptalaj olyan „egészségügyi szubkultúrák” kialakulására, ahol a rendszerszintű megoldáshoz sajnos a camdenihez hasonló kísérletek sem elegek, csak összehangolt, többciklusos stratégiai programok.

Ellenben megfelelően kiválasztott célcsoportokra fókuszálva magyar városokban is érdemes szemrevételezni a térképre vetített egészségügyi adatokat, megkeresni az információs forró pontokat. Települési szociális térképek már készülnek egy ideje (legutóbb, 2013 második felében Zalaegerszegen például), könnyű lehet összevetni ezeket az elérhető egészségügyi adatbázisokkal. S noha a jótekonysági szervezeteknek, alapítványoknak az amerikai nagyságrendekkel alulmúló eszközeitől és kialakult hazai támogatási kultúrájától nem várható egy magyarországi kezdeményezés életre keltése, de szakmai-tudományos programként kidolgozható egy mintaprojekt. A költségesökkentés ígérete vagy bizonyítható megvalósulása talán teremthet forrást a leginkább érintett helyi és központi költségvetési szervezeteknél.

Egy, a camdenihez hasonló kísérleti programnak Szeged illetve a Szegedi Tudományegyetem (SZTE) ideális gazdája lehet.⁶ Az univerzitáshoz szervezetileg is betagolt klinikák, az itt kialakított magas szintű adatelemzési gyakorlat, a korábbi mentorprogram, a szociális munkások képzése, a bölcsészkar pszichológiai, szociológiai, vallástudományi és média-kompetenciája a gazdaságtudományi vagy a jogi kar megfelelő szellemi háttérrel nyújthat az információs forró pontok megtalálásához, a komplex segítő környezet kialakításához, a célcsoportok személyre szabott egészségmenedzsmentjének kialakításához és a szükséges figyelem és életvezetési támogatás biztosításához. A koordinációt, az előkészítést és a tervezést az SZTE Interdiszciplináris Tudásmenedzsment Kutatóközpontja 2014-ben kezdi meg.

Elképzelné, tervezőasztalon összerakni egy projekt koncepcióját még akkor is érdemes, ha kritikusai szerint a bemutatottakhoz hasonló programoknak, kezdeményezéseknek a látványos sikerek ellenére meg vannak számlálva a napjaik. Úgy látják, hogy noha végső soron embereken segít, és költségeket takarít meg, intézményi érdekstruktúrákat sérthet, és könnyen (már középtávon) a politika martalékává válhat.

Az elméleti vizsgálódásoknak és a gyakorlatba átültetett kísérleteknek azonban elég nagy a tértük ahhoz, hogy érdemes legyen a taktikai fenntartások ellenére is elmélyülten foglalkozni velük. A tudás-alapú városfejlesztést az egészségüggyel következően összekapcsoló ausztrál urbanisták és társadalomtudósok 2005 óta folytatnak terepmunkát különböző régiókban és (kis)városokban,⁷ és a város-egészségügy területén is számos referencia-értékű eredményt értek néhány év alatt el. Nem véletlenül az ötödik kontinensen született meg az egészséges városok mozgalma (*healthy cities movement*), ahol a tudás-alapú megközelítést kifejezetten a helyi döntés-előkészítésbe, együttmű-

⁶ Az egyetemeknek a helyi fejlesztésben játszott kulcs-szerepével könyvtárnyi irodalom foglalkozik. Amióta kutatási koncepcióként életre kelt a Living Lab ideája (vagyis hogy a kutatók az érintett közösségek bevonásával keressék a legmegfelelőbb megoldásokat, így a „testbed” befolyásolhatja magát a kiindulópontokat is), azóta a városi terek ideális helyszínei lettek a társadalmi innovációnak, úgy is, mint a magas szintű döntéseket a kipróbált gyakorlat oldaláról alátámasztó (evidence based) előkészítő eljárások.

⁷ Ezek összefoglalását lásd: O'Hare, D., Bajracharya, B., & Khanjanasthiti, I.: Transforming the tourist city into a knowledge and healthy city: Reinventing Australia's Gold Coast. Paper presented at the 7th international forum of Knowledge, innovation and sustainability: Integrating micro and macro perspectives (IFKAD-KCWS 2012). 13- 15 June, 2012. Matera: Italy

kódés-tervezésbe és döntéshozatalba csatolják be, az egészségügyi szolgáltatásokat és az érintett közösségeket is bevonva.⁸

Nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy ezen a területen, a város-egészségügy világában az Európai Unió is rendkívül aktív. Az EURO-URHIS (European Urban Health Indicators System) program standardizált és fenntartható, döntéshozók számára készülő, idősorokat támogató adatszolgáltatási rendszert épít. Az EU 2014 és 2020 közötti időszakra érvényes Health programja kiemelten foglalkozik az egészségügynek a társadalmi egyenlőtlenséggel összefüggő kérdéseivel, az idősök színvonalasabb ellátásával és erősen javasolja innovatív egészségügyi információs rendszerek létrehozását és üzemeltetését. Egy „magyar Camden” projekt számára tehát most különlegesen kedvezőek lehetnek a külső feltételek.

⁸Részletesen: Gudes, Ori and Kendall, Elizabeth and Yigitcanlar, Tan and Pathak, Virendra: Knowledge-based approach for planning healthy cities : the case of Logan-Beaudesert, Australia. In: The third knowledge cities world summit (KCWS) 2010, 16-19/11/2010, Melbourne – Australia. <http://eprints.qut.edu.au/34376/1/34376.pdf>

Z. Karvalics László

A Gulágtól az e-kormányzatig – Hézagos tudósítás egy információs társadalom szakkonferenciáról

Oroszország Csehov tollán elhíresült távol-keleti csücske, Szahalin szigete (pontosabban az igazgatási központ, Juzsno-Szahalinszk) adott otthont az UNESCO aktuálisan orosz vezetés alatt álló „Információt mindenkinek” (*Information for All*) programja (IFAP) gondozásában megszervezett nemzetközi konferenciának, 2013. szeptember 7 és 12 között, „Az Internet és a szociokulturális átalakulások az információs társadalomban” (*Internet and Socio-Cultural Transformations in Information Society*) címmel¹.

A helyszínválasztás nem volt véletlen: a sztálini korszakban már inkább kényszer-munkatáborai miatt ismert távol-keleti terület ma dinamikusan fejlődik, hogy mást ne mondjunk, a lakosság 90%-a már használt elektronikus kormányzati megoldásokat. S noha a reptér és környéke, a buszok, az úthálózat és a blokkházak még a Brezsnyev-éra előtti időket idézik, a tartományi székhely olykor már modern nagyvárosi ambíciókat dédelget, a település külső övezetei pedig majd magyarországnyi területet lefedő, szinte érintetlen természeti környezettel hitelesített rekreációs paradicsomként működnek, minőségi szolgáltatásokat nyújtva orosz, japán, koreai és más vendégeknek. Az orosz Távol-Kelet persze mindig is más világ volt, mint az európai fertály:² hogy egyebet ne mondjunk, az országnak ebben a csücskében a nemzetiségi politika gyakorlata soha nem került annyira távol a deklarált elvektől, mint másutt. Szép példája ennek, hogy a maroknyi, a 2012-es népszámlálás szerint a közel háromszáz fős, de mindössze harminc-negyven (!) nyelvhasználóval rendelkező őshonos, halász-vadász és rénszarvas-pásztor ulta (uilta, orok, oroksz) közösség alig néhány éve rendelkezik írásbeliséggel.³ Két nyelvtanár, Jelena Bibikova és Irina Fegyajeva (mindketten 1940-ben születtek, ulta család-

¹ A programot és a szekcióbeosztást ld. http://www.unesco.mid.ru/old/YS_International_Conference_Yuzhno_Sakhalinsk_General_Information_Eng.pdf A konferencia záródokumentumát ld. http://ifapcom.ru/files/News/Images/2013/sakh_decl_for_print_eng.pdf

² Ennek egyik sajátos megnyilvánulási formájáról ld. blog-bejegyzésemet (Z. Karvalics László: Egy rejtélyes Ming-kori határkő és a Web It-Business Online Széljegyzet 2013. szeptember 18. http://www.itbusiness.hu/Fooldal/publicisztika/Z_Karvalics_Laszlo/Egy_rejtelyes_Ming-kori_hatarko.html?msgBoard=true&error=111

³ <http://www.omniglot.com/writing/orok.htm> . Valamennyi, a szövegben hivatkozott link letöltési ideje: 2014 április 16.

ban) alkották meg népük első ABC-jét (és jelentették meg egyúttal az első könyvet, ami a mandzsú-tunguz nyelvek északi ágához tartozó, az UNESCO veszélyeztetett nyelvek listáján régóta szereplő nyelv első rendszerezése is.⁴ Később önálló orosz-orok és orok-orosz szótárt szerkesztettek, s például épp a konferencia előtti évben fordították le ulti nyelvre az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát.⁵ A másik két kisebbségre, a Japán északi területein is élő ainukra és a nyivhekre (Csehovnál még: giljások) is nagy figyelem esik, a szervezők is nagyon ügyeltek rá, hogy a gazdag kulturális kínálatban önálló est jusson mindkettőre.

A konferencia azonban természetesen nem lokális kérdéseket tárgyal, hanem a kérdéskör oroszországi kutatóinak és vezető nemzetközi szakértőinek a közös eszmecseréjeként a digitális kultúra átalakuló világának elméleti és gyakorlati kérdéseit járta körül. Különösen érdekes volt látni ezen belül, hogy az információs társadalom nálunk szinte teljességgel ismeretlen orosz társadalomtudományának képviselői hányféle megközelítést képviselve milyen diskurzusokban jeleskednek – s ott hol pusztá követői, felidézői a „mainstream”-nek, hol sikerült eljutniuk önálló, eredeti felismerésekig, modellekig.⁶ Jó volt megtudni továbbá, hogy az információs kultúra nemzetközi rangú, Natalja Gengyina által vezetett kemerovói műhelye⁷ mellé megszületett egy friss, szakosított információs társadalom kutatóintézet is a Solohov nevét viselő moszkvai bölcsészettudományi egyetemen. Elnevezése – Institute of High Hume Technologies for Social Computing – szűkebb profilra utal, de ők valójában alkalmazott információs társadalom kutatásokat folytatnak, elsősorban „Az Internet Oroszországban: keretrendszer, fejlesztő technológiák és társadalmi hatások” című több éves programjuk részeként.⁸ A konferencián többek között egy nagymintás felmérésükből tudhattuk meg, hogy az orosz társadalom elsőprő többsége az online vélemény-nyilvánítás szabadsága mellett foglal állást (még akkor is, ha az extrém). 2014 szeptemberében – ilyen címen már a harmadszorra – „Social computing: Bases, Technologies of development, Social and humanitarian effects” rendeznek majd konferenciát.

Mivel az elhangzott előadások hamarosan kötetként is elérhető anyagát az orosz IFAP hozzáférhetővé tette,⁹ talán nem szükséges teljes szakmai leltárra törekedni, ha-

⁴ Mindennek az is sajátos többlet-üzenetet adott, hogy az orosz IFAP 2014 nyarán, Jakutskban megtartott konferenciáját éppen a multilingualizmus tárgykörének szentelték.

⁵ http://www.sakhalinenergy.ru/en/media-centre/press_releases/item.wbp?article_id=bc429381-2dab-49b3-9016-8b4b4196af48&date=13%C2%A0September%C2%A02012

⁶ Részben e konferenciának is köszönhetően kerültem közelebbi kapcsolatba Konsztantyin Kolinnal, aki az általános értelemben vett információ-jelenség elismert kutatója, 2011 és 2013 között a nemzetközi Információtudományi Társaság International (*Society of Information Science*) elnöke. Legfrissebb monográfiáját ld. *Philosophical problems in Information Science*. – Beijing. China Social Science Press, 2012. Később ismerkedtem meg a médiafilozófus Andrej Mirosnycsenkóval, akinek friss könyve, amelyben a „szerzőség” forradalma felől írja le a kortárs új média világát, már az Amazonon is kapható (*Man as media. The emancipation of authorship*. Moscow, 2014. A könyv népszerűsítő oldala: <http://man-as-media.com/category/emancipation-of-authorship/> Igazán örömdetes volna, ha a felsoroltak és a tudósításban bemutatott eredeti orosz gondolkodóknak erős, fordításokkal is megtámogatott hazai recepciója lehetne.

⁷ Research Institute for *Information*. Technologies in Social Sphere, *Kemerovo State University* of Culture and Arts http://www.inion.ru/files/File/Gendina_N_I_FIS_2013_Round_table_Thesis_Eng.pdf

⁸ <http://mggu-sh.ru/en/isc/about-institute>

⁹ <http://ifapcom.ru/en/news/1446/?returnto=0&n=1>

nem csak kiemelni néhányat a legfontosabbnak, legnagyobb újdonság-értékkel bírónak tartott gondolatból.

Andrej Pelipenko, a moszkvai Pszichoszociális Egyetem kutatási és fejlesztési központjának vezető kutatója az Internet-jelenséget makro-evolúciós kulturális kontextusba helyezte (*The Phenomenon of Internet in the Context of Macroevolutionary Culture Dynamics*). Hipotézise szerint mi vagyunk az utolsó logocentrikus nemzedék, és az irodalom a logocentrikus kultúra utolsó bástyája. Az írás linearitása és a tömegtársadalmak hierarchiája által formált világ napjai meg vannak számlálva: az archaikus időkre emlékeztető tudatosságtípusok emelkednek fel, a világ jobb agyféltekés feldolgozása erősödik. A szavak világától és a logocentrizmus szabályrendszerétől a „dolgok világához” kanyarodunk vissza (ahogy azt a gép előtt magától tanuló gyermek is teszi).

Jurij Csernij, az Orosz Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Információs Intézetének vezetőhelyettese V.S. Sztjopin elméletét ismertette, amely szerint az aktivitást támogató és reprodukáló tradicionális társadalmak helyébe lépő *technogén kultúra* (az elmúlt 500 év nyugati társadalmaiban) magát a tevékenységvilágot változtatta meg, hogy aztán a legújabb, általa tudástársadalminak nevezett¹⁰ szakaszban a technogén értékképzést felváltva immár a világ átalakítása legyen a „logosz”, a társadalmi cselekvés célfüggvénye. Evvel (talán) sikerül átírni az információtechnológiában gazdag társadalmaknak azt a jellegzetességét is, hogy a technikai előnyteremtés csak a más nemzetgazdaságokkal való versenyfutás kontextusában kerül elő (még akkor is, ha aztán a megszerzett előnyök a mindennapi élet átalakításába is fordulnak.).

Jekatyerina Sapinszkaja, a Kulturális Kutatások Oroszországi Intézetének vezető kutatója (*21st Century Man in Cyberspace: Infinite Possibilities and New Perils*) innen indult ki. Erre az átalakulásra a különböző generációk ugyanis különböző adaptációs válaszokat adnak, és a tömegkultúra új realitásai előtt hátrálva sokan az „eszképizmust” választják – hiszen ehhez is remek lehetőségeket kínál a Net. A misztikus/vallásos és az addiktív formákat már eddig is jól ismertük, de Sapinszkaja ezek mellett a „művészet” és a „szerelem” menekülés-formáinak a jelentőségére hívta fel a figyelmet.

Figyelemre méltó megközelítéseket köszönhattünk Renaldas Gudauskasnak, a litván nemzeti könyvtár igazgatójának (*Impact of ICT on Society*). Részben az *információs politika* új meghatározását (ami nála az információs– tudás–és kultúrintézmények fejlesztésére és menedzsmentjére vonatkozó gyakorlatok összességét jelenti) részben a „turbó tudásgazdaság” fogalmát, amivel a tudatosan felgyorsított intézményi innovációra reflektál, s aminek a következtében átalakul a stratégiai tudásmenedzsment is. Míg korábban ennek 20%-át adták a folyamatok, 10%-át a technológia, és 70%-át az ember, most egyre több kontextusban kezd felkúszni a technológia az első helyre.

Jómagam az új cybergenerációhoz kötődő szemléleti és fogalmi innovációt sürgetve abból indultam ki, hogy a hálózati kultúrába „beleszületett” nemzedékek rendkívül elterjedt, de egyre kevésbé szerencsés elnevezése, a „*digitális bennszülött*” (digital native) mostanra minden kétséget kizáróan leszűkíti a gondolkodást, elszegényíti a kontextusokat, ráadásul teljesen alkalmatlan, hogy a reflektáljon azokra a változásokra, amelyeket a

¹⁰ Csernijt sajnos nem sikerült meggyőzőnöm, hogy fogalmi kiindulópontja (t.i. hogy az információs társadalom terminus már elvesztette relevanciáját, és felváltotta a tudástársadalom, mint haladottabb, fejlettebb minőség) a diskurzus és annak története felszínes kezelésén alapszik.

következő nagy technológiai ugrástól remélhetünk. Az előadás – Digitális beavatottak: digitális bennszülöttek a „minden dolgok Internetje” korszakában (*Digital initiates: digital natives in the era of „Internet of Everything”*) – amellet érvelt, hogy a „minden dolgok Internetje” fantázianév alatt közelgő átfogó digitális paradigma és a kapcsolati tér új minősége, a hiperkonnektivitás eltereli a kutatói kérdéseket az információs eszköz-környezet birtoklásának átalakuló mintázataitól, tartalomfogyasztásuk új szerkezetétől vagy kommunikációs szokásaik és médiumaik megváltozásától. A „hypernemzedék” *társadalmi létének totalitása az, amelynek szerkezetváltását, mozgásirányait, szemünk láttára formálódó jellegzetességeit le kell írunk, meg kell értenünk.* Sőt: a jelenlegi esetlegességek helyett *olyan tervezettségre és felépítettségre van szükség, amelynek révén újfajta szerepmodellek és aktivitásmintázatok kapnak támogatást az információtechnológiától.* Mindez azonban annak a függvénye, hogy mindezt milyen gyermekkép, milyen világkép, milyen teleológia határozza meg. Ezért van szükség arra, hogy az új generációkra erőforrásként tekintsünk civilizációs és lokális problémák megoldásában, és képviselőikben ne paternalista objektumokat, hanem participatív partnert látva amint alkalmasak rá, azonnal „emeljük be” őket identitás-és cselekvésközösségekbe – ahogy egykor a törzsi társadalmak tették ugyanezt rituális beavatási szertartásaikkal. Hazai népszerűsítése¹¹ után ezért vetem fel visszatérően nemzetközi eseményeken és találkozókön is a digitális beavatottak (*digital initiates*) fogalmának megteremtését és használatát, ebben az összefüggésben.

¹¹ Z. Karvalics László: „Digitális beavatottak” egy hiperkonnektív világban In: Szekszárdi Júlia (szerk.): *Digitális (de)generáció 2.0.* Underground Kiadó, Budapest, 2013 62-78.o

Kovács Kamilla

A megfigyelés társadalma

Recenzió Christian Fuchs: Social Networking Sites
And The Surveillance Society¹ (Közösségi oldalak és a megfigyelés
társadalma) című műve alapján

Potenciális veszélyforrás. Szükséges autonóm tér. Vagy inkább a megfigyelés és ellenőrzés színtere? Fuchs „Social Networking Sites And The Surveillance Society” vagyis magyarul „Közösségi oldalak és a megfigyelés társadalma” című könyve egy a mindennapjainkat szövevényesen behálózó területet, a közösségi oldalak világát vizsgálja. A techno-pesszimisták és techno-optimisták agyoncsépelet diskurzusai után ismerkedjünk meg a kritikára alapozott elmélettel, a megfigyelés társadalmával.

Facebook, MySpace, iWiW. Ki ne ismerne ezek közül legalább egyet? A tudományos innovációkat követő emberek számára – főként a fiatalabb generációkra jellemzően – napjainkban a közösségi oldalakon való részvétel ugyanolyan evidencia, mint az idősebb korosztály számára a TV, vagy a rádió bekapcsolása. A szerző tanulmányában ezt a hihetetlenül érdekes – számos veszélyt és pozitív hozadékot magába foglaló – „új világot” vizsgálja.

A reklámok, az üzleti nyerészkedés, az adatvédelmi aggályok, a politika, a szex, és a szerelem azok a területek, amelyekkel kapcsolatban a közösségi oldalakról leggyakrabban médiahírközlések jelennek meg. A közel 150 oldalas tanulmány néhány hasonló cikk részlettel indít.

„Már nem anya tudja a legjobban! A tinik már nem anyjukhoz fordulnak kérdéseikkel, hanem közösségi oldalakon kérnek tanácsot személyes ügyekben.”

„Prostitúció a StudiVZ-n? Egyre több lány diák keres fizető szexpartnert a StudiVZ-n, hogy tanulmányaikat finanszírozzni tudják.”

„Hogyan lett elnök Obama? A közösségi hálókra épülő stratégia révén egy korábban kevésbé ismert politikus is bejuthat a Fehérháza.”

¹ Christian Fuchs: Social Networking Sites And The Surveillance Society. A Critical Case Study of the Usage of studiVZ, Facebook, and MySpace by Students in Salzburg in the Context of Electronic Surveillance. Published by: Forschungsgruppe “Unified Theory of Information”, Salzburg/Vienna, Austria, 2009.

² A StudiVZ egy főként Németországban és Ausztriában nagy divatnak örvendő, felhasználócsoporthoz hasonló diákokat azonosító, például a Facebookhoz hasonló közösségi oldal.

Fuchs rámutat, hogy számtalan eltérő mélységben, eltérő karakterisztikával és különböző minőségben megírt tanulmány és cikk szól a közösségi oldalakról. Egyes kutatók, társadalomtudósok és újságírók szerint a közösségi oldalak új lehetőséget teremtenek a demokrácia, a szórakozás és a piac világában. Mások viszont kockázatot látnak benne, ami akár el is pusztíthatja a kultúrát és a társadalmat. A szcenáriók képviselői közötti diskurzus gyakran egyoldalú és leegyszerűsített, létük mégis azt igazolja, hogy komoly érdeklődés van az iránt a kérdés iránt, hogy az online kommunikációs eszközök hogyan alakítják magát a társadalmat és a társadalmi kapcsolatokat.

Fuchs a fentiek bizonyításával érzi igazoltnak témája fontosságát és aktualitását. Felveti, hogy 2009 előtt a közösségi oldalak kapcsán végzett felmérések közül egy sem terjedt ki a német nyelvterületek vizsgálatára. Hiányoznak tehát azok a kutatások, melyek Ausztriát, Németországot és Svájcot vizsgálnák a közösségi oldalak szempontjából. E cél megvalósítását tűzi ki tanulmánya írásával, vagyis: „közreműködni a közösségi háló vizsgálatának kiterjesztésében a német nyelvterületekre is”.

A vizsgálni kívánt konkrét kutatási kérdések a következők:

- Hogyan valósul meg a gazdasági és politikai megfigyelés a közösségi oldalak használatakor?
- Mennyire jól-tájékozottak a diákok a társadalmi megfigyelés kérdésében?
- Mennyire kritikusak a diákok a lehetséges megfigyeléssel szemben, mely az állam, vagy a profitérdekeltségű vállalatok részéről érkezik?
- Milyen mértékben ismert a megfigyelés hatása a közösségi oldalakra?

A téma és a célok bevezetése után a könyv második fejezetében konceptualizálás történik. A szerző a közösség, a közösségi oldal, a web 1.0, web 2.0, web 3.0, valamint az o2o, o2m, és m2m fogalmakat definiálja. Kijelenti: az egész területre jellemző, hogy hiányzik az elméleti alap. A fogalom-meghatározások eddig tisztázatlanok és pontatlanok voltak, ugyanis nincs egységes, mindenki által elfogadott definíciója sem a közösségi oldalaknak, sem például a web 2.0-nak. A „közösség” fogalmának Durkheim, Weber, valamint Marx és Tönnies munkásságának köszönhetően azonban háromféle különböző értelmezése is van. A tanulmány írója azt javasolja, hogy a három megközelítési mód egy integrált változatát tekintsük alapnak, ami egyöntetűen magába foglalja a megismerés, a kommunikáció és az együttműködés fogalmait.

A közösségi szoftvereket tehát úgy definiálhatjuk, mint technológiai rendszereket, amelyek magukba foglalják a közösségi folyamatok közül a megismerést, a kommunikációt és a közösségalkotást, vagy együttműködést.

A web 1.0 alatt azokat a számítógépes hálózati programokat értjük, melyek a megismerés folyamatában segítenek. Ez a funkció tehát arra ad lehetőséget, hogy az egyén adatokat szerezzen be a hálózati információs térből. Ilyenek például az egyszerű web-oldalak, online újságok, online archívumok, és az internet-rádiók.

A web 2.0 olyan számítógépes hálózati rendszer keretében működő technológiai fejlesztések, melyek az emberek közötti kommunikációt segítik. Ez a web által közvetített megismerés lehetőségét adja, melynek segítségével a felhasználók kölcsönhatásba kerülhetnek egymással. A számítógépes hálózatot a web 2.0 szolgáltatások alkalmazásával használhatjuk adatok tárolására, továbbítására és fogadására. Ide sorolhatjuk például

az e-mailt, a chat lehetőséget, a webes vitafórumokat, blogokat, videó blogokat, online értékelési lehetőségeket, videokonferenciákat.

A web 3.0 az emberek közötti együttműködést elősegítő technológiai fejlesztéseket jelenti. Erre példa a tudásközösséget fejlesztő wiki oldalak, melyek szabadon szerkeszthető ismerettárak, vagy multiplayer online játékok, ill. az egy időben történő csoportmunkát lehetővé tevő kollaboratív internet alapú hálózati szolgáltatások.

A hálózati technológiák vizsgálatának másik szempontja az, ha megnézzük, hogy az alábbi lehetőségek közül a kapcsolat mely típusa valósul meg:

- o2o: (one-to-one) egy felhasználó egy másik felhasználót ér el
- o2m: (one-to-many) egy felhasználó más felhasználók csoportját éri el
- m2m: (many-to-many) mindenki-mindenkivel kapcsolat, amikor a felhasználók egy csoportja a felhasználók egy másik csoportjával létesíthet kapcsolatot.

A fejezet vége felé közelítve eljutunk a közösségi oldalak fogalmának definiálásához. Boyd és Ellison 2007-es munkájukban azt állítják, hogy az olyan webalapú szolgáltatásokat kell közösségi oldalaknak tekintenünk, amelyek lehetővé teszik az egyének számára, hogy:

- létrehozzanak egy nyilvános, vagy félig-meddig nyilvános profilt a rendszeren belül és
- meghatározhassák a további felhasználók közül azoknak a listáját, akikkel valamilyen kapcsolatot kívánnak létesíteni.

David Beer azonban úgy gondolja, hogy az Ellisonék által meghatározott fogalom túl tág és nem alkalmas arra, hogy különbséget tegyen például a wikik és a Facebookhoz hasonló közösségi oldalak között. „Az érzésem egyszerűen az, hogy el kellene mozdulnunk a jóval differenciáltabb osztályozás irányába, hogy meg tudjuk ragadni az új online kultúrát” – idézi Fuchs David Beer-t.

A szerző végezetül arra jut, hogy a web 1.0, web 2.0 és web 3.0 fogalmak felől kell indítani a közösségi oldalak definiálását. Javasolja, hogy kerüljön bevezetésre az integrált közösségi oldalak fogalma, mely alatt olyan webalapú platformokat érthetünk, amelyek integrálják a különböző média-, információs-, és kommunikációs-technológiákat. Ezek az integrált közösségi oldalak egyetlen weblapon lehetőséget biztosítanak profil létrehozására, kapcsolati lista kialakítására, valamint vitafórum, webmail, vendégkönyv, chat és videó-hívás lehetőségeket kínálnak a felhasználók közötti kommunikáció megvalósítására.

Az integrált közösségi oldalak legpontosabban úgy definiálhatóak, hogy egyszerre biztosítják a web 1.0, web 2.0, és web 3.0 szolgáltatásokat. (Ez a gyakorlatban nem feltétlenül jelenti azt, hogy a szolgáltatások kihasználtak, és minden esetben a web 3.0 szint is megvalósul. Ahhoz ugyanis elengedhetetlen a felhasználók által létrehozott közösség folyamatos kapcsolatfenntartása.)

A harmadik fejezetben Fuchs az integrált közösségi oldalakkal kapcsolatosan a múltban lebonyolított kutatásokat tekinti át, és három fő kategóriába sorolja. Véleménye szerint elkülöníthetjük egymástól

- a techno-pesszimista megközelítést,
- a techno-optimista megközelítést,
- és a kritikus szemléletet.

A techno-pesszimista tanulmányokra alapvetően jellemző az, hogy az integrált közösségi oldalakat veszélyforrásnak tekintik, melyek fenyegetést jelentenek a felhasználók számára. Különösen a gyermekek és a fiatal tizenévesek veszélyeztetettek. A fenyegetettség megnyilvánulhat a csalók által generált adatlopásban és adatvisszaélésben, de számítanunk kell a mentális betegeknek való kiszolgáltatottságra is, mely zaklatást, vagy akár szexuális zaklatást is eredményezhet. A közösségi oldalak felhasználói tehát ebben az értelemben bármikor bűnözők és elmebetegek áldozataivá válhatnak. A probléma az egyéni felelősség és tudás hiánya. A legtöbb közösségi oldal ugyanis lehetőséget kínál adatvédelmi beállításokra, de a felhasználók többsége mégsem fárad azzal, hogy testre szabja például profilja megtekinthetőségét.

A pesszimista diskurzus áldozat szemléletű: a fiatalokra úgy tekint, mint ostoba, rosszul tájékozott, informálatlan szenvedőalanyokra. Ezzel szemben az idősebb korosztálynak nagyobb a felelősségérzete, értékeik erkölcsileg kiválóbbak, s ez kellene, hogy a fiatalok számára is irányadóvá váljon. Mindemellett véleményük szerint folyamatosan fejleszteni kellene az adatvédelmi technológiákat, hogy megoldódjanak az adatokkal való visszaélés problémái.

Fuchs a következő kritikákkal él az elmélet képviselőivel szemben: az adatvédelmi technológiák túlbujánzása nem lehet felhasználóbarát megoldás, hiszen a közösségi oldalak valódi értéke éppen a szabad, korlátok nélküli ismerkedésben rejlik. Amennyiben szigorításokat és adatkorlátozásokat vezetnének be, az oldalak kevésbé volnának szórakoztatóak felhasználók számára. A kommunikációs technológiai fejlesztéseknek kizárólagosan a negatív hatását látják a pesszimisták. Az ilyen komplex, bonyolult technológiai rendszereknek, mint amilyenek a közösségi oldalak is, nem valószínű, hogy csupán egyetlen jól kiszámítható hatásuk volna. A legvalószínűbb az, hogy több ellentétes hatással kell számolnunk: számos pozitív és számos negatív hozadékkal. A techno-pesszimista diskurzus olyan, mint a bulvársajtó: negatív képet rajzol a technológiáról, csak az egyént érő veszélyforrásra koncentrál, és figyelmen kívül hagyja a társadalomra gyakorolt pozitív hozadékokat.

Csupán azért, mert néhány esetben előfordul zaklatás, vagy adatvisszaélés, az még nem jelenti azt, hogy minden felhasználónak rettegnie kell a rá leselkedő veszélyek miatt, ha bizonyos információkat kiad magáról. Az embereket a virtuális világtól függetlenül is becserkészhetik és zaklathatják. Bár az utcán közlekedve is esély van rá, hogy áldozattá váljunk, ezt a legtöbb ember mégsem veszi figyelembe, mert egyébként soha többé nem hagynák el házaikat. Ahogyan a házban maradás sem tekinthető reális válasznak, a közösségi oldalakról való leiratkozás sem elfogadható döntés a felhasználók számára.

Mindent összevetve a pesszimista diskurzus egy erkölcsileg konzervatív, szórakozásellenes, áldozatszemléletű megközelítés. A valós problémák feltárása és megoldása érdekében túl kell lépünk ezen a szinten és az állami, és vállalati megfigyelésre kell koncentrálnunk.

A techno-optimisták a pesszimisták tökéletes ellentétei. Az áldozati diskurzus céljának a kontroll és a szabályozás megteremtését tekintik a tizenévesek felett az idősebbek által. Az internetet veszélyes eszköznek állítják be, annak érdekében, hogy a jövő technológiai fejlesztései úgy legyenek megkonstruálva, hogy képessé váljanak ezen „veszélyek” elhárítására, de az álca mögötti fő céljuk mégis az, hogy megtiltsák az onli-

ne szórakozást és izgalmakat. Az optimista megközelítés szerint, a közösségi oldalaknak olyan tereknek kellene lenniük, amelyek képessé teszik és segítik a fiatalokat abban, hogy létrehozzák saját autonómiájukat, amire szükség van ahhoz, hogy megerősödhessen személyiségük, és hogy felnőtté váljanak. Hangsúlyozzák a technológia potenciális szerepét az autonómia kialakításában, a személyes fejlődésben, a szabadságban, hiszen a közösségi oldalak lehetőséget adnak a baráti kapcsolatok elmélyítésére, fenntartására, vagy éppen új kapcsolatok kialakítására.

Donat és Boyd 2008-as tanulmányukban azt állítják, hogy a tizenévesek folyamatosan ellenőrizve vannak. Az iskolában tanáraik, otthon szüleik által. Éppen ezért arra törekcsenek, hogy autonóm teret hozzanak létre, mert identitásuk kialakulásához erre van szükségük. Az identitás kialakulása előfeltétele személyiségük fejlődésnek.

„Ami egyedivé és különlegessé teszi az internetet az az, hogy lehetőséget teremt a tinik számára, hogy bekapcsolódjanak, és részesei legyenek egy szabályozatlan nyilvánosságnak, amely teljesen más, mint a szabályozott terek: az iskola, vagy a szintén szabályokra épülő otthoni környezet.”

A szülők igyekeznek ebben a teljesen új térben is szabályozni gyermekeik viselkedését, míg a fiatalokat éppen az motiválja, hogy ellenőrzés nélkül önállóan, szabadon cselekedhetnek. Sok felnőtt gondolja úgy, hogy az internetre is kiterjedő korlátozásokra van szükség, hogy megakadályozzák gyermekük problémás viselkedését, és hogy megvédjék őket a társadalmi kockázatoktól. A techno-optimisták szerint azonban ez nagy baj, ugyanis a közösségi oldalakhoz való hozzáférés korlátozása megnehezíti a fiatalok szocializációját. Rosszul teszünk, ha azt gondoljuk, hogy a felállított szabályainkkal és korlátainkkal meg tudjuk védeni gyermekeinket a világtól.

„Meg kell adni számukra a lehetőséget, hogy hibázzanak, és hogy tanulhassanak hibáikból. Hiszen a felnőttek szerepe nem az, hogy rendőrök legyenek, hanem hogy vezetőik.” – idéz Fuchs Danah Boyd-tól.

Ahogy a techno-pesszimizmus, a techno-optimizmus is egy egyoldalú diskurzus: figyelmen kívül hagyják az összetettebb, ellentmondásos dolgokat, melyek a közösségi oldalak kapcsán felmerülnek. Ahogy nem valószínű az, hogy a közösségi oldalak felhasználóira csupán veszélyek leselkednek, az sem valószínű, hogy a tagok kizárólagosan pozitív hozadékok élvezői lesznek a regisztrálást követően. A legfőbb hibájuk, hogy nem összpontosítanak a politikai oldalról történő megközelítésre, vagy a kapitalista világokra; egyszerűen figyelmen kívül hagyják a profitérdekek szabályozó erejét.

A harmadik típusú megközelítési mód a kritikai, mely makró szinten vizsgálja a technológiai fejlődés hatásait a társadalom egészére. Bírálja a korábbi két megközelítést, ugyanis azok képtelenek a közösségi oldalakat makró szinten, a társadalom egészének függvényében vizsgálni. A módszer szándéka, hogy olyan kritikai elemzést adjon, ami magába foglalja a tőkefelhalmozás és a vállalati nyereség dimenziójának, a hatás-gyakorló gazdasági szempontoknak, de a politikai aspektusoknak (például a 2001. szeptember 11-i terrortámadás hatásvizsgálata) az elemzését is. A közösségi oldalakra ugyanis hatást gyakorolhat a kapitalista gazdaság, a fennálló politikai rendszer, a domináns kultu-

rális értékek és minták, valamint bármely gazdasági, kulturális, vagy politikai szintéren megnyilvánuló konfliktus.

A kritikai vizsgálat sokak számára unszimpatikus megközelítés, ugyanis nem szolgál „könnyű megoldással”. Azt hirdeti: az által, hogy több, kevesebb, vagy esetleg más-milyen technológiát használunk a jövőben, nem fogjuk tudni megoldani a fennálló problémákat. Ehhez több alapvető politikai és gazdasági változtatásra van szükség. Amíg vállalati érdekeltségek vannak jelen a technológiában, és amíg háborútól és terrortámadástól kell tartaniuk az országoknak, a gazdasági érdek és a politikai védekezés szembeesnek a közösségi oldalak felhasználóinak igényeivel. Politikai szemszögből minden állampolgár potenciális terrorista, akiket meg kell figyelni. Erre kitűnő lehetőséget szolgáltat a közösségi oldalakon való regisztrált felhasználók követése. A piaci vállalatok szempontjából a közösségi oldal felhasználói potenciális vásárlók. Internet használatuk és oldallátogatásaik elemzésével felderíthetők potenciális igényeik, melyeket aztán célzott reklámokkal már könnyű kielégíttetni.

Lássuk be: a politikai és gazdasági szereplőket sem zavarja, hogy érdekeiket, a közösségi oldalakat használók szabadságjogainak kárára, magánéletük privát szférájának megsértésével valószínűsítik meg. Amíg az államok és kormányzatok bizalma nem rendül meg abban, hogy a fokozott ellenőrzés és megfigyelés a közösségi oldalak felhasználói felett növeli az országos szintű biztonságot, és amíg a gazdasági vállalatok potenciális áruterjesztési és a reklámozási színtérként tekintenek a közösségi oldalakra, addig semmilyen adatvédelmi technológiai fejlesztés nem lesz képes feloldani a politika, a gazdaság és a felhasználók között feszülő érdekkülönbözőséget.

Az igazi veszélyt ne abban lássuk, hogy egy a szobájában internetező őrült adateselő markába kerülünk. Sokkal komolyabb és nagyobb a kockázata annak, hogy a gazdasági és politikai érdekek kiszolgálóivá, felügyeletük tárgyává válunk. „Az igazi veszélyt a vállalati érdekek, és az állami megfigyelés jelenti” – írja a szerző. Nem sokat számít tehát, hogy a közösségi oldal felhasználója beállította-e profilja láthatatlanságát, hiszen a profitérdekeltségi alapon szerveződő közösségi oldalak a busásan fizető reklámozni és értékesíteni kívánó vállalatoknak gond nélkül kiadják és továbbítják adatainkat.

A legtöbb országban ma már törvény szabályozza az adatok megőrzését és kiadását. Az Európai Bizottság 2006-ban elfogadta az adatok megőrzésére vonatkozó irányelvet, amely minden Unió tagállamra nézve kötelező érvényű. Az irányelv lényege, hogy a telekommunikációs és internet alapú kommunikációs lehetőséget biztosító szolgáltatásoknak vállalniuk kell: legalább hat hónapig, de maximum két évig rögzítik a lebonyolított kommunikációkat, beazonosíthatóvá és megtalálhatóvá teszik a résztvevő személyeket, valamint rögzítik a „tárgyalás” pontos idejét, és időtartamát. Azzal is számolnunk kell, hogy a rendőrség kérésére a rögzített adatainkat köteles kiadni a szolgáltató. Ezen információk birtokában jogosnak érezhetjük a kijelentését, miszerint az olyan közösségi oldalakat vizsgáló kutatások, melyek figyelmen kívül hagyják a kormányzati törekvést és a profitérdekeltséget, komolytalan felmérések lesznek.

A szerző körülbelül a könyv felénél ismerteti kutatása módszertanát. A felmérés célja megismerni, hogy a Salzburgi Egyetem diákjai hogyan használják a közösségi oldalakat a gazdasági és politikai megfigyelés kontextusában. A gazdasági és állami megfigyelés vizsgálata korábban egyetlen kutatásnak sem volt célja. A felmérések leggyakrabban mikro-szintű elemzésekre terjedtek ki, és nem voltak jellemzőek a makro-szintű

kritikai vizsgálatok. Kutatása nívuma tehát, hogy makro-környezetben vizsgálódik, a gazdasági és politikai érdekek közösségi oldalakra gyakorolt hatásait kritikus szempontból elemzi. A vizsgálat három platformra terjedt ki: a MySpace, a Facebook és a StudiVZ oldalakra. A kutatás során vizsgálni kívánt kérdések a következők voltak:

- Mit tartanak a diákok a közösségi oldalakban rejlő legnagyobb lehetőségnek?
- Mit tartanak a legnagyobb kockázatnak?
- Mennyire tájékozottak a diákok az egyre növekvő társadalmi megfigyelésről?
- Mennyire tartják fontos problémának a diákok a növekvő társadalmi ellenőrzést? Mennyire kritikusak vele szembe?
- Hogyan viszonyul egymáshoz a megfigyelésről szerzett ismeretek mértéke és a közösségi oldalakon megvalósuló megfigyeléssel szembeni kritikusság foka?

2008. októberében kezdődött a felmérés. A Salzburgi Egyetem hallgatói részére 50 napig volt elérhető a kérdőív, mely 35 zárt, 3 nyitott és 5 intervallum jellegű kérdést tartalmazott. A kitöltésre interneten keresztül volt lehetőség a Survey Monkey nevű elektronikus felületen. Hogy válaszádra buzdítsák a Salzburgi Egyetem hallgatóit, minden diák számára az e-learning oldalon keresztül ismertető felhívást küldtek. Összesen 702 ember vett részt a felmérésben, de 28-nak törölték az adatait, mert nem voltak az egyetem diákjai. Így végezetül 674 érvényes kitöltés született. A tanulmány második fele számtalan grafikont és adattáblát közöl a felmérés eredményeiről.

A kérdőívet kitöltők válaszaiból kiderült, hogy 61%-uk látogat el naponta legalább egyszer közösségi oldalakra és csupán 3,4%-uk nem élt soha korábban ezzel a lehetőséggel. Ez jól bizonyítja, hogy a diákok körében az online kommunikáció milyen fontos. A válaszolók 50%-a nem olvasta el soha korábban a közösségi oldal használati feltételét. A szerző szerint ezért nem a felhasználók a hibásak, hanem sokkal inkább a szolgáltatók, mert a felhasználási feltételek általában nagyon hosszúak, nehezen olvashatók, és nem áll módunkban kifogással élni ellenük. Két lehetőségünk van csupán: vagy elfogadjuk a feltételeket, vagy nem fogadjuk el, de ebben az esetben nem válhatunk tagokká.

A felmérésből megtudtuk, hogy a gazdasági és politikai megfigyelésről szerzett ismeret mértéke függ a kérdezett nemétől, a társadalomban betöltött státuszától, valamint attól, hogy az illető városban, vagy vidéken él. A nők általában kevesebbet tudtak a megfigyelésről, mint a férfiak. A magasabb jövedelemmel rendelkező szülők gyermekei, vagyis a jobb családi és anyagi háttérrel rendelkező diákok több ismerettel rendelkeznek a politikai és gazdasági megfigyelésről, mint a szegényebbek. A nagyobb városokból érkezők – feltehetően a kulturális és infrastrukturális különbségek miatt – jobban informáltak, mit a vidéki településről érkező diáktársak.

A válaszadók 53%-a szerint nem lehet bízni a közösségi oldalakban. 73% érzi úgy, hogy védtelenek vagyunk az állami megfigyeléssel szemben, és 87% szerint érdekelték a piaci vállalatok személyes adataink begyűjtésében. Összességében a Salzburgi Egyetem diákjainak viszonylag alacsonyak az ismeretei a megfigyelésről, de mégis erős kritikusságot tanúsítanak az ellenőrzéssel és a felügyelettel szemben.

A megkérdezett német ajkú diákok közül a legtöbben a StudiVZ közösségi oldalt látogatják. A válaszadók 88%-a vallotta magát felhasználónak. Németországban és Ausztriában ez a legnépszerűbb. A StudiVZ-n regisztrálni kívánóknak el kell fogadniuk, hogy a szolgáltató tárolni fogja a viselkedésükről gyűjtött adatokat, amiket kiszolgáltat-

hat a rendőrség részére. A havi öt reklám e-mail, a hírüzenetek, és a személyre szabott reklámok a felhasználók által kikapcsolható szolgáltatások.

A válaszadók 92%-a tudja, hogy a StudiVZ adatokat gyűjt és tárol viselkedésükről. 75%-uk kapcsolja ki a reklám e-maileket, 69%-uk a hírüzeneteket, és csupán 58%-uk nem kér a személyre szabott reklámokból. (A személyre szabott reklámokhoz megvizsgálják a felhasználó adatait, kattelléseinek számát, kereséseit, a látogatott weblapokat, vagyis alapvetően az egész internetes viselkedését és érdeklődési körét. Ezen adatokat összesítik, elemzik, és a kapott eredményekre alapozva küldik ki a – szerintük a felhasználókat érdeklő – reklámhirdetéseket”.) A StudiVZ-n profilozó diákok tehát többnyire jól ismerik a felhasználási feltételeket, és sokan lépéseket is tesznek annak érdekében, hogy a nem kívánatos reklámoktól és üzenetektől megszabaduljanak.

A Facebook-ot kevesebben, csupán a válaszadók 40%-a használja. A felhasználók 94%-a azonban tisztában van azzal, hogy kiszolgálójuk információkat gyűjt viselkedésükről. Jóval kevesebben, csupán 24%-uk előtt ismert azonban az, hogy a felhasználási feltételek elfogadásával engedélyezik, hogy a Facebook adataikat értékesítse. A Facebook mellett kérdés nélkül, automatikusan küld személyre szabott reklámokat. A német nyelvterületen a StudiVZ nem csak népszerűbb, de szolgáltatói feltételeik is ismertebbek, mint a Facebook felhasználói körében.

A MySpace a legkevésbé divatos platform. Csupán a válaszadók 16%-a rendelkezik ilyen profillal. A Facebook és MySpace felhasználói együttesen nincsenek annyian, mint ahányan a StudiVZ-t használják. A MySpace-nél a célzott, személyre szabott reklámok kikapcsolhatóak volnának, de annyira nehezen elérhető, bonyolult helyen van ez a lehetőség, hogy nem sokan találják meg. Az alapbeállítás pedig az, hogy a felhasználó szeretne személyre szabott reklámokat kapni. A MySpace is megosztja üzleti célból a hirdetni kívánókkal személyes adatainkat, és internetes viselkedésünk adatait.

A tanulmány utolsó előtti fejeztében a kutatásból származó következtetések kerülnek összegyűjtésre a célként kitűzött kérdés megválaszolásával.

- Mit tartanak a diákok a közösségi oldalak legnagyobb előnyének? A nyitott kérdésként feltett válaszok elemzéséből kiderült, hogy a válaszolók 59%-a szerint a kapcsolatok és barátságok fenntartására nyújtott lehetőség a legfontosabb előny. Másodikként említették az új kapcsolatok létrehozását, harmadikként pedig a régi kapcsolatok felelevenítését.
- Mi a legnagyobb hátránya? 56% szerint a politikai, gazdasági, vagy személyes felügyelet és ellenőrzés lehetősége a legnagyobb hátrány. Többen megemlítték emellett azt, hogy kockázatos privát, bizalmasan kezelendő ügyeket közösségi oldalakon megosztani.
- Mennyire tájékozottak a diákok az egyre növekvő társadalmi megfigyelésről? Mennyire tartják fontos problémának a diákok a növekvő társadalmi ellenőrzést? Hogyan viszonyul egymáshoz a megfigyelésről szerzett ismeretek mértéke és a közösségi oldalakon megvalósuló felügyelettel szembeni kritikusság foka? Összességében a megfigyelésről szerzett tudás alacsony szintjét tapasztalták a felmérés során. Ezzel szemben mégis az ellenőrzésről igen kritikus vélemények vannak a diákok. A tudás és kritikai indexek pozitív korrelációt mutatnak, ami azt jelenti, hogy minél többet tudott egy diák a felügyeletről, annál kritikusabb volt.

Tanulmánya végén néhány javaslattal és tanáccsal lát el minket a megfigyelés problémájának megoldásával kapcsolatban Fuchs. Az olyan kutatóknak, tudósoknak, adatvédelmi szakembereknek, fogyasztóvédőknek, médiaszakembereknek vagy bármely polgárnak, akik kritikusak a megfigyeléssel és a felügyelettel szemben, dolgozniuk kellene azon, hogy ráébredjék a laikusokat arra, hogy az ellenőrzés és megfigyelés már nem csak mobiltelefon használatunkra, hanem internetes megnyilvánulásainkra is kiterjed. Mindennapi, privátnak tűnő életünk nyitott könyve. Fuchs szerint a nyilvános kampányok nagy sikerhez vezethetnek a diskurzus elterjesztésében, de belátja, hogy sok olyan politikai és gazdasági szereplő van, akiknek érdeke volna megakadályozni ezeket a nyilvános előadásokat, vagy beszélgetéseket, éppen ezért nem számolhatunk könnyű megoldással. Javasolja, hogy a hozzáértő tudósok és kutatók készítsenek olyan felvilágosító dokumentumokat, melyeket aztán a polgárok egymás között terjeszthetnek.

Fel kell ismernünk, hogy ez nem technológiai probléma, hanem egy jóval tágabb gazdasági-politikai, tehát komplex társadalmi gond, amit nem lehet technológiai változtatásokkal megoldani. Éppen ezért további felmérő kutatások lebonyolítását ajánlja, hogy kimerítőbb információ birtokában hatékony megoldási stratégia kerülhessen kidolgozásra.

Végezetül egy konkrét ötletet is elének tár: létre kellene hozni nem kereskedelmi alapon szerveződő, non-profit közösségi oldalakat is az interneten. A nem profitorientált platformok kiküszöbölnék az elektronikus megfigyelés kockázatát, és ezáltal csábítóbbak lehetnének a felhasználók számára a profitszerzésre szerveződő közösségi oldalaknál. Természetesen itt is számolnunk kell nehézségekkel: a profitorientált oldalak adattárolási kapacitása, és a számtalan színvonalas szolgáltatás, melyet felhasználóik számára nyújtanak, igen nagy költségekkel járnak. Kihívás lehet egy korlátozott anyagi bevételekkel rendelkező, támogatásokra épülő non-profit szolgáltatónak, hogy a profitorientált versenytársaihoz hasonló számú és színvonalú szolgáltatást nyújtson.

Ez sem tekinthető könnyű megoldásnak tehát, de mégis ez tűnik az egyetlen potenciális lehetőségnek, hogy megfékezzük az egyre növekvő gazdasági és politikai megfigyelést a közösségi oldalakon – zárja le könyvét.

A tanulmány egy modern nézőpontot tár elénk: a kritikai diskurzuson alapuló politikai és gazdasági megfigyelés problémáját, mely a felhasználók privát szférájába hivatlanul türemkedik be az intimitást és a személyiségi jogokat semmibe véve. Az olvasmányos, figyelemfenntartó, táblázatokkal és ábrákkal színesített tanulmányt mindenkinek ajánlom, akit a recenzio alapján a megfigyelés társadalma izgalommal tölt el.

Lea Podhradská

Az internetfüggőség sokfélesége – félreértelmezett szabadidő és tanulás

(Nicola F. Johnson)

Jelen munkám Johnson¹ által 2009-ben kiadott *Az internetfüggőség sokfélesége- Félreértelmezett szabadidő és tanulás* című könyvére reflektál, kiegészülve a témában megjelent szakirodalmi megközelítésekkel, diskurzusokkal, néhány kutatási eredménnyel.

Az internetfüggőség, (ha nevezhető egyáltalán betegségnek) elnevezésére többféle terminológia merült fel az évek során. Ezek közé tartozik az internetaddikció, az online addikció, az internetaddikciós zavar, a patológiás, túlzott (excesszív), maladaptív, problémás vagy kompulzív internethasználat. Az elnevezések közül legelterjedtebb talán az internetfüggőség és a problémás internethasználat. A rendellenesség e pillanatban még nem szerepel a mentális zavarok zavarok nemzetközi osztályozási rendszerében, és nincs konszenzus a tekintetben sem, hogy érdemes-e külön betegségként tekinteni az internet használatával kapcsolatos problémákra, vagy inkább egyéb zavarokat (pl.: szorongást, depressziót) fedő tünetcsoportról van szó.²

Mit jelent az internetfüggőség fogalma? Létező, mérhető jelenség? Számos szakirodalom foglalkozik manapság az olyan függőségekkel, mint a nimfomania, szerencsejáték, pornográfia, drog és alkohol függőségek, mégis egyre nő azoknak a megkérdőjelezhető tanulmányoknak a száma, mely az internetfüggőséggel, mint gyógyítható betegséggel foglalkoznak. Johnson célja, hogy szembeszálljon azokkal a könnyed általánosításokkal és elgondolásokkal, melyek az utóbbi időben láttak napvilágot az internetfüggőséggel kapcsolatban. A szerző gyűjtése alapján néhány az egymással versengő diskurzusok közül:

- a) Valóságos jelenség, függőséget okoz, mint a drog. (Kimberly Young)
- b) Az internetfüggőség csupán “játék a szavakkal” (William Glasser)

¹ Nicola F. Johnson a Melbourne-i Monash Egyetem Pedagógiai Karának oktatója, doktori fokozatát 2008-ban, a Deakin Egyetemen szerezte. Kutatási területei: internethasználat, mint társadalmi jelenség, illetve az információs és kommunikációs technológiák az oktatásban. 2009-ben a dél-kelet ausztráliai Wollongong Egyetem Pályakezdők díjában részesült, melyet a tanítás és tanulás területén kifejtett kiemelkedő munkásságáért kapott. Két könyv, így *Az internetfüggőség sokfélesége – Félreértelmezett szabadidő és tanulás* (The Multiplicities of Internet Addiction: The Misrecognition of Leisure and Learning, Ashgate, 2009) és a Disszertáció részletek – Kiút a dzsungelből (Publishing from your PhD: Negotiating a Crowded Jungle, Gower, 2011) szerzője.

² http://pszichologia.phd.elte.hu/vedesek/koronzai_beatrix_disszertacio.pdf 2013.01.13.

- c) Nem létező jelenség. Az internet esetében egy meghatározott környezetről beszélünk, nem pedig egy anyagról, mely függőséget okoz. Használatával ugyanakkor megfigyelhetővé válnak a függőségben szenvedők, avagy a függőség jeleit mutató egyének. (Bell)
- d) A jelenség függ az életmód, szabadidő és szakmai minőségektől, elvárásoktól
- e) Nem megfelelő elnevezés, hasznosabb lenne a kóros internethasználat (pathological internet use) kifejezést alkalmazni.

Első fejezetében Johnson megemlíti azt az “internetfüggőséget kezelő központot” (Center for Internet Addiction Recovery) alapító Pittsburgh-i Young professzort, akinek elsőként sikerült a túlzott és problematikus internethasználat addiktív zavarként leírnia³. Young szerint a problémás használók elveszítik a kontrollt az internethasználat felett, fokozottan belemerülnek az internetezésbe, ekképp képtelenné válnak arra, hogy csökkentsék az internetezést mindazok ellenére, hogy az számukra problémát okoz. Young bár az internetfüggőségről, mint addikciós problémáról beszél, az általa kidolgozott Diagnosztikus Kérdőívet (Diagnostic Questionnaire) mégis inkább a kóros játékszenvedély kritériumai alapján alakította ki.⁴ Az internet minőségi használatának változásával Johnson indokoltan tartja, hogy kritizálja Young ’98-ban kifejlesztett tesztjét (Internet Addiction Test/iAT), melyet meglátása szerint már 2008-2009-ben sem lehetett megbízhatóan használni. Young szerint az internethasználók körében pszichológiai függőséget alakít ki az az élmény, melyet az internetet használat során éreznek, s melyet később nehezen vagy egyáltalán nem képesek kontrolálni. Young ezt a fajta függést a szerencsejáték és a túlevés okozta érzelmi függésekhez hasonlította.⁵ William Glasser, amerikai pszichiáter (névéhez fűződik a valóság terápia (reality therapy) és a választás teória (choice theory) a függő egyént a következőképp határozta meg (1976): függő az, akinek életét, közvetlen szociális kapcsolatait “tönkretette” a heroin, alkohol vagy szerencsejáték. Más definíciók szerint, a függőség nem más, mint egy tény vagy körülmény, mely egy adott anyagnak, dolognak, tevékenységnek köszönhetően tesz szenvedélybeteggé bennünket. Népszerű diskurzus elméletek közé tartozik azonban az a feltételezés, mely szerint a függőség értelmezhető egyfajta divatnak is (Macintosh Dictionary Widget 2008). Ez a felfogás Johnson szerint tekinthető az odaadás, elkötelezettség, megszállottság egy formájának. Nem szabad azonban elfeledkezni a fogalom azon értelmezhetőségéről sem, mely ezt a fajta odaadást, elkötelezettséget és megszállottságot kóros jelenségként kezeli.⁶ (Macintosh Dictionary Widget 2008)

³ Caught in the Net: How to Recognize Internet addiction and A Winning Strategy for Recovery. (1998). Evaluation and treatment of Internet Addiction (Chapter), in Innovations in Clinical Practice: A Source Book. (1999). Tangled in the Web: Understanding Cybersex from Fantasy to Addiction. (2001)

⁴ http://pszichologia.phd.elte.hu/vedesek/koronczai_beatrix_disszertacio.pdf 2013.01.13.

⁵ Johnsonnak két problémát is okoz Young elgondolása. Kérdéses, miszerint a) egy adott környezet képes-e függőségi állapotot kialakítani az egyénben, illetve b) hogy az internet azt a környezetet reprezentálja-e, ahol az emberek már meglévő függőségekkel vannak jelen vagy legalábbis a függőség jelét mutatják.

⁶ Johnson érdekesnek találja, miszerint az említett fogalmak a függőség megítélésben, mind a patológiás és nem patológiás definíciók olvasatában fellelhetők. Johnson a kábítószer függőség jelenségéből tudja leginkább levezetni a függőség definícióját, mint valami irányába való kényszert, bizalmat, vágyat avagy megszállottságot. Szerinte amennyiben egyetértünk azzal a ténnyel, hogy a függőség egy adott anyaghoz

Vaughan Bell, londoni pszichiáter szerint különbséget kell tennünk a között, hogy a) valamit kényszeresen teszünk, b) ismétlődően szívesen csinálunk és c) valami olyat cselekszünk, ami viselkedésszerű függőséget okoz. Ez utóbbira egy olyan rendellenességként tekint, mely tevékenységet akkor is űzi az egyén, ha az káros hatásokkal jár. Vaughan példaként említi a mozi, olvasást, sétát és a barátokkal való beszélgetést, ami bár lehet kényszeres tevékenység, de nem válunk tőle függővé, hiánya legfeljebb elégedetlenné tesz bennünket.

Griffiths (1998) az internetfüggőséget (akárcsak a számítógépfüggőséget) technológiai addikcióként határozza meg, s a viselkedési addikciók közé sorolva hat kritérium mentén definiálja: hangulat módosulás, tolerancia, elvonási tünetek, szalencia, konfliktus és visszaesés. Az internetfüggőség viselkedési addikcióként való meghatározásakor az internethasználat maladaptív mintázata képezi a definíció alapját. A személy ismétlődő, tolatódó, sürgető érzést érez arra, hogy a cselekvést (az internetezést) véghez vigye, amely aktuálisan örömet szerez számára, de a későbbiekben distresszhez és/vagy mindennapi funkciók károsodásához vezet. Charlton (2002) újrapvizsgálta Griffiths hat kritériumát, hogy elkülönítse a függőket azokról a személyektől, akik elköteleződnek az internet felé, de mégsem válnak patológiás használókká. Eredményei szerint három kritérium (kognitív szalencia, tolerancia, eufória) perifériális aspektusa az internetfüggőségnek, míg a központi magnak az addikció szempontjából az elvonási tünetek, relapszus és felépülés, a konfliktus és a viselkedési szalencia (az interferencia az evéssel, alvással) tűnnek.⁷ Egy másik iskola szerint az internetre, mint egyfajta környezetre kell tekintenünk. Minthogy az internet se nem anyag, se nem viselkedés, amihez függőség társulhat, így az elmélet támogatói elutasítják a tényt, hogy az internet függőséget okozna. Bell Younggal szemben elképzelhetetlennek tartja, hogy függőségi kapcsolat alakuljon ki az internettel kapcsolatban: "Logikailag lehetetlen (...) nem rendelkezünk megfelelő bizonyítékkal arról, hogy a túlzott internethasználat kockáztatná a lelki egészségünket".⁸

Jóval többen használjuk az internetet, mint 10-15 évvel ezelőtt, banális kérdésekre igyekszünk választ kapni, vagy épp új és izgalmas dolgok után igyekszünk kutatni. Akik saját számítógépes hozzáféréssel rendelkeznek, írja Johnson, nem függenek már a nyomtatott sajtótól: ugyanúgy információkészek, hisz az online-média egyéb forrásain keresztül részesülnek az információk áramlásában. A digitális technológia, avagy az online-kommunikáció részeseként képesek vagyunk az olyan döntések megtételére, hogy mit csináljunk szabadidőnkben és milyen módját válasszuk a másokkal való kommunikációnak. Ajayi (1995) szerint az internet tekintetében minden amit teszünk, csupán egy évtizedes trend folytatása. Ahogy nő a technológiai eszközök száma, úgy töltünk több időt használatukkal: irányváltás fedezhető fel a kapcsolatokban, mely a családtól a

való kötődést jelenti, továbbá ez a depencia fizikai és mentális problémát okoz, akkor a dohányzás esetében elmontható, hogy az egyént nem magához a cigarettához fűzi a kapcsolat, hanem a cigarettában található nikotinhoz.

⁷ http://pszichologia.phd.elte.hu/vedesek/koronzai_beatrix_disszertacio.pdf 2013.01.13.

⁸ Johnson Bell elméletét gyakorlati szemléltetéssel próbálja megközelíteni. Egyeseknek szerinte sokkal egyszerűbb, olcsóbb és gyorsabb e-mailt küldeni, mint telefonon bárkit is elérni. Ezzel szemben vannak azok, akik az elektronikus kommunikációval ellentétben a telefont, illetve a hagyományos levelet részesítik előnyben.

tömegek által vezérelt technológia irányába sodródik. A folyamatot összefüggésbe hozza a '30-as évekbeli rádiózással, amit a televízió követett az '50-es években, majd végül a számítógépes hálózatok viharos érkezése.

Young szerint az internet egyfajta menekülés, ugyanúgy, mint az a zsibbasztó érzés, amit az alkoholisták éreznek, amikor isznak. Ugyanakkor ha bármelyikünknek is menekülni támad kedve, számos olyan tevékenységi lehetőséget ismerünk, melyeknek aktív részesei lehetünk. Ezt az átmeneti megkönnyebbülést menekülés-szerű tevékenységnek (escape-like activities) nevezi Young. Kimenetelük tekintetében beszélhetünk "ártatlan" cselekedetokról, kóros ismétlődésük azonban egy egész életre kimozdíthat bennünket korábbi egyensúlyi állapotunkból. Nyilvánvalónak tűnik, hogy vannak olyan oki tényezők, melyek ezt a menekülés-szerű tevékenységet létjogosultsággal ruháznak fel, ugyanakkor nem szabad, hogy az olyan érzések, mint a magány, boldogtalanság, a fizikai megjelenéssel kapcsolatos negatív attitűdök, a stressz, stb. a valamihez való függőséget eredményezzék. Ezek csupán, mint szabadidős tevékenységek és szokások kell, hogy részesei legyenek az ember életének.

Beszélhetünk különbségekről időérzékünk elvesztésével kapcsolatban? Milyen különbséget látunk az internetezés, olvasás vagy épp a tévénézés alkalmával elveszített időérzék kapcsán? Az internet csupán olyan lehetőséget kínál az egyén számára, ahol ezek a tevékenységek maximálisan elérhetők. Johnson szerint vannak jelentős, ugyanakkor ugyanannyira káros információk is az interneten, de ahogy a pornográfia elérhető a televízión keresztül, úgy a telefon is alkalmat adhat a szerencsejáték és különböző szexuális szolgáltatások igénybevételére. Az ember döntése, milyen tevékenység részese szeretne lenni, az internet csupán eszköz, mely lehetőséget kínál a választott szabadidős elfoglaltsághoz.

Glasser szerint nem minden függőséget lehet negatív jelzővel illetni. 1976-ban megjelent *A pozitív függőség* (Positive addiction) című könyvében két szabadidős tevékenységre fókuszált kiváltképp: a futásra és a meditációra. A megközelítés azon aspektusából történt, miszerint azok az egyének, akik az említett két tevékenységgel kapcsolatban önmagukat függőként definiálják, vajon az aktivitás mellőzésekor viselkedésük negatív szimptómát mutat-e. Glasser szerint három olyan tényező van, ami elengedhetetlen az emberi lét számára: a) képesek legyünk a szeretetre, b) mások szeretetét és elfogadását tudjuk értelmezni, illetve c) olyan tevékenységet űzzünk, mely fontos számunkra. Glasser a gyengeséget állítja párhuzamba a pozitív függőséggel. Meglátása szerint a gyenge egyénnek három ismérve van: a) feladás, b) negatív kimenetelű tevékenységben való résztvétel, az érzelmek által való vezéreltség, illetve c) olyan negatív függőséget okozó tevékenységben vesz részt, mint a szerencsejáték, drog, alkohol, stb. Glasser tézise szerint a gyenge ember egy új, pozitív függőséget okozó tevékenység gyakorlásával képessé válik, hogy „rossz szokásain” felülemelkedjen. Widiyanto és Griffiths (2006) állítása szerint, amennyiben az internetfüggőség egy létező jelenség, csupán kis százalékát érinti az online populációnak. Kritizálták Young azon elméletét, mely az internet túltott használatát, mint függőséget okozó tényezőt kezelte. Griffithsék szerint félrevezető olyan feltételezésekbe merülni, mely a gyakori internethasználatot párhuzamba állítja a kóros (patológiai) és függő jelenségekkel, hisz a feltételezés figyelmen kívül hagyja azon kontextuális és diszpozicionális tényezőket, melyek ezt a "kórosságot" kiváltják

Az internethasználattal kapcsolatos zavarokat illetően az elmúlt években a következő megnevezések születtek:

- a) Internetfüggőség zavar (Internet Addiction Disorder/ IAD/Young)
- b) Kóros internet használat (Pathological Internet Use/ PIU/ Morahan-Martin and Schumacher)
- c) Túlzott internet használat (Excessive Internet Use/ EIU/ Hardie és Tee)
- d) Kényszeres internet használat (Compulsive Internet Use/ CIUS/Meerker és társai)

A kóros internethasználattal kapcsolatban Davis 2001-ben két területet említ. Elmélete szerint van az ún. specifikus kóros internethasználók (specific pathological internet use) köre, akik az internetet túlzott szexuális érintettségű tevékenységekre, online szerencsejátékokra és tőzsdei kereskedésre használják. Az említett tevékenységi körök első sorban tartalom specifikusak és az internet hiányában is gyakorolható területek. Egy másik megközelítés szerint van az ún. általános tevékenységet gyakorló kóros internet-használói (problematic internet use) kör, ami egy többdimenziós felhasználói tér. Davis értelmezése szerint, konkrét cél hiányában értelmezhető akár időpocsékolásnak is. Ilyen szerinte az online-chat vagy az e-mailektől való függés.

Caplan (2002) az internetfüggőséggel kapcsolatban jobbnak látta a problematikus internethasználat (problematic internet use) kifejezést alkalmazni. Meglátása szerint azok az emberek, akik már korábban is panaszkodtak az egyedüllétre, számukra az internet hálózata előnyökkel szolgálhat. A személyes kapcsolatokat könnyedén felváltja a világhálón történő problémamentes ismerkedés és kapcsolatfenntartás. Elgondolását kritika követte, mely szerint Caplan nem vette számításba az internethasználó populáció azon részét, akik előnyben részesítik a világháló adta személyes biztonságot.

Johnson a számítógéppel, azon belül is az internettel, mint oktatási segédeszköz is foglalkozik könyvében. Számos olyan elméletet sorakoztat fel, mely az internet pozitív, illetve negatív hatását szemlélteti. Az egyik utópisztikus elképzelés szerint, amennyiben minden iskolát megfelelő technikai ellátottságban részesítünk, pozitív kimentelt tapasztalhatunk, mind az oktatási, mind a társadalmi valóság figyelemmel kísérésekor. Az elmélettel szemben áll az az *iskola ellenes nézet* (anti-schoolers), mely a technika és internet széleskörű elérhetőségét egyenlőnek tekinti az oktatási intézmények teljeskörű bukásával. A nézetet Lary Cuban is követte, szerinte a technika és internet az iskolában bár helytállna, ugyanakkor teljes mértékben átalakítaná az oktatás folyamatát. Armstrong és Casement (2002) szerint a reform, mely a technológiát osztályok szintjén is alkalmazhatóvá tenné, az oktatás menetét produktívabbá, érdekesebbé tehetné minden korosztály számára. A diákok több információval találkozának, a számítógép- és internethasználat növelné a motivációt, ekképp többet és gyorsabban tanulnának. Healy (1998) azonban hozzáteszi: „Csak azért mert a gyerekek szeretnek valamit, nem jelenti azt, hogy rájuk vagy akár az oktatásra jó hatással lenne”

Vajon a számítógép használata milyen hatással bír az egyén, legfőképp a gyermek fizikai kondíciójának alakulására? Johnson megemlíti Healy (1998) azon tanulmányát, mely a látás, illetve a csontrendszeri problémák és elváltozások kialakulására hívja fel a figyelmet. A váz- és izomrendszeri megbetegedés (példaként említve a felnőtteknek tervezett egér használatát), az általános szem fáradtság, az elektromágneses sugárzás, a

mozgásszegény életmód mind-mind a számítógép túlzott használatával köthetők össze. Armstrong és Casement (2000) szerint ezek a problémák komoly és néha visszafordíthatatlan következményekkel járnak. Minthogy a fizikai környezettel való kapcsolat biztosítja az alapot egy magasabb szintű ismeretszerzésnek, így a mozgás elengedhetetlen feltétele a gyermek egészséges mentális és fizikai fejlődésének.⁹ Nikkel és Jansz (2006) néhány gyakorlati lehetőséget kínál arra a szülői tevékenységi körre, mely a videójáték felügyelete kapcsán merül fel. Elméletük szerint beszélhetünk ún. korlátozott közvetítői szerepről (restrictive mediation), mely bizonyos videójátékok használatát tiltja, illetve ún. aktív közvetítői szerepről (active mediation), mely nem tiltja a játékok használatát, ugyanakkor rámutat azok káros részletekre.

A game-research.com online játékosok körében végzett saját kutatási eredményei alapján látszik, hogy az online játék igen időigényes tevékenység. A válaszadók 54%-a hetente 0-12 óra közötti időtartamot töltött online játékkal, és 10%-uk hetente legalább 30 órát játszott, ami napi átlagban több, mint 4 óra. Griffiths (2004) az EverQuest¹⁰ játékosok körében végzett felmérése alapján a tizenévesek heti átlagos játékidéje 22,25 óra volt, míg a felnőtt játékosok átlagban 24,7 órát játszottak. Griffiths és munkatársai (2004) azt találták, hogy a felnőttek sokkal inkább áldoznak fel időt társas tevékenységeikből, mint a tizenévesek, ez utóbbiak pedig sokkal inkább az iskolai teendőikre fordítandó időt cserélik fel a játékra.¹¹ Az internetes játékok újra visszahozták a játszás társas funkcióját. A többfelhasználós játékok esetében a játékosok lehetnek fizikailag is együtt, de lehetnek egyedül is- ez esetben virtuális kapcsolatban másokkal. A Pszichológiai szempontból a játékok képesek csökkenteni a stresszt, érzelmeket, kíváncsiságot tudnak kiváltani, hatnak a fantáziavilágra, kihívást és interakciót jelentenek, a gyakori visszacsatolás bátorítólag hat, növeli az önértékelést és elégedettségérzést, a választás és kontroll érzetét adja. A félénkebbeknek önbizalmat ad anélkül, hogy kínos helyzetbe hozná őket.¹²

Johnson szerint az online elkötelezettség fejleszti a fiatalok technológiai szakértelmét. Amellett hogy a szabadidő felhasználásának egy módja, tanulási lehetőséget nyújt és a szociális kapcsolatok indítványozásának, fenntartásának is egy formája. Johnson szerint a következő pontok a számítógép és az internet lehetséges felhasználási módjait mutatja be:

- a) MSNTM és egyéb formái az instant chatnek/messagingnek (iChat™).
- b) Szörfölés az interneten
- c) E-mail írás és megtekintés
- d) Házi feladattal kapcsolatos kutatói munka
- e) Website design

⁹ Johnson megemlíti Mackay (1997) azon elméletét, mely az elmúlt 80-100 év viszonylatában kategorizálta a lemúló és feltörekvő új generációkat. Mackay szerint szerencsés generációnak nevezhető a '20-as évek populációja, a háború utáni időszak a stressz generáció időszaka, míg akik a '70-es években születettek ők a lehetőségek generációja.

¹⁰ Az egyik legismertebb MIMORPG játék, melyet a Sony fejlesztett ki.

¹¹ Smith and Egenfeldt- Nielsen, 2002. Griffiths, 2004. In: *Internet.hu. A magyar társadalom digitális gyorsfényképe* 3. Társi Zrt. 2006:258.

¹² Dormán, E- Pálvölgyi. M. Online szórakozás, interaktív felhasználási módok. In: *Internet.hu. A magyar társadalom digitális gyorsfényképe* 3. Társi Zrt. 2006:260-261

- f) Kulturális aspektusú "kutatások" (tévés show, celebek, termék)
- g) Játék (online és offline)
- h) Számítógép konfigurálásval kapcsolatos tevékenységek
- i) Zene letöltés (Mp3)
- j) CD írás a letöltött zenékből

Míg az első négy tevékenység Johnson szerint az iskolában is elvégezhető, addig a többi aktivitás elsősorban otthonra korlátozódik. Johnson a listán nem jelölte azokat a tevékenységeket, melyek a megkérdezettek ismerőseikkel, barátaikkal, családtagjaikkal folytatott online aktivitását mutatja be. (pl.: információ megosztás, közös játék, stb.) A kapcsolattartás szempontjából a kamaszok a következő egyénnel tartják fel az internetes kapcsolatot:

- a) akikkel korábban már találkoztak, majd online tartották fenn a kapcsolatot,
- b) akikkel csupán az interneten találkoztak,
- c) más online játékosokkal,
- d) akik online voltak,
- e) hasonló érdeklődésűekkel,
- f) barátok barátaival,
- g) globális falu tagjaival
- h) gazdaságilag kiváltságos helyzetűekkel (Levinson 1999; McLuhan és Powers 1989).

Az első hat kategóriába olyan tevékenységek sorolhatók, mint a website design, szinkron és aszinkron kommunikáció, internetes játékok, illetve az egyéni és tanulmányi érdeklődésnek megfelelő információcsere. Az utolsó két kategóriát Johnson külön veszi nagytípus alá. Bevezetésként kitér a digitális kívülálló[□] fogalmára, melyen azon embereknek részét érti, akik az internethez a) nem férnek hozzá, b) közömbösök vagy épp c) nem érdekeltek a digitális média használatában. Ahogy a Matthew hatás is (Merton 1973) kimondja, a gazdagok még gazdagabbak, a szegények egyre szegényebbek lesznek: a családok technikai felszereltségének minőségétől függően lesz megfelelő számítógépes ismertetük. Johnson megemlíti, (ugyanakkor egy hosszabb fejezet is szentel az olyan jelenségek tisztázására, mint a társadalmi tőke, hisztérezis, habitus és mező elmélet) Bourdieu azon népszerűvé vált elgondolását, miszerint a szülői háttér mindenekelőtt a kulturális tőkén, a kulturális erőforrásokon keresztül befolyásolja a megszerzett társadalmi pozíciót (Bourdieu 1973; 1978; 1986). Az elmélet szerint a magas (legitim) kultúrával való szoros kapcsolatot biztosító családi háttér olyan készségekhez, stílushoz, modorhoz, ízléshez juttatja az egyént, amelyek képessé teszik őt arra, hogy ismerősként mozogjon, megfelelően kommunikálni tudjon az iskola világában, és amelyeket éppen ezért az oktatási rendszer nagyra értékkel. Bourdieu ugyanis úgy tartja, hogy az iskola valódi funkciója nem a tudás, az ismeretek továbbadása, hanem a fennálló egyenlőtlenségi rendszer újratemelés. Ez pedig éppen azáltal válik lehetővé, hogy a privilegizált társadalmi csoportokból érkező gyerekeket az örökölt kulturális erőforrásaik jól megkülönböztethetővé teszik, vagyis a kulturális tőkével való ellátottság a kedvező társadalmi pozíció megbízható jelzőrendszereként szolgál. Bourdieu feltételezi, hogy ezek az erőforrások elsősorban a felső társadalmi osztályokból származó gyermekek számára állnak rendelkezésre.

Ennek okai többfélék. Ezen osztályok tagjai maguk is bőségesen el vannak látva kulturális erőforrásokkal, ismerik a szentesített kultúra jeleinek megfejtéséhez szükséges kódokat, és maguk is uralják mindazokat a viselkedésformákat, melyek ezt a tudásukat nyilvánvalóvá teszik. Emellett a kulturális tőke elsajátítása, illetve átadása anyagi tőkét is igényel, amivel megint csak az uralmon lévő csoportok vannak a legjobban ellátva.¹³ Marx szintúgy vitát váltott ki a társadalmi változásokhoz vezető technológiai újítások hatalmáról, amikor rámutatott: „A kézi malom a feudális urak társadalmát teremti meg, míg a gőzmalom az ipari kapitalisták társadalmát”. Álláspontja szerint bizonyos új technológiáknak hihetetlen hatalmuk van az emberi viselkedés és a társadalmi szerkezet alakulásában.¹⁴ 1967-ben Robert L. Heilbroner, közgazdász- történész is áttekintette a technológiai meghatározottság problémáját, mint írja: „különösen bizonyos történelmi korszakok problémája (...), amelyekben a technikai változás erejét szabadjára engedték, ám ahol az irányítás és az ellenőrzés képviselői még erőtlének.”¹⁵

Ahány kutatás és tanulmány, annyi vélekedés az internethasználatról és felhasználói magatartásról. Minimális ma már azoknak a száma, akik rendelkeznek hozzáféréssel, mégis távol tartják magukat használatától. Ilyen vagy olyan apropóból hivatkozunk szükségességére, ám hogy a tényleges internethasználattal eltöltött idő arányban van-e a „szükséges” idővel, egy külön kutatás tárgyát képezhetné. Tekintettel a felhasználókra, érdemes lenne különbséget tennünk az internet fogyasztói és felhasználói populáció¹⁶ között, megvizsgálva annak szociokulturális hátterét, tekintettel a generációk közti különbségekre és az internet minőségi felhasználására.

¹³ Bourdieu 1973. 1978. 1986. In: Blaskó Zs. Kulturális reprodukció vagy kulturális mobilitás. *Szociológiai Szemle*, 2002/2. 3-27

¹⁴ Wallace, P.: *Az internet pszichológiája*. Osiris. 2002:27

¹⁵ Heilbroner, R.L.(1967). In: Wallace, P.: *Az internet pszichológiája*. Osiris. 2002

¹⁶ Fogyasztó megnevezés alatt a konkrét célok nélküli internethasználatot értem, míg a használói magatartásra tudatos, előre megtervezett tevékenységként tekintek.

PAPERS

Gergő Prazsák

Generations and Value Systems: New Ways of Knowledge

The research focuses on the possibilities and practices of access to up-to-date knowledge. First, in our paper we analyze new forms of knowledge acquisition, which can be called the new sociology of knowledge (wiki knowledge). Then, based on the results of the European Social Survey on value systems, we reveal the differences of new knowledge acquisition among generations. We also take a look at how knowledge acquired through the Internet can reduce social inequalities.

Key words: Wiki knowledge, prosumers, social and digital inequalities, value systems, generations, European Social Survey

6

János Tóth

Simulacreative Signification and Simulacreative Scenes – Analysis of a Deviant Publication Practice

In this study, we are investigating an anomaly in scientific publishing which fits in the row of illegitim publishing strategies exploiting the opportunities inherent in digital environment. Problem description and analysis relies on a double theoretical background: First, through Bourdieusian Capital Theory its focus is on the simulacra of objectivized cultural capital, its functioning and possibilities of identifying them. Second, it uses the Participation Theory of Communication (PTC) for problematizing the publication process and to conceptualize problem elimination.

Keywords: open access, predatory journals, scientific capital, publication ethics

24

Márton Iványi

Cyber-subcultures: internet and radicalism

Experiences and data of online social networking websites and generally, the internet, although diverse in nature and come in an extent almost impossible to contextualize already suggest that the cyberspace hosts a number of ideologies and many online groups, „enclaves” permeated by them. The operation of radical online movements, which are already to be viewed as the primary beneficiaries of the great heterogeneity of the internet, tends to reflect social polarization, a phenomenon well-known by and beyond the discipline of social psychology.

Keywords: internet, social media, group polarization, radicalism

45

RESEARCH REPORT

Béla Muhi B. – Gábor Kőrösi – Péter Esztelecki

Potentials of the blended learning teaching method in computer science education

Nowadays several new teaching/learning methods are used in education. For example: distance learning, experiential learning, open learning, learning with media, digital learning, blended learning etc. Blended learning is a form of education that connects traditional and e-learning (electronic learning) methods of education. Blended learning as a teaching method has become increasingly popular. Many educational institutions have been applied this method around the world, including schools in Hungary and Serbia. Blended learning covers a wide range of possibilities in the field of computer science education. Our research examined the effectiveness of teaching computer science in high school through blended learning method. The selected classes were divided into two groups of students. In one group, the traditional method was used, while the other group used a blended learning approach.

Keywords: computer science, education, blended learning

66

OUTLOOK

Dávid Tamáskó – László Z. Karvalics

Information “hot spots”, complex helping enviroment

78

CONFERENCES

László Z. Karvalics

From the Gulag to e-government

(*‘Internet and Socio-Cultural Transformations in Information Society’ UNESCO IFAP conference, Yuzhno-Sakhalinsk, September 7-12. 2013.*)

84

BOOK REVIEW

Kamilla Kovács

The Surveillance Society (Christian Fuchs:**Social Networking Sites And The Surveillance Society)**

88

Lea Podhradská

The Multiplicities of Internet Addiction:**The Misrecognition of Leisure and Learning**

by Nicola F. Johnson

97